

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ADORJÁNI PANNA
BÁNYAI JÁNOS
BOGDÁN LÁSZLÓ
CSAPODY MIKLÓS
GÖMÖRI GYÖRGY
ILYÉS SÁNDOR
JÁNOSI ANDREA
KÁNTOR LAJOS
KÖRÖSSI P. JÓZSEF
KÖTŐ JÓZSEF
LÁNG ZSOLT
LŐRINCZ GYÖRGY
MARKÓ BÉLA
PÁSZTOR GYÖNGYI
PODMANICZKY SZILÁRD
POMOGÁTS BÉLA
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN
VARGA GÁBOR
ZALÁN TIBOR

9

(KIS)VÁROSAINK

III. FOLYAM
2014.
SZEPTEMBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXV/9. • 2014. SZEPTEMBER

TARTALOM

Városaink	3
MARKÓ BÉLA • Transzszilván városalom	4
LÁNG ZSOLT • Másra irányuló tekintet	9
BOGDÁN LÁSZLÓ • A régi Szentgyörgy, Törzsasztal, Város, én soha tőled... (versek)	13
PÁSZTOR GYÖNGYI • Város. Fogalmak és elméletek (I.)	15
ILYÉS SÁNDOR • Kolozsvári munkásklubok vizsgálata, avagy az ipari munkásság és a néprajzkutatás	23
MÁTYÁS B. FERENC • Sírduma (vers)	30
KŐRÖSSI P. JÓZSEF • Háromélet. Városok Méliusszal (próza)	31
KÁNTOR LAJOS • Határhelyzetben, Erdély közepén	39
LŐRINCZ GYÖRGY • A lokálpatrióta	48
GÖMÖRI GYÖRGY • Cambridge, amilyenek én látom	50
CSAPODY MIKLÓS • Ikervárosaim	53
PODMANICZKY SZILÁRD • Mondj egy várost, és elmondom az emlékeidet	60
ZALÁN TIBOR • Havazásban ragyogás (vers)	66
BÁNYAI JÁNOS • Kedves Mihály Barátom!	67
■ TOLL	
BOGDÁN LÁSZLÓ • És Csiki Laci kilóg a képből	69
TIBORI SZABÓ ZOLTÁN • Visszatért Kovásznára	70
■ HISTÓRIA	
KOVÁCS KISS GYÖNGY • Kultúratámogatás mint mentalitásfaktor bárá Kemény Simonnál	73
HAMBURG JÓZSEF • A kolozsvári Zsidó Kórház megnyitására (1931)	81
<u>1914–2014</u>	
GALI MÁTÉ • Tisza István és az I. világháború. Részletek Berzeviczy Albert kiadatlan naplójából	84

■ MŰ ÉS VILÁGA

VARGA GÁBOR • Bölöni Sándor szerepvállalásai	91
POMOGÁTS BÉLA • A tanult bujdosó hűsége. Cs. Szabó Lászlóról	96
KÖTŐ JÓZSEF • A szabadságeszmény Szabédi színmű-kísérleteiben	100

■ KÖZELKÉP

A húsz „legnagyobb magyar város” (<i>Romániai népszámlálási adatok</i>)	105
ZÖRGŐ NOÉMI • Esetleges kisvárosi márkaépítés	106
BERSZÁN RÉKA • A királyok völgyétől a strudli városáig	109

■ TÉKA

ADORJÁNI PANNA • Az ítélet és egy választott főszereplő (<i>Sasszé</i>)	114
BENCZI BOGLÁRKA • Várad hegyei alatt	117
TAKÁCS KINC SÓ • Bűnbakok az európai és a magyar történelemben	119

■ TALLÓ

ADORJÁNI ANNA • Külhoni belbecs	123
---------------------------------------	-----

■ ABSTRACTS

.....	127
-------	-----

■ KÉP

JÁNOSI ANDREA

Lapszámunk illusztrációit a *Kincses Képeskönyv* sorozatból, a *Napsugár*ból és a Carbonaro: *Ha polip szuszog Kolozsvárott* című kötet képei közül válogattuk.

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON

■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, POSZLER GYÖRGY,
ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap,
a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap, a Romániai Magyar Demokrata
Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400304 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org; Fényszedés: KOMP-PRESS Kft.

■ Nyomda: ALUTUS, Csikszereďa, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egy évi előfizetés 50, fél évi előfizetés díja 26 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését az Apáczai Sajtóhíd Alapítvány végzi (1088. Budapest, Krúdy Gyula u. 3.,
Tel.: 0036-1-266-65-85); a lap megrendelhető a következő faxon: 0036-1-235-07-39,
illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca și al Administrației Fondului Cultural Național
Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk (400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.;
Cod fiscal 5149284) ■ ISSN: 1222-8338

Ára 5 RON

Városaink

■ Problémát nem igazán a nagyságrend jelent. A kérdés az, hogy a földgömböt hordozó ember, az embert hordozó földgömb miképp viszonyulnak egymáshoz. Pontosabban, a mi – reálisan emberi – méretünkre leszállítva: milyen birtokos személyragot ragaszthatunk a VÁROSHOZ.

Itt Erdélyben inkább ahhoz szoktunk, hogy világ-, de akár európai viszonylatban kisvárosoknak számító településekhez próbáljuk hozzátenni az egyes szám első személyű birtoklást kifejező végződést, esetleg, több birtokosban gondolkozva, az *-nk-t* (városunk, városaink). És akkor még mindig feltevődik a kérdés, hogy kikkel osztjuk meg, kell megosztanunk a szülő-, a felnevelő vagy/és a munkát adó (kis)várost.

A változó, a 21. században különösen felgyorsult világban pedig tovább bonyolódik a helyzet. Átjárhatóvá váltak a határok – a határok már korábban átjártak fölöttünk –, így aztán ha csak arra gondolunk, hol élnek ma magyarok, hol tanulnak, hol szeretnének boldogulni a velünk egy nyelvet beszélők, a „városaink” körét szinte végtelen távolságokban nevezhetjük meg. Néhány közeli munkatársunk felkérésre írt emlékezései ezt egyértelműen bizonyítják. Legközelebb valószínűleg a kiindulási ponton is változtatnunk kell, nem a húsz-, ötven-, százezer lakosú településekre alapozva a *Korunk*-lapszám koncepcióját, hanem a megalopoliszokra irányítva figyelmünket. Hiszen a ma 300 és 400 ezer között mozgó Kolozsvár jövőjéről beszélve is egyre gyakrabban hangzik el a szinte kimondhatatlan magyar (?) szó: megalopolisz...

MARKÓ BÉLA

TRANSZSZILVÁN VÁROSÁLOM

Az számít, hogy
ostromlók vagy
ostromlottak
vagyunk-e. Itt
Erdélyben csakis így,
ilyen értelemben tudok
a városaimra, vagyis
a váraimra gondolni...

4

■ Nem tudom, a katarziszba, amit egy műalkotásnak ki kellene váltania belőlünk, beleértődött-e valaha is a megszegyenülés. Már amikor egyáltalán illett még katarziszról beszélni. Hiszen ma, iróniával és öniróniával relativizált korunkban legfennebb a műélvezetről elmélkedhetnék, ami persze úgy viszonyul régi idők irodalomolvasóinak lelkesültségéhez, mint a szeretkezés a szerelmeskedéshez. Az egyik már-már csak technikai kérdés, a másik érzelmi, de amikor éppen nem divat könnybe lábadni, vagy legalábbis nem tanácsos a könnyeket bevallani, akkor azzal a megszegyenítő élménnyel sem tudok mit kezdeni, amit az utóbbi évek legtisztább, legjózanítóbb olvasmánya keltett bennem: *A kereszties háborúk arab szemmel* (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012). Igaz, nem szépirodalmi fikcióról, tehát hagyományos értelemben véve nem műalkotásról van szó, hanem egy különös történelmi krónikáról. A szerző, Amin Maalouf libanoni származású francia író, aki 1983-ban jelentette meg ezt a sajátos munkát. Ugyanis részletesen, fordulatosan, tulajdonképpen érzelemmentesen, de szándékoltan egyoldalúan meséli el a kereszties háborúk két évszázados történetét: kizárólag arab történészek, krónikások, szemtanúk elbeszélését felhasználva. Nem is próbálja az *audiatur et altera pars* elvét alkalmazni, és döbbenetes hatást ér el ezáltal. A kereszties háborúk „szent” célját lehántva erről a két évszázadról – mivel *arab szemmel* nyilván más a „szent” és a „profán” –, hódítók és meghódítottak, támadók és védekezők metafizikától, transzcendenciától megtisztított történetévé egyszerűsödik az egész, de csakis a védekezők szemszögéből. Ez-

által nagyon hamar más lesz a tét az európai, úgymond keresztény kultúrában nevelkedett olvasó számára is, és nem tehetünk mást, oda kell állnunk legalább egy könyvolvasásnyi időre a megtámadottak mellé. Akik az identitásukat védik. Márpedig a védekezőknek mindig igazuk van, a támadók mindig barbárok, ezt megtapasztaltam saját eddigi olvasmányaimból. Mint ahogy ugyancsak igazuk van a veszteseknek, Székely János remekművű – katartikus! – verséből tudjuk (*A vesztesek*), amit én többek közt ezért is, de megformáltságáért is a magyar líra egyik kiemelkedő csúcának tartok. (*Nem válogat a győzelem, / Mindegy neki, / Egyformán felemel / Hamisat és igazat. / Ám a vereség, / Tönkrejutás, megalázás / Jogot ad, igazat ad. // A győztes igaza meghal, / A vesztesnek igaza lesz. / Mióta világ a világ, / Az nyer igazán, aki vesz.*) Székely János leleményéhez képest – hogy a megvert támadóknak, akiknek addig nem volt igazuk, vesztesekként egyszerre igazuk lesz, Amin Maalouf műve egyszerű: az egymás közt is háborúzó arabokról belháborúik kapcsán árnyalt képet tud adni, és ha kell, sok rosszat el is mond róluk, de ők alapvetően mind-mind megtámadottak, vagyis igazuk van a keresztényekkel szemben. Emiatt szégyenül meg a magyar irodalom két legnagyobb ifjúsági regényéért, az *Egri csillagok*ért és *A Pál utcai fiúk*ért rajongó olvasó. Nem arról van szó, hogy most hirtelen át kellene állnunk Ács Feriék vagy Szulejmánék oldalára. Nem. Ez ugyanis lehetetlen, mert ők támadók voltak, hódítók, meg akarták fosztani az egrieket vagy a Pál utcaiakat az identitásuktól, a vártól, illetve a grundtól. Megszégyenítő, de ugyanakkor felemelő érzés is rájönni arra, hogy az igazság nem nyelvtől, kultúrától, nemzettől és vallástól függ, hanem helyzettől. Ajánlom ezt az olvasmányt kezdő és haladó nacionalistáknak, szemnyitogató lesz, nem pedig bicskanyitogató, hogy stílszerűen fogalmazzak. Különösen az olyan tanulságos kis történetek, mint például a hajdani föníciai város, Türosz ostroma, amikor a Balduin által vezetett „franzsok”, vagyis keresztetek kénytelenek meghátrálni, mert: „*egy Tripoliszból származó tengerész, aki fémmegmunkálásban és haditechnikában is egyaránt járatos volt, horgas végű acélhuzalokat készítettett. Ezeket kivetették a [faltörő] kosra, s bele is akasztották a tetejébe, az oldalába. A huzalok végét a védők markolták, s oly erősen kezdték rángatni, hogy a fatorony megingott. Hogy föl ne boruljon, a franzsok többször kénytelenek voltak szétrombolni a saját faltörő kosukat.*” (158–159.) Ugye hogy eszünkbe jut a mérnöki tudású Bornemissza Gergely? Hát még egy kicsivel odébb, amikor ez a ravasz tengerész: „*Fatákolmányokat állíttatott fel, s a tetejükre mindenféle hulladékot és ürüléket tartalmazó, hatalmas edényeket vitetett. Amikor bűdös és ocsmány tartalmukat a támadókra zúdították, mindjárt nem tudták olyan jól irányítani a faltörő kos mozgását.*” (159.) És így tovább, jön majd az égő olaj és gyanta is. Ibn al-Kalániszí, akinek korabeli krónikáját a szerző idézi, így fejezi be: „*Látván mindezt, a franzsok elvesztették bátorságukat, felgyújtották a táborukba épített barakkokat, és elvonultak a falak alól.*” (160.)

Íme, hogyan cserélhetők fel a szerepek, miként lesz csupán metaforává az, hogy keresztény vagy muzulmán, és hogyan válik le rólunk minden, amit identitásunk leglényegének hittünk. Mindez végül is nem számít. Eger vagy Türosz csak jelkép. Az számít, hogy ostromlók vagy ostromlottak vagyunk-e. Itt Erdélyben csakis így, ilyen értelemben tudok a városaimra, vagyis a váraimra gondolni, hiszen a magyar nyelvben – de nem csak a magyarban – vár és város etimológiailag összetartoznak. (Milyen érdekes, hogy a románba viszont a magyarból került a város szó: *oraș*, de ez az átvétel nem jelent sem többet, sem kevesebbet, csak azt, hogy egymástól lényegileg különböző rendszerekben éltünk valaha.) A váraim: *Kézdivásárhely*, amely egykor teljesen az enyém volt, tulajdonképpen meg sem ostromolták, amíg ott éltem, azután *Kolozsvár*, amely *Cluj* szorításában vergődött már régóta, amikor én ott egyetemista lettem, tehát csak félig volt az enyém. Majd *Marosvásárhely*, immár negyven éve, egy fél város, amelynek a másik felét úgy hívják, hogy *Târgu Mureș*. Ostromlot-

tak és ostromlók a falakon belül, így éltük meg sokszor, ettől az érzéstől nem lehet szabadulni. Egy város volt hát, ismétlem, egészen az enyém, kettő pedig csak félig, mert Erdély olyan, mint az orosz Matrjoska babák: kiveszed Cluj-Napocából Kolozsvárt, de Kolozsvárból is kihúzhatod Klausenburgot.

Lett aztán egy olyan városom is, amely valójában egyáltalán nem az enyém. Erdélyen kívül, az úgynevezett regátban, az ókirályságban, Bukarest. Elárulhatom, felszabadító érzés úgy járni-kelni, egy idő után már-már otthonosan, egy városban, hogy nem akarsz meghódítani, nem vagy sem ostromló, sem ostromlott, nem kérsz számon tőle semmit, és mégis benne élsz. De hadd vegyem sorra: a teljes azonosulástól a teljes, felelőtlen idegenségig tart az én utam városról városra, reményről reményre, úgy hiszem, mindhalálig. Nem tehetek róla, tényleg erről szól minden körülöttem: a városról. És talán arról a mégis-mégis keresztényi vigaszról, hogy megnyeri, aki elveszíti. De ez inkább csak képmutatás részemről. Urbánus vagyok, őszintén szólva ez is egy vallás. Urbánus? Most jövök rá, mást jelent ez a szó is itt Erdélyben, mint Magyarországon. Nem annyira modernitást, inkább identitást. A falut ugyanis később akarták elvenni tőlünk – falurombolás, bulldózerek, Ceaușescu –, előbb a várost. Lehet, mégsem vagyok igazi városlakó, tehát polgár a szó szoros értelmében, csak birtokos, birtokkal, birtok nélkül.

Mondtam már, Kézdivásárhelyen születésemtől, 1951-től 1970-ig, amíg Kolozsvárra kerültem, még mindenképpen birtokon belül voltam. A kettős beszédet megtapasztaltam ugyan, de ez a kommunista rendszer – minden totalitárius rendszer – sajátja volt, nem a székely kisváros specifikuma. Másképpen lehetett beszélni otthon, másképpen az iskolában. Bár a szüleim igyekeztek mérsékelni az ellentmondást, ettől senki sem szabadulhatott, hiszen a családban december 24-én este angyal hozta a karácsonyi ajándékot, az iskolában és az apám hivatalában december 31-én jött a télapó, télifaünnepélyen. De a város egy volt, egész volt, enyém volt. Főteréről körkörös szétágaztak az Erdélyben is egyedülálló udvarterek, egy ilyenben laktunk mi is kezdetben, és ha a főteret körbejártuk, magyarul tanítottak olvasni a cégtáblák: Vasudvar, Gyógyszertár, Könyvesbolt, Élelmiszer. Magyar nevük volt a kicsi város icipici negyedeinek is: a Mézesdomb színes házikói, már-már földbe csúszó apró ablakokkal, az egykori mézeskalácsosok fertálya, aztán a Degecia, a kocsikenőcsösök, talán cserzővargák negyede. Meg a kisváros annál is kisebb iskolavároskája: a Kanta. És a csak gúnynéven ismert kocsmák: a Kapca vagy a Köpködő. A valamivel elfogadhatóbb Maros vendéglő és az annál is elegánsabb Bujdosó és Pantalló! Körös-körül pedig rétek, dombok, patakok, mind-mind egyetlenegy nevet viselők: Samu-kert, Fehér Martok, Akasztófa-domb, Kászon pataka, Torja pataka. És a Tolnai Világlapja Jancsóéknál, Ancika néninél és Dani bácsinál. Meg a csakis magyarul recsegő, dübörgő, puffogó márkás motorbiciklik: IZS, MZ, Jawa, egy-egy háborúból ittmaradt, erős morgású BMW vagy Zündapp, de Magyarországról ideszakadt Pannóniák és Danuviák is oldalkosárral vagy anélkül. Csak az a város volt egészen az enyém, csak az érthette igazán, hogy mit mondok, és értettem én is, ha megszólított. Nem tehetek róla, máig nehéz elfogadnom, hogy nem mind arany, ami fénylik, és nem mind otthon az sem, ahol magyarul szólnak hozzád. Nem is lesz már nekem teljesen, mindenestől, kutyástól, macskástól egyetlen városban egyetlen városom, de ebbe már rég-rég beletörődtem. Nem több, résztulajdonos lehetnék legalább!

A kommunista kor kettős beszéde talán elhallgatott, de Erdély-szerte zavarog azóta is – és azelőttől is – egy másik kettős beszéd, amely kétféleképpen számolható fel: úgy, hogy az egyik identitás lassan eltűnik, és marad az előbb országosan, majd városról városra egyeduralomra jutó többségi kultúra, de véget vethetnének olyképpen is ennek a kettősségnek, hogy megbékél egymással a két közösség, és kiegyeznek közös városaik jellegében, tolerálják a másikat. Más szóval, elfelejtjük, hogy ost-

romlottakra és ostromlókra oszlunk, és egyszerűen csak magyarok és románok leszünk. Lehetséges-e ez? A Pál utcai fiúkat és a vörösingeseket össze lehet-e békíteni? Attól tartok, hogy egyelőre legfennebb hosszabb vagy rövidebb fegyverszünetekben reménykedhetünk, és hogy ezalatt hátha sikerül meggyőzni egymást a fegyversörgés értelmetlenségéről. Arról, hogy *inter arma silent Musae*, fegyverek közt románul is, magyarul is hallgatnak a múzsák.

De ma még mást nem mondhatok, csak azt, hogy ostromlott városokban éltem le az életem nagy részét. Ahogy hajdan víztől, élelemtől a várakat az ostromlók, úgy próbálta a diktatúra elvágni az utánpótlástól még a hatvanas évekkel kezdődően az erdélyi nagyvárosokat, Kolozsvárt és Marosvásárhelyt is. Valószínűleg nem is értik a fiatalabb nemzedékek, ha felidézem a „zárt városok” emlékét, ezekben végleg letelepedni magyaroknak csak sok-sok éves várakozás után lehetett. 1974-ben kerültem Marosvásárhelyre, és csak valamikor a nyolcvanas évek első felében kaptam oda szóló személyazonossági igazolványt, addig ideiglenesen ott tartózkodónak számítottam, ami – ezt is nehéz ma megmagyarázni – számos hátránnyal járt. De a lényeg: ezzel a módszerrel tökéletesen ellenőrizni és alakítani lehetett a fontosabb erdélyi városok etnikai összetételét. Nőtt az ostromlók száma a falakon belül, és csökkent az ostromlottaké. Persze a falak emlegetése is csak metafora, hiszen a várfalak bent voltak már láthatatlanul a közösen használt utcákon, tereken, sétatéri padokon, ahova le-leülhettek ezek is, azok is megpihenni. Kolozsváron hamar megtanultam, hogy csak fél- vagy harmadvárosban gondolkodhatom, de titokban mindig tudnom kell, hogy ez az egész az enyém. Nincs mit tennem, el kell tűrnöm, hogy a *Napoca* utcában járnak-kelnek az ostromlók, de mi ostromlottak a hajdani *Jókai* utcában vagyunk, köszönünk az ostromlóknak, ők is köszönnek nekünk, ha ismerjük egymást, talán még egyet is értünk a rendszer utálatában, de tulajdonképpen másik térben, sőt minden bizonnyal másik időben is élünk, csoda, hogy ennek ellenére látjuk egymást, ha ők ott álldogálnak a *Mihai Viteazul* téren, mi pedig látogatóba megyünk barátainkhoz a *Széchenyi* térre. Nevek harca ez, kegyetlen és gyermeketeg, máig dül Erdély-szerte. Fárasztó belülről is, mindenholnan ostromlott városlakónak lenni, láthatatlan utcátáblák után igazodni immár évtizedek óta Marosvásárhelyen is. Azt írja, hogy *Călărașilor* utca, és úgy mondjuk: *Kossuth* utca. Meg a *Horea* utca, amely *Baross Gábor*, a *Bradului* utca, amely *Munkácsy*, a *Rodnei* utca, amely *Kemény Zsigmond* és így tovább. Egy-egy közös pillanat csupán: *Köteles Sámuel*, *Bolyai János*, *Bartók Béla*. Van ilyen is, de ki tudja, mondják-e hangosan ezeket a neveket az ostromlók, és ha igen, hogyan. Nekünk folyamatos agymunka, azt is mondhatnám, intellektuális perverzció ott lenni, ahol már nem vagyunk, nevekből és illatfoszlányokból idézni a múltat és járni „az eltűnt idő nyomában”. Proust a mi szerzőnk, és valamilyen rafinált memóriajáték az életünk. Időnként még annak is felszabadító hatása van, ha eltevesztjük, és 1989 előtti nevén *Lenin* utcának nevezzük a mai *1989. december 22.*, egykori *Szentgyörgy* utcát. Mindegy, csak ne az legyen, ami van, csak ne úgy hívjuk, ahogy az ostromlók. Akik annak idején, a nyolcvanas évek második felében szó nélkül elfogadták, hogy a szultán, a király, a vezér vagy a vezír parancsba adta: a sajtóban az erdélyi városok nevét magyarul leírni nem szabad. Nemcsak Bizánc volt nominalista, hanem a mai erdélyi társadalmunk is ilyen, magyarok, románok egyaránt: az van, amit mondunk vagy írunk. Ezért nem szabadott magyarul leírni magyar szövegben – ki hiszi el ezt ma nekem? –, hogy Nagyvárad, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó, Sepsiszentgyörgy. Így lett aztán botcsinálta költő minden újságíró, és hemzsegett a lapokban a „Pece-parti Párizs”, a „kincses város”, a „Somostető alatti város”, a „Cenk alatti város”, az „Olt menti város”. Tessék utánalapozni! Tragikomédia. Csakhogy ennek a komikumát mi akkor nem nagyon értékeltük, a tragikumát annál inkább.

A diktátorok tudják, hogy a jövő felé az út a múlton át vezet, át kell keresztelni az utcákat, a tereket, a városokat, emlékek nélküli mankurtokká kell tenni az ostromlottakat. Addig is irgalmatlanul ki kell irtani a nyilvános beszédből mindent, ami a múltra emlékeztetne. Erdélyben szinte minden városban két város van, de ezek nem válnak szét láthatóan, és az odalátogató turistának furcsa lehet ugyan időnként, hogy Róma és Bizánc nyomai egyaránt fellelhetők, karcsú katolikus vagy protestáns templomtornyok között itt is, ott is tömör, feldönthetetlen hagymakupolák hatalmas púpjai, egy hajdani vagy majdani áradat megfagyott hullámhegyei. A „Szép város Kolozsvár” szövegét ma már talán úgy kellene énekelni: „Két város Kolozsvár”. Mint ahogy két város Marosvásárhely is, de Nagyvárad, Szatmárnémeti, sőt lassan Csíkszereda, Sepsiszentgyörgy is. És udvarteres szülővárosomban is ott rejtőzik már kicsiben egy másik Kézdivásárhely, amelyet úgy hívnak: *Târgu Secuiesc*. De azért az a város még nincsen félbevágva, nem érzi még az emlékező a felejtés hivatalos kényszerét, amikor azt találgatja, hogyan nevezték egykor ezt vagy azt az utcát. Bár Romániában egyesek újabban arra is törvényt próbálnak hozni, hogy milyen utcának kell lennie kötelezően minden városban. Például az 1918. december elsejéről elnevezett utcának. Horzsolódnak hát egymáshoz még a székelyföldi kisvárosokban is régi és új utcanevek, ki-kiserken itt-ott az utcatáblák mellett a vér.

Végül pedig van a tét nélküli város, a szélfújta porból, csillogó üvegből, vastagon felkent ajakrúzból, nehéz parfümökből, aranyból, ezüstből, fekete macska szőréből, görögös ízekből, frissítő hólyagos esőből összerakott város: Bukarest. Amely nem az enyém, nem felelek érte, nem vonhatnak kérdőre miatta, de élek ott, tárgyalok, győzők, veszítek, eredményre jutok, kudarcot vallok. Ostromló vagyok ott, nem ostromlott, de valójában nem a várost akarom megszerezni, hanem valami mást, megértést, barátságot, empátiát. Tisztázást. Régebb nem szerettem, ma már időnként jól érzem magam ott. Néha jó idegennek lenni, nem felelni semmiért, nem félni éjjel-nappal, hogy elveszítjük a várost

Mi lehet a megoldás? Ez a teljes idegenség, ez a bukaresti oldottság, eloldozottság úgysem adatik meg mindenkinek, nem is kell igazán, meg aztán inkább költészet, inkább filozófia, mint mindennapi valóság. Egész városban sem élhetünk, úgy tűnik, olyan városban, amely teljesen a miénk. Hát be kell rendezkedni ezekben a fél városokban, figyelni egymást és elképzelni, hogy egyszer majd ugyanazon az utcán megyünk végig mindannyian. Ugye milyen naiv vagyok? De ki lehetne-e bírni másképpen? És akkor még nem is beszéltünk arról, hogy Gárdonyi Géza megszakíthatta az *Egri csillagokat* ott, ahol miénk a győzelem, és a regény végén a szomorú megkönnyebbüléssel hulldogáló hó elfedi a jövőt, Bornemissza Gergely keserves halálát a Jedikulában, de már Molnár Ferenc nem titkolhatta, hogy mindegy, ki győzött, ha úgyis vége a grundnak. Ezt kellene elkerülni!

LÁNG ZSOLT

MÁSRA IRÁNYULÓ TEKINTET

Mivel elég érzékeny a memóriám, jól emlékszem, mennyire rossz volt megszületni. Fullasztó levegő, szilánkos fények, hideg és durva érintések... és előtte a küzdelem a mélyből jövő örvények csápjával. Kissé kibillentett a dolog, nehezen találtam vissza igazi önmagamhoz, ahhoz a lényhez, aki világrajövetelem előtt voltam.

Világrajövetelemtkor kizuhantam önmagából, és eltelt néhány óra, míg sikerült oda visszapaszkodnom. Talán több is, mint néhány óra. Az is lehet, napokra volt szükségem, sőt akár évekre. Persze igazán soha nem bírtam visszatalálni. Ezért lett az életem szüntelen otthonkeresés. Visszajutni ahhoz a lényhez, aki abban a pillanatban keletkezett, amikor két sejt összeolvadt. Visszatalálni az egyesülés pillanatában szikraként felvillanó vízióhoz, amelyben először jelenik meg valaki, aki addig nem létezett.

(Szatmár) Kilencedikes koromban, egy februári délelőtti órák közti szünetben a jeges iskolaudvaron fociztunk. Kicsúszott alólam a lábam, hanyatt vágódtam, ráadásul Katócz Sanyival együtt, aki rátenyerelt a homlokomra, így fejem az ő súlyával együtt koppant a fagyott talajon. Agyrázkódást kaptam. Miután feltápászkodtam, egész fura állapotba kerültem: mintha álomban jöttem-mentem volna. Elkérezkedtem, vettem a kabátomat, és hazaindultam, anélkül hogy tudtam volna, ki is vagyok valójában. A sarkon találkoztam Budai Karcssival, régi óvodástársammal, akit felismertem ugyan, ám magam számára is meglepően azt kérdeztem tőle: milyen évszakban vagyunk. Később

**Azokban a városokban,
ahol nem csupán
megfordultam, hanem
hosszabb-rövidebb ideig
éltem is, ezek
a pillanatok igazi
otthonosságérzettel
ajándékoztak meg.**

Gergely tanító nénivel találkoztam, és megemeltem előtte az egyensapkámat, ahogy apám szokta volt ilyenkor a kalapjával tenni. Hazaértem, beléptem az üres házba. És amikor már a konyhában voltam, akkor végre levált valamilyen lepedék a tudatomról, kezdett tisztulni az agyam. Ami segített magamra lenni, az a rizskók, a csodálatos rizsfelfújt volt. Azelőtt este sütötte anyám, és a felét meghagytuk ebédre: bent a blóderben, az aragáztűzhely sütőjében várakozott. Ahogy megéreztem a rizskók vaníliás illatát, visszatértek az emlékeim: az iskolából való hazatérésem útvonala, a Kölcsey utca, a Vajai utca, a zöld kapunk, a lépcsők, a rácsos terasz, az előszoba, falán a kitömött sas... Emlékezetem visszafelé berohanta az utat, és mivel látta, hogy az ismét akadálymentessé vált, lelkesen továbbszáguldott, vissza-vissza... És ez a szabad visszarohanás végtelen biztonságot adott. Mégsem ment tönkre a vezeték, ami engem keletkezésem pillanatához kapcsolt.

(Kolozsvár) A Házsongárdi temető evangélikus sírkertjében, Mikola Pál nyugalóhelyének közelében, egy lécekből ácsolt padon volt a találkahelyünk... Nem éreztem otthon magam Kolozsváron, főképp abban a lehangoló, moldvai betelepítettek számára összetakolt lakónegyedben, ahol albréletben tengődtem, meg azon az egyetemen, ahova jártam, és ahol minden kizárólag románul zajlott. Ám a temetőben csupa magyar név vett körül, s ez megnyugtató. Meg az ismerős illatú jázminbokrok, az állandó rigófütty és nem utolsósorban egy merengő és forró öl, amelynek közelében ágbogas villámokként cikáztak a teremteni vágyó víziók. Úgy is mondhatom, a szerelem ez, a szerelem, amelyben talán ténylegesen sikerült narkisszoszi tekintetemet másra cserélni. A szerelem kibontakozás mások irányába, kibontakozás minden iránt.

(Marosvásárhely) Amikor kilencvenben Marosvásárhelyre érkeztem, a város még Szatmárnál is kisebbnek tűnt. Idegen volt, ezért idegenné tett. Nem tudtam átlátni, folyton eltévedtem, jóllehet ha haza akartam térni a szerkesztőségből, csupán két útvonal közül kellett választanom. Pár héttel azután költöztem oda, hogy márciusban halálra vertek néhány embert. De sem a gyásszal, sem a felháborodással nem tudtam azonosulni, ugyanis ahogy a két ellenséges oldal beállította, mindkét változat szemenszedett hazugság volt. A magyar tévében a Grand Hotel ablakából fölvevett amatőr videót fordítva állította be a stúdióba behívott „szakértő”, azt mondta, hogy a szegény földön heverő magyart verik a fehér karszalagot viselő „vatrás” románok... Holott mindenki tudta, a magyar szervezők viselnek fehér karszalagot, ők püfölik szét a magyar iskolát követelő lozinkákat a földön fekvő fején. Képtelen voltam érzelmi- leg azonosulni a várossal, azt fontolgattam, hogy továbbállok. Szerencsére a szerkesztőségben volt egy AT 286-os számítógép, amit akkor még senki nem használt. Azon volt egy számítógépes játék, a Prince of Persia. A játék hatvanperces, ami alatt különféle feladatokat teljesítve végig kell mennünk egy zezguzog labirintuson, hogy kiszabadíthassuk a gonosz vezír ultimátumától fenyegetett hercegkisasszonyt. E mesteri játék egy regény fordulatait követi, tehát nem csupán logika és ügyesség szükséges a megoldáshoz, hanem érzelmi átlényegülés is. Például az egyik reménytelen helyzetben egy kiséger hoz segítséget, de ahhoz, hogy segíteni tudjon rajtunk, nekünk meg kell érezni, a másra irányuló nyitottság erejénél fogva remélni kell, hogy jönni fog a segítség... A város helyett akkoriban ez a játék lett az otthonom. Az ifjú herceget váró hercegkisasszony hite adott reményt, hogy ahol élni lehet, ott szeretni is lehet. A szerelem végül is abból meríti hatalmát, hogy mindenkéhez szól.

(Róma) Összevert fiatal nő jött velem szembe a Corsón. Szépségét elszakadt nyári ruhája, véraláfutásos arca kiemelte és érinthetetlenné tette. Az erőszak min-

den irányban lezárja az utakat. Ezért történhetett, hogy e találkozás után agyrázkódásosan bolyongtam a városban, azt se tudva, merre járok. Részben az önvád is bénított, amiért nem segítettem rajta. A körülményekhez képest lepkekönnyű mozdulata, amivel karomra tette kezét, megtört közönyömön. De hiszen engem is elárultak, kihasználtak, átverték, hányszor és hányszor!, ebből a címzett nélküli néma szemrehányásból eredt tétlenségem, és korábbi csalódásokat kifordítva csaltam a sajnálat helyére önsajnálatot, különbségük létét empirikus fájdalomaimmal elfedve, behazudva magam egy amorf szenvedéstörténetbe, amely végeredményben nem jó semmire.

A Tiberis partján lyukadtam ki, a Palatinus híd alatti rakparton, a Cloaca Maxima előtt. Az öblös, barlangszerű kanáliskijárat fölött szobányi betonlap, vasráccsal elkerítve. A vasrács mögött paravánokkal elbarikádózott sarok. Az öreg még nem volt öreg, legalábbis a mozdulatai fiatalosan sebesek és pontosak voltak. Széthúzta a függönnyt, amit egy vastag madzagra aggatott fel, kiásított a folyó felé, végigsimított kócos, ősztökén. Valószínűleg nemrég ébredt, épphogy átöltözött, egy hálóingszerűséget előbb kirázott, majd ráigazította egy vállfára, előbb az egyik vállat, aztán benyúlva az ing nyakán, alulról megemelve a másikat. Begombolta a két felső gombot. Ezután a vállfát az oldalsó paravánra akasztotta. Ahogy viszonyba lépett az inggel, a vállfával, a paravánnal, abban láthatóvá vált az önmagához való viszonyulása is. Ezt a viszonyt nem ténykedésének műveletsora alakította ki. Léteznie kellett egy előképnek, a körülményekkel mindig összhangban lévő egyetemes otthonosságnak, csakis az abban való osztozás lehetett a mozdulatok meghatározója.

(Berlin) Az Uhland utcára néző teraszunkon újítottam fel kerékpáromat, amit hús euróért vettünk az utca másik végében egy bicikliműhelyben. Csak a vázát festettem le, a sárvédőket, a kerékperemet meghagytam eredeti állapotában. A nyergét sem cseréltem ki, annak ellenére, hogy körömnnyi szakadás csúfította puha bőrét. Ezen a kerékpáron otthon éreztem magam, bárhol is jártam, az Unter den Lindenen, a Tiergartenban, a Hallensee partján, szeles őszen vagy fagyos télen, amikor egy csonttá fagyott kutyaszartól az első kerekem felszedett egy nyolcast, ki kellett szednem a küllők megfeszítésével, ami egyébként nem is olyan bonyolult, leginkább a zongorahangoláshoz hasonlatos művelet. Biciklimet kint tartottam az udvaron, a fémrácsban, és amikor az egy év leteltével eljöttünk, hagytam, maradjon. Magamból egy rész... Soha semmi nem tűnt el, bárhol hagyhattuk. Soha nem loptak meg. Soha senki nem bélyegzett meg minket, nem szólták meg sutaságainkat, otthonról hozott rossz szokásainkat, hanem türelemmel hagyták, hogy rajtuk, sutaságainkon, rossz szokásainkon keresztül tudjuk belátni életünk következetlenségeit. Biztonságban hagytam a biciklimet. Már volt ott egy mohás nyergű elhagyott, gumiabroncsa szétfoslott, pereme mélyen besüppedt a talajba. Azt gondoltam, az enyémmre is ez a sors vár. De amikor két év után visszamentem a házba, és hátranéztem az udvarba, csak a mohás nyergűt találtam, az enyém eltűnt. Tudom, nem lopták el. Valószínűleg elindult utánam. És egyszer meg fog érkezőni, mint nagyapám elrekvirált lova, öt évvel a háború befejezése után. Annak szempontjából, ami megtörtént velünk, velem és a biciklimmel, amit a város útjainak beszívásával tettünk nyilvánossá, amit az egymásrautaltságunkon keresztül tártunk fel, amivel azonosítottuk a viszonyunkat, az egymáshoz és a városhoz valót, annak szempontjából nem is történhet másképp.

Azokban a városokban, ahol nem csupán megfordultam, hanem hosszabb-rövidebb ideig éltem is, ezek a pillanatok igazi otthonosságérzettel ajándékoztak meg. Voltak más alkalmak, más kalandok is, de most ezek jutottak eszembe. A szeretet pil-

lanatai voltak. Miért a szereteté? Mert visszavittek korábbi pillanatokig, végeredményben a keletkezésig, oda, ahol mindenre rányílik a tekintet, rá a nagy-nagy sokaságra, atomoktól kezdve végtelen tejútrendszerekig, volt és eljövendő gondolatoktól sugarasan szétszóródó érzelemrezgésekig, testnedvektől szívritmusig, ágyrugó nyikkanásától ablaküvegnek csapódó bogarak koppanásáig, szomszédoktól idegen bolygólakókig, mindenre, külön darabokként és a darabokból összeálló mindenségként. A keletkezés pillanatáig visszavezető városok emlékeztettek, hogy más is lehetek, mint Narkisszosz, akit nem lehet szeretni.

BOGDÁN LÁSZLÓ

A régi Szentgyörgy

Gyerekek és disznók a sárban. A barompiac.
 Kuttyák a szekerek alatt. Terefere. Szemben a bazár.
 A toronyóra mutatja még a boldog békeidőt. Csilingel
 a török fagylaltárus kocsjaja. Minden hétfőn vásár.
 Kakastollas csendőrök előtt cserél gazdát a mozgó világ.
 Zsúfolt szaladaszalóhely a Csíki utcában, a Debren patak partján.
 A szabad székelők is rászoknak lassan a serre.
 A dolgok zajlanak. Szentkereszty, a bolond báró vágat
 az utca közepén. A Kossuth kávéházba tart. Színi gyógyszerész
 erkélyéről a kék szemű meseköltő szónokol. A csavaros eszű
 polgármester, Császár Bálint javaslatára lesz a kerület
 országgyűlési képviselője. Árad az Olt. Örülnek a vojkániak,
 őket nem öntheti ki! Szépasszony velocipéden a sárban.
 Kriglikben emelkedik a sörhab. Eltakar mindent.

Törzsasztal

A Sűgás törzsasztalából, amely annyiszor táncolt,
 és táncoltak rajta a poharak, nem maradt semmi.
 Szétszéledt a társaság is, ki külföldre távozott,
 ki az elágazó ösvények kertjébe. S az asztalt
 se érinthetem meg, eltűzelték azóta... Hát az árnyakat
 idézgetem. Itt van Zsiga, Ferkó, Dani, Imre, Előd, Gerzson.
 Itt vannak, akik nem lehetnének itt. Utolsó pillantásukba
 vagy az utolsó szavukba zárva. Belőlünk még
 úszómester is lehet. Sarkutazó! Eltűzhetünk Polinéziába, –
 táncol a hullámsapkás tenger. Nagyapáink nyomát
 kereshetjük Szibériában. Sámándobok, szóljatok!
 Fényképeket is készíthetünk az új évezredben. Idáig már nem
 juthattak el ők, de amikor Szentgyörgy tetőit vérbe
 borítja az alkony, megjelennek mégis, poharukat kiisszák.

Város, én soha tőled...

Milosz-átirat

Város, én soha tőled nem tudtam elszakadni.
A Csiki utca kópésan tett kicsinnyé, tétova marionett-
figurát, és hiába szöktem el az egyre kiismerhetlenebb
világba, mindig itt maradtam, válltáskámban könyvekkel,
a délibábokat bámulva a vártemplom tornya mögött,
a fellegek tajtékos paripáit, lófő székelyeket kivont karddal,
akik természetesen már régen nem élnek,
ha éltek valaha egyáltalán. A régi moziteremben
változatlanul pörögnek a filmek: a Hét mesterlövész,
a Ház a sziklák alatt, az Iván gyermekkora.
És mindennap megnézem a Színi-ház erkélyét, ahonnan
a kék szemű meseköltő szólott választóihoz a dübörgő időben.
Hűségem – ha ugyan az – nem érti senki. „Tűzz el
már innen a picسابá! – szól át Előd a másvilágról. – Mire vársz?”

PÁSZTOR GYÖNGYI

VÁROS. FOGALMAK ÉS ELMÉLETEK (I.)

Bevezető

■ Jelen elméleti jellegű tanulmány célja, hogy a városról szóló szociológiai tudásokat rendszerezze, a fontosabb megközelítéseket szemlélzze, elméleti támpontokat és fogódzókat adjon ahhoz, hogy ne csupán „lássuk”, hanem „meg is értsük” a várost mint szociológiai entitást.

A fogalom közérthetősége ellenére nehezen meghatározható; az *urbe* változatos és sokszínű. A definíciók többsége a népesség száraz számát, az ellátott adminisztratív funkciókat, esetleg a gazdasági jellemzőket vagy az infrastruktúra minőségét veszi figyelembe. Ezek szerint a város (az „urbanizált terület”) egy „meglehetősen nagy”, többnyire „sűrűn lakott” település, ahol a lakosság jelentős része nem a mezőgazdaságban foglalkoztatott, „sajátos jogi státussal” rendelkezik, sokszor regionális központ, illetve „infrastukturális szempontból fejlettebb”, mint fizikai környezete. A lényeg mégis elvész ezekben a definíciókban: hiszen a város nem csupán struktúra, benne emberek laknak, akik eltérő módon gondolkodnak és éreznek, illetve eltérően használják a tereit.

Ezen írás a legfontosabb városszociológiai megközelítéseket a kulcsszavak mentén bontja ki. A fogalmak mentén nyomon követi az elméletalkotás időbeliségét is, hiszen a bemutatott fogalmak jellemzően egy adott időszak elméleti megközelítéseinek jellemző kulcsszavai, váltakozásuknak város- és tudománytörténeti üzenete is van.

A tanulmány második, befejező részét októberi lapszámunkban közöljük.

2008 óta a világ lakosságának több mint fele városban él, a megavárosok száma pedig folyamatosan növekszik. Az ENSZ előrejelzése szerint 2050-ben a világ népességének 70 százaléka városon fog élni.

■ Az urbanizáció jelensége két különböző (összefüggő) folyamatot takar, amelyet a magyar nyelv nagyon találóan a *városodás*, illetve a *városiasodás* fogalmakkal illet. A városodás elsősorban a városi népesség számának, illetve arányának a növekedésére utal (mennyiségi folyamat), ami a városok lakosságának növekedése (migráció) vagy pedig a települések jogi státuszának a változása révén is megvalósulhat. A városiasodás ezzel szemben a települések egészére jellemző belső minőségi változás, sajátos szerveződés, ami a gazdasági tevékenységek, az életmód vagy viselkedésmód kialakulása és/vagy megerősödése (minőségi változás) nyomán alakul ki. Az urbanizáció ezen vetületét az angolszász szakirodalom az *urbanizmus* fogalommal illeti.

A jelenkori társadalomtudományok egyik axiómája, hogy a modern társadalom egy urbanizált társadalom. Ez a kijelentés ma különösen érvényes, hiszen 2008 óta a világ lakosságának több mint fele városban él, a megavárosok száma pedig folyamatosan növekszik. Az ENSZ előrejelzései szerint 2050-ben a világ népességének 70 százaléka városban fog élni. Ezek az általánosnak mondható trendek azonban nem mindenkit érintenek azonos mértékben. Míg a nyugati, fejlett világ (Észak-Amerika, EU, Japán) esetében a városi népesség aránya már 1950-ben meghaladja az 50 százalékot, jelenleg pedig a több mint 70 százalékot, a fejletlen országok esetében a folyamat jelentős mértékben a jelenben, illetve az elkövetkező években zajlik majd le.

Az urbanizációs folyamat egyik legjelentősebb teoretikusa Leo van den Berg (1987), aki négy egymást kronológiailag követő urbanizációs szakaszt megkülönböztető elméletében a *koncentráció*, *dekoncentráció* ciklikus folyamataira, valamint a meghatározó tényezőkre figyel.

Egyfelől, a folyamat elején következik be a *gyors növekedés vagy városrobbanás*: az iparosítás időszaka ez, amikor a városok népességszáma rohamosan növekszik. Jellemzője a falu-város migráció és az erőteljes térbeli koncentráció. Mivel a világ országaiban eltérő időpontban kezdődött el az ipari forradalom, a modern urbanizáció is eltérő időszakokban jelentkezett. Míg Anglia már a 18. században eljutott ebbe a stádiumba, Kelet-Európában a 19. század végén, a 20. század első évtizedeiben bontakozik ki, a fejlődő országokban csak a múlt század közepén jelenik meg (Van den Berg 1987). Továbbá beindul a *szuburbanizáció*: a gazdasági és infrastrukturális fejlettség lehetővé teszi, hogy főként a felső középosztálybeli rétegek elhagyják a belvárost, és a számukra kedvezőbb lakókörülményeket biztosító kertvárosokba költözzenek. A városnövekedés lassul, majd a nagyvárosok központjaiban csökkenni kezd a népesség, míg az elővárosok gyorsan fejlődnek. Ugyanakkor ebben a szakaszban nem csupán a városi népesség szuburbanizációja következik be, hanem az ipar-, illetve az egyre fejlettebb szolgáltató szektor szuburbanizációja is. (A folyamat először az Egyesült Államokban, az 1930-as években, Nyugat-Európában pedig a második világháborút követően jelentkezett, nálunk éppen most zajlik.)

Aztán a fenti folyamatok következményeként előáll a *dezurbanizáció*: a városi lakosság száma a városból való kiköltözések miatt csökken. A folyamat viszont nem csupán népességcsökkenést, hanem a városok bevételeinek (adó) csökkenését is jelent, ami pedig a városi szolgáltatások minőségének romlását és a városi életmód jellegének változását vonja maga után. Az 1970-es években kezdődik meg a folyamat, főként az Egyesült Államok keleti partvidékén, Angliában, illetve Északnyugat-Európa területén. A kolozsvári népességszám csökkenése és Szászfenes megafaluvá váló duzzadása ennek a jelenségnek a közvetlen következménye, bár nálunk ez a folyamat csak most indult be. Az eset példaszerű, de a romániai nagyvárosok is hasonló helyzetben vannak. A folyamatlánc végén a *reurbanizációt* találjuk; a többnyire politikai és adminisztratív ellenintézkedések következtében a város népességszáma

ismét nőni kezd. Bizonyos városrészek felújítása révén olyan kreatív kategóriák költöznek a városba (diákok, művészek, yuppie-k), akiknek a közelség előnyökkel jár, és akik egyben a szolgáltató szektor számára is fizetőképes keresletet jelentenek. Ez a folyamat az, amit egyes szerzők (Hudson 1980; Zukin 1982; Gale, 1984) *gentrifikációnak* vagy *revitalizációnak* neveznek. A hazai városokra aligha jellemző, de a belvárosok, a történelmi városrészek éppen most gentrifikálódnak: Nagyszében vagy Kolozsvár, Brassó felújított központjához közelebb eső utcarészek hangsúlyosan szolgáltató-szórakoztató jelleget kaptak, a szegényebb rétegek kénytelenek voltak elhagyni a városmagot.

Van den Berg (1987) szerint Nyugat-Európában a dekoncentráció folyamata a 20. század végére befejeződött; ugyanakkor csíráiban már a koncentráció jelei is megmutatkoztak. A kelet- és közép-kelet-európai országok jelenleg a relatív dekoncentráció fázisában vannak, a harmadik világbeli városok csak a *városrobbanás* szakaszában kullognak. Kína vagy Dubaj esete rendkívül beszédes: a látványos felhőkarcolók építése egy máshol régen meghaladott állapot indikátorai. Románia – a nyugati ütemtől egy fázissal lemaradva – világviszonylatban mégis az élbolyhoz tartozik. A népességszám alakulása a folyamatok egyik indikátora, de a városi viselkedési minták és normák – a városi lét szelleme – tovább árnyalják a képet.

A urbanizáció korai szakaszában a gyors városnövekedés és *életmód* közötti kapcsolatra sokan felfigyeltek, de a hatásokat rendszerint elmarasztalták. A társadalmi kérdések iránt érzékeny írók, költők, filozófusok (lásd Dickens, Orwell, Tocqueville vagy Booth írásait) szerint a város elsősorban a *dezintegráció*, imoralitás, a bűnözés színhelye. Ez a szemlélet nem volt idegen a korai szociológusoktól sem, akik írásaikban a város elidegenítő hatásairól írtak. E megközelítés legjelentősebb alakja a Chicagói Iskola egyik illusztris alakja, Luis Wirth; az *Urbanism as a Way of Life* ([1938], 1973) (Urbanizmus mint életmód) című tanulmányának legfontosabb következtetése, hogy az egyén számára a város elidegenítő környezet, amely eltér az ember természetes világától; egyfajta veszthely. Wirth elmélete szerint a város az emberi közösségnek egy új formáját hozza létre (szemben a rurálissal), amit ő *modern életstílusnak* (Wirth 1973. 41–42.) nevez. A városi személytelen, elidegenedett, magányos életmódot a lélekszám, népsűrűség és heterogenitás (Wirth 1973. 43–47.) alakítja. Ebből a három elemből kiindulva írja le a város lakóinak életmódjára kifejtett hatását, lényegében az urbanizmust.

A *lélekszám növekedése* – véli – megváltoztatja a társadalmi kapcsolatok jellegét. Mivel a városi ember egyre több emberrel érintkezik, egyre kevesebbel tud személyes, közvetlen kapcsolatba lépni, így az egyén atomizálódik. Emberi kapcsolatainak száma egyre nagyobb, ám ezek kevésbé intenzívek, mint a hagyományos közösségek esetében. Megnövekedett számú kapcsolataikban a városlakók egyéniségük egy darabját, személyiségük interakciókhoz adekvát vonásait jelenítik meg, a kapcsolatok tehát *szegmentáltaká* válnak, amit Wirth a nagyvárosi személyiség skizoid jellegével fejez ki (Wirth 1973. 44.). Ugyanakkor a növekvő lélekszám a munkamegosztás kialakulását is maga után vonja: a gazdasági vetületek válnak elsődlegessé, az emberi kapcsolatok *racionalizálódásához* vezet, azaz elsősorban utilitásuk függvényében válnak értékké.

A városi élet következő jellemzője, amely a *népsűrűség* elsődleges következménye, a *differenciálódás és specializálódás*, ez pedig fokozza a társadalmi struktúra komplexitását. A társadalmi távolságok egyre nőnek, emiatt szükségessé válik a vizuális elemek bevezetése a társadalmi kapcsolatokba (pl. az egyenruha). A diverzifikáció következménye a különböző életmódok találkozása is, amely az értékek relativizálódásához vezet, és növeli a toleranciát, ami a racionalitás és a szekularizáció előfeltétele. E tolerancia azonban felszínes, hiszen a másság elfogadása valójában a másik iránti érdek-

telenséget, semleges viszonyulást is jelenti. Sajátos viszonyulás, amely egyszerre jelent toleranciát és konkurenciát. A diverzifikálódó társadalomban az együttélés jogi szabályozása is szükségessé válik, aminek legkönnyebben felismerhető szimbólumai a közlekedést szabályozó jelzőtáblák vagy az óra (Wirth 1973. 54–55.).

A *heterogenitás* arra utal, hogy az egyén különböző társadalmi kategóriákhoz tartozó, egymástól eltérő személyekkel kerül kapcsolatba, ugyanakkor maga is különböző csoportok tagja lesz, amelyek személyiségének csak egy szegmentumára vonatkoznak. Mindez megtöri a társadalom hagyományos rétegződési formáit: a kategóriák közötti határok kevésbé lesznek merevek, könnyebben átléphetők, a társadalmi különbségek sokkal képlékenyebbek és sokfélék. Az általános mobilitás révén, amely ennek a heterogén világnak az egyik jellemzője, az egyének egymástól jelentősen eltérő helyzeteket tapasztalhatnak meg, különböző egyénekkel kerülnek kapcsolatba, jellemzővé válik a *normainstabilitás*, amely magyarázza a városi ember kifinomult ízlését és kozmopolitizmusát (Wirth 1973. 56.).

A város tehát a legkülönbözőbb embertípusok gyűjtőhelye, akiknek a munkamegosztás révén más-más feladatokat kell elvégezniük. Ezáltal a város verseny formájában lehetőséget ad az egyénnek arra, hogy megvalósítsa önmagát, jutalmazza az excentrikusságot, az újdonságot, a hatékonyságot, a találékonyságot. Ennek ellenére a nagy lélekszám következményeként nagyon erős uniformizáló és kiegyenlítő hatása is van. A munkamegosztás következtében a termékek, szolgáltatások és a termelési folyamat standardizálása révén az egyén a termelési folyamat csak egy apró, magas szinten rutinizált részét végzi el. A magas népességszám következtében az egyén elveszti értékét; ha az emberek nagy számban koncentrálnának egy helyen, megjelenik az *elszemélytelenedés*. A városban társadalmi rétegekről és rétegjellemzőkről beszélhetünk, az egyéni különbségek ehhez képest jelentéktelenné válnak. A kulturális intézmények, iskola, mozi vagy tömegkommunikációs eszközök elsősorban a kollektív és nem az egyéni igényekre összpontosítanak, aminek elkerülhetetlenül egyenlővé tevő hatása van (Wirth 1973. 59–63.).

Wirthnek a városi életmódra vonatkozó elmélete meghatározó volt a városszociológiai kutatások alakulásában: az elkövetkező időszakok életmódkutatásai Wirth állításait hipotézisként fogalmazták meg. A tesztelés során a hipotézisek gyakran megdőltek, az empirikus kutatások jelentős része Wirth elméletének hiányosságaira és/vagy érvénytelenségére világított rá. A kritikai jellegű írások első kategóriája a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokra alapozva a Wirthétől eltérő következtetéseket vontak le. Esettanulmányok egész sora bizonyítja, hogy nem minden esetben állítható, hogy a városi környezet meggyengíti a primer kapcsolatokat, és elidegenítő hatással van. Wirth egyik legjelentősebb kritikusa Herbert Gans, aki gondolatait *Urbanism and Suburbanism as Ways of Life* (1962a) (Urbanizmus és szuburbanizmus mint életmód) című tanulmányában foglalta össze. Gondolatai paradigmatisak lettek.

Gans (1962) szerint a városi népességről leginkább az mondható el, hogy jelentős része viszonylag homogén csoportokból áll, amelyek olyan *társadalmi és kulturális erőforrásokkal*, támpontokkal rendelkeznek, amelyek elég hatásosan védik őket a lélekszám, a népsűrűség és a heterogenitás Wirth által említett következményeitől. A városi életmód távolról sem homogén, elsősorban lakhely és társadalmi kategória függvényében változik, s bár egymástól teljesen különböző kategóriák élnek egymás közelségében, nagy sűrűségű és heterogén környezetben, életmódjuk nagyon eltérően formálódik (Gans 1962a. 630–634.). Gans megfogalmazásában nem városi életmód, hanem *városi életmódok* vannak. Ugyanakkor a gazdasági feltételek, a kulturális jellemzők, az életciklus és a lakóhely jobban magyarázzák az életmódot, mint a pusztán statisztikai mutatók (létszám, a népsűrűség vagy a heterogenitás).

■ Az urbanizáció folyamata nem függetleníthető olyan társadalmi, gazdasági, illetve politikai folyamatoktól, mint a *modernizáció* vagy az *iparosodás*. A migrációt egyenleg az, ami elsősorban meghatározza az urbanizáció ütemét, ennek azonban mély gazdasági és társadalmi mozgatórugói vannak. Henderson (2003) szerint a társadalom gazdasági helyzete meghatározza az urbanizáció mértékét és jellegét: amennyiben a kettő összhangban áll egymással, „*egyensúlyi urbanizáció*”-ról beszélhetünk, amennyiben az összhang felbomlik, alul- vagy túlzott urbanizációról beszélünk. A túlzott urbanizáció fogalma az ötvenes-hatvanas években vált széles körben használatossá a harmadik világ országaiban lezajló folyamatok jelölésére. A túlzott urbanizáció esetében az urbanizáció mértéke meghaladja a gazdaság kapacitását, azaz a városi népesség gyorsabban növekszik, mint a városi munkalehetőségek. A városok ilyen jellegű növekedése nagyfokú munkanélküliséggel vagy alulfoglalkoztatottsággal, súlyos lakáshiánnyal, nagyszámú hajléktalannal és a bádögvárosok megjelenésével vagy növekedésével jár(t) (Sjoberg 1965; Sovani 1964.).

Ezzel szemben a kelet-európai országok az erőltetett iparosítás időszakában *alulurbanizálttá* váltak (Szelényi 1996). Ugyanis a szocializmus alatt a városi ipari munkahelyek szaporodása sokkal gyorsabb volt, mint az állandó városi lakosság növekedése, tulajdonképpen a folyamatosan létrejövő munkahelyek miatt költöztek a városokba az emberek. Ebben az értelemben tehát ezek az országok alulurbanizáltakká váltak, ennek mértékét mutatja az is, hogy ebben az időszakban jelentősen megnőtt a faluból a városba ingázók aránya (Szelényi 1996. 294–298.).

Ez a folyamat az erőltetett iparosítási politika következménye, amely a nem termelő beruházásokon – mint a lakásépítés vagy iskolák, kórházak, akár üzletek létesítése – próbált spórolni, hogy az ipari beruházások mértékét maximalizálhassa. Így a városi lakás- és infrastruktúra-építés lassan haladt, ez pedig helyben tartotta a mezőgazdaságból felszabadított és az újonnan létrehozott iparba irányított munkaerőt. Így a szocialista redisztributív gazdaságok az urbanizációs folyamatot a lakosság jóval kisebb térbeli koncentrációjával élték meg, mint a kapitalista országok.

A szocialista városok alacsonyabb urbanizációs fokát Szelényi (1996) három perspektívából bizonyítja: kisebb változatosság, a terület alacsonyabb fokú kihasználtsága, a városi szélsőségek kisebb mértékű jelenléte. Kisebb változatosság esetében beszédes különbséget mutató példa a berlini fal két oldalán a városi szolgáltatások (üzletek, éttermek, hirdetések és utcai árusok) közötti különbség (Szelényi 1996. 300.). A terület alacsonyabb kihasználtsága elsősorban azzal magyarázható, hogy a városi területek túlnyomórészt állami tulajdonban voltak. Ennek következtében a várostervezőknek nem kellett a *telekárakat* bekalkulálni az elképzeléseikbe, a szocialista városok várostervezői jóval nagyobb szabadsággal rendelkeztek a helyszínek kiválasztásában, mint a kapitalista városokban tevékenykedő társaik. Így az előbbieket nagyvonalúan bánhattak a területtel, és több figyelmet szentelhetek az esztétikának, mint a költségkímélő megoldásoknak. Erre jó példa a kelet-berlini grandiózus Alexander Platz, amely a szocialista társadalom rituális szertartásait szolgálta. A belvárosi területek ilyen fényűző felhasználása a piactudományi országokban sem ismeretlen, de ott ilyen méretű közterületek létesítése inkább kivételes, míg a piac nélküli országokban megszokott, sőt szükségszerű volt (Szelényi 1996. 301–302.).

Harmadsorban pedig a kapitalista városok társadalma szélesebb spektrumú volt, mint a szocialista városoké, így nagyobb mértékben jelentkeztek a szélsőségek. A kelet-európai városok esetében a bűnözés, a szegénység szélsőséges megnyilvánulásainak (koldusok, hajléktalankok, prostitúció, drogkereskedés) gyakorisága sokkal alacsonyabb volt, mint a nyugati országokban. Ennek oka a szociális ellátás viszonyla-

gos sikerében és a hatósági ellenőrzés szigorúságában keresendő. A szocializmus azon célkitűzése, hogy mindenkinek legyen valamilyen lakása és munkahelye, megakadályozta a városi szélsőségek elterjedését (Szelényi 1996. 302–303.).

A poszt szocializmus olyan jellegű változásokat hozott, amelyek következtében a városi folyamatok is egyre inkább a nyugatira jellemző minták szerint kezdenek működni. Kelet-Közép-Európa egy *demográfiai ütközőzónává* válik Nyugat-Európa és a harmadik világ között. Így tehát a nagyvárosokban megjelentek a szélsőségek: prostituáltak, hajléktalanok. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi különbségek nőnek, és ez hatással van a társadalmi szegregációra is. A növekvő új középosztály és a felső osztály új lakóhelyekre költözik, ami kertvárosiasodáshoz vagy a belváros gentrifikációjához vezethet. Jelenleg inkább a *kertvárosiasodás* a jellemző, mivel aki teheti, az egészségesebbnek, biztonságosabbnak, kellemesebbnek tartott, a korábban vidékies falvakat választja a városközponttal szemben. Ugyanakkor a lakótelepek fizikai és társadalmi értelemben súlyosan romlanak. Akik tehetik, kiköltöznek, a hátrányos helyzetűek, a szegények és az etnikai kisebbségek ragadnak ott (Szelényi 1996. 310–315.).

Városszerkezet, humánökológia

■ A várossal foglalkozó szociológusok jelentős része egyetért abban, hogy létezik néhány olyan egységes elv, amely minden emberi település szerkezetét meghatározza, és amelyek értelmet adnak a különböző alkotóelemek egymáshoz való viszonyának. Minden városban találkozunk lakónegyedekkel, kereskedelemmel és üzleti szférával, a szolgáltatások különböző típusaival, adminisztrációval, intézményekkel, úthálózattal, közszállítással, kommunikációs eszközökkel; olyan elemek ezek, amelyek elhelyezése valamelyest kiszámítható és előre látható. A városi tér elrendezése ugyanis nem tekinthető véletlennek. Olyan folyamatok befolyásolják, mint a földrajzi sajátosságok, a tér kihasználásának hatékonysága, a különböző funkciók és területfelhasználási módok kompatibilitása, a gazdaság területi expanziója, illetve a szállítás és kommunikáció hatékonysága.

Ebben a megközelítésben a városok szerkezeti alakulása bizonyos elemek dinamikus együttese. Az elemek közötti viszonyok megismerhetők, bizonyos határok között előrevetíthetők, hiszen az emberi településeket sajátos szabályok hozzák létre és formálják. A megközelítést, amely e szabályszerűségek kutatásával, leírásával és magyarázatával foglalkozik, *humánökológiának* vagy szűkebb értelemben *városökológiának* nevezzük. Az ökológiai elméletek megfogalmazói a Chicagói Szociológia Iskola tagjai voltak, akik első alkalommal szögezték le, hogy a különböző társadalmi kategóriák térbeli elhelyezkedése nem véletlenszerű, hanem rendkívül szigorú és jól meghatározott elvek szerint történik. E kijelentés, jóllehet banálisnak tűnhet, újszerűen hatott a weberi látásmódhoz képest, amely szerint a modern város egy véletlen homokkupachoz hasonlít, ahol a különböző társadalmi kategóriák és intézmények térbeli elhelyezkedése kizárólag a véletlen műve lenne (Weber 1979).

A Chicagói Iskola szerzői használják elsőként az *ökológia* fogalmát a szociológiában, ezzel egyfajta párhuzamot teremtve a természeti ökológia és a társadalom között. Azt állítják, hogy ahogyan a természetnek megvan a maga szabályozott ökológiai rendje, úgy a városban is megfigyelhető a különböző funkciók és tevékenységek hasonló módú, szabályos elrendeződése. A különböző társadalmi kategóriák és csoportok a természethez hasonló elvek szerint „foglalnak el” jól meghatározható területeket.

Park és Burgess (1925) szerint a városok minden esetben úgynevezett zónákra bonthatók, amelyek funkcionálisan (kereskedelmi, ipari vagy lakóövezetek), illetve a lakók társadalmi jellemzőinek függvényében (bevándorlók, kisebbségek, szegé-

nyek, munkásosztály, középosztály stb.) differenciálódnak. Ezek alapján Burgess megfogalmazza a *koncentrikus körök* elméletét (*concentric zone model*), amely szerint a városok szerkezete koncentrikus körökhöz hasonló, ahol minden kör egy jól elhatárolható, sajátos jellemzőkkel leírható zónát jelöl (Burgess 1973. 148–149.). Az övezetek meghatározására használt indikátorok a telek- és ingatlanárak, az egyszerű és nukleáris családok aránya, valamint a bűnözés és kriminalitás előfordulásának aránya (Burgess 1973. 153.).

E koncentrikus körök középpontjában a kereskedelmi övezet (*central business district*) található, amely a gazdasági és kereskedelmi intézmények, tőzsdék, bankok, irodaházak, üzletek és bevásárlóközpontok, szállodák és luxusétermek színhelye. Ebben az övezetben a nappali népesség száma magas, éjszakára viszont kiürül, hiszen az itt lakók aránya nagyon alacsony. A kereskedelmi övezet közvetlen közelében találjuk az átmeneti övezetet (*inner city*), a leromlott állapotú bérlakások helyét, ahol általában a hátrányos helyzetű csoportok – szegények, imigránsok, különböző kisebbségek – találnak otthonra (Burgess 1973. 151–156.). Az átmeneti övezet elsősorban funkcionálisan tekinthető átmenetinek. Az épületek rossz állaga főként a kereskedelmi övezet közelségével magyarázható, hiszen növekedésének közvetlen mozgásterében van. Ennek következtében a telekárak nőnek, az ingatlanárak pedig csökkennek, hiszen egyébként is lebontásra kerülnek (Konrád–Szelényi 1969. 24.). Ebben az esetben a különböző funkciók keverednek, a lakófunkció mellett megtalálható a kereskedelmi, illetve ipari funkció. Az alacsony státusú népesség beköltözésének következtében a kereskedelmi egységek kivonulnak, a szolgáltatások minősége csökken, ezzel párhuzamosan növekszik a munkanélküliség, szegénység és a bűnözés.

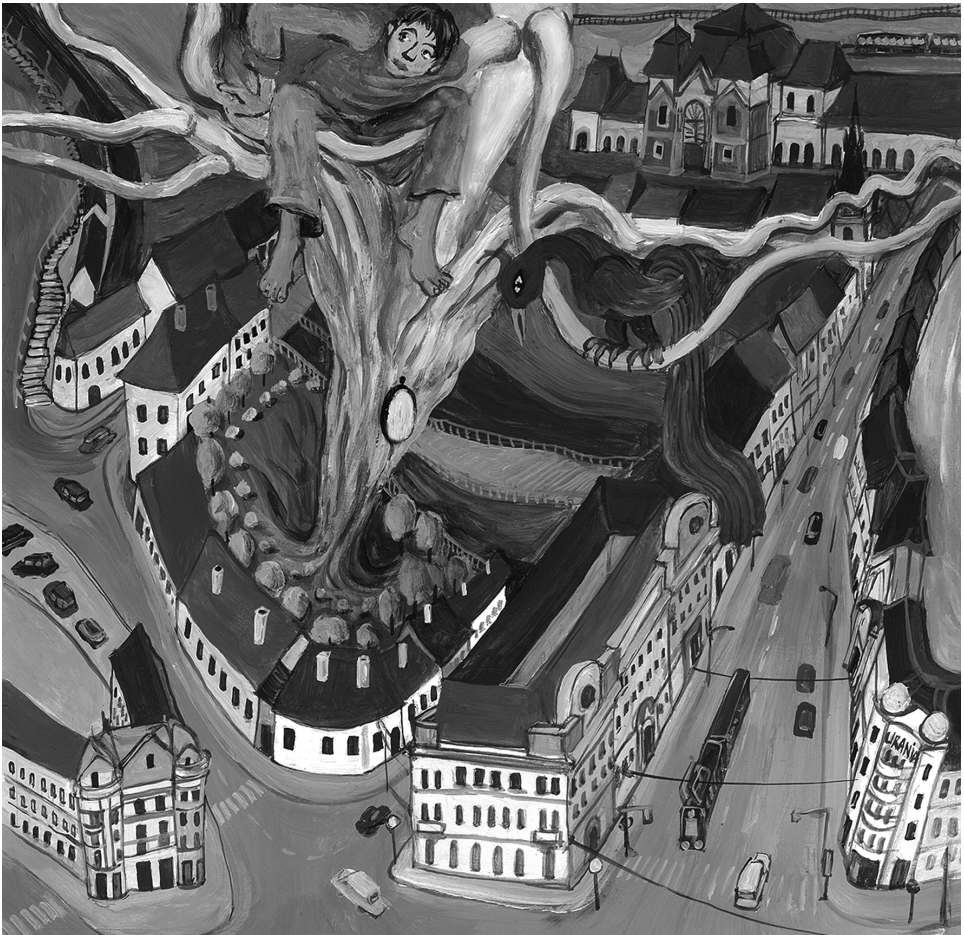
A következő koncentrikus kör a munkásosztály lakóhelyét jelöli. Ez az a kategória, amely megpróbál kivonulni az átmeneti övezetből, arra törekszik, hogy a központhoz, azaz a munkahelyét is jelentő ipari zónához minél közelebb lakjon. A következő a középosztály lakóövezete, amelyet kertvárosi övezetek követnek. Burgess fogalomhasználatában az övezetek kialakulásakor egyfajta központból való menekülés (*running*) figyelhető meg, a tendencia viszont ellentétes irányú a központ – mint munkahely – vonzásával (Burgess 1973). Ezzel magyarázható az is, hogy a városközponttól kifelé növekszik a különböző lakóövezetek lakóinak státusa.

A különböző övezetek nem csupán önmagukban léteznek, hanem a köztük lévő kölcsönhatások is megragadhatóak, ezek leírására pedig Burgess az ökológiai analógiát hívja segítségül. Az egyik ilyen fogalom a *szegregáció*, amellyel azt a folyamatot ragadja meg, amelynek során a társadalmi egyenlőtlenségek térben objektiválódnak, azaz a különböző társadalmi kategóriák egymástól térben elkülönülnek. A koncentrikus körök elméletének fontos fogalmai továbbá az *expanzió*, ami a város különböző dimenziók mentén történő növekedését jelöli, és a *szukcesszió*, amely arra a folyamatra vonatkozik, ahogyan az expanszió következtében a koncentrikus körök egymás helyét átveszik (Burgess 1973. 151.). Az expanszió és sukceszió folyamatai két hasonló folyamatot feltételeznek, a *koncentrációt* és *decentralizációt*.

Bár mindezek a fogalmak a ökológiai analógia folytán keletkeztek, társadalmi alkalmazásuk új jelentéstartalmaival bővült. Jó példája ennek a szegregáció fogalma, amely hosszú karriert futott be a városzociológiában – és nem csak –, ma talán a leggyakrabban használt fogalma a korai városökológiának. A szegregáció fogalma nem kizárólag területi elhatárolódást jelöl, hanem annál sokkal többet, a társadalmi egyenlőtlenséggel, a diszkriminációval azonos értelemben és kontextusban használatos.

A formai kritikákon túl, amelyek elsősorban a különböző területi egységek formájára vagy területi elhelyezésére vonatkoznak, a kritikusok egy másik csoportja a mo-

dell relevanciáját kérdőjelezi meg, bebizonyítva azt, hogy a koncentrikus körök modellje a városok egy sajátos típusára, az amerikai ipari városra vonatkozóan nyújthat használható eszközt. Sjöberg (1973) bebizonyítja, hogy a preindusztriális városok esetében a centrumból a periféria felé haladva a lakók státusa csökken, nem pedig növekszik. Hasonlóan több esettanulmány bizonyítja – például Jiri Musil (1973) írásai Prágáról vagy Chombart de Lauve (1976) munkái Párizsról –, hogy amíg az amerikai városokban a város szélé a kényelem és gazdagság helyszíne, a dél-amerikai vagy európai városok perifériája a szegénység helye. Burgess elméletének jelentősége, explicit tartalmán túl, abban rejlik, hogy a társadalmi folyamatokat a területiséghez köti, amelyet akarva-akaratlanul ma minden olyan kutató követ, aki település-szociológiával foglalkozik.

ILYÉS SÁNDOR

KOLOZSVÁRI MUNKÁSKLUBOK VIZSGÁLATA

avagy az ipari munkásság és a néprajzkutatás

Néprajzos diák koromban figyeltem fel arra, hogy az idősebb kolozsváriak beszédében elhangzik néha pár olyan fogalom, mint a *bőrösök*, *vasasok*, *fások*, melyek számomra ismeretlen tartalmakat fedtek le. Vagy néha a kolozsvári rádió magyar adásában is bement a ismerős női hang, hogy adott nap adott órájában a nyugdíjasok a fásoknál találkoznak. Ha emlékezetem nem csal, a pontos címet nem emlegette, csak úgy általánosan a Karolina térhez kapcsolta a fásokat. Nyilvánvaló volt, hogy bár nekem nem, de másoknak konkrét jelentéssel telítődnek az említett fogalmak. Egyre inkább érdekelni kezdett a dolog, mert a családi elbeszéléshagyományban is helye volt ezeknek, mint kiderült, szüleim is egy ilyen helyszínen ismerkedtek össze. És azért is, mert a klasszikus, tradicionálisabb néprajzi témák felől egyre inkább a városra tevődött át személyes szakmai érdeklődésem hangsúlya. Pedig a diáklétnek sajátossága volt a gyors szülői kultúra felé való fordulás, az abból való merítés, hiszen az első terepmunkák – ezeket még nehezen lehetett kutatásoknak nevezni –, vizsgálódások és dolgozatok általában nagyszülőkkel, szülőkkel, rokonokkal való beszélgetések eredményeként születtek meg, amikor is érvényesítve az összekötni az élvezetesebb hasznossal elvet a diák hazautazott rokonokat látogatni, mivel dolgozatot kellett írnia. Ha eléggé élelmes volt az illető, akkor a teljes alapképzést és akár a végső dolgozatot is kihúzta és megúszta pár rokonlátogatással. Ezek szerint én a későn érő néprajzos típusa voltam, aki négy év tévelygés után talált vissza a szülői, ez alkalommal városi és munkáskultúrába.

Az ipari munkásság – a maga fragmentáltságával és sokszínűségével – része ennek a kultúrának. A néprajz pedig bevonul a városba, és az elmúlt rendszer munkáskultúráját, valamint a jelen változatos fogyasztói kultúráit is kutatásának tárgyává teszi.

Nem igazán szokványos dolog a város- és munkáskutatásokat összekötni a néprajzzal, és maga a munkásság kutatása is bizonyára anakronisztikusnak tűnhet, hiszen a munkásságot mint olyat az 1989 előtti világhoz szoktuk kapcsolni, annak részeként felfogni. Pedig ez nem teljesen így van, mivel a munkásság fogalma, a munkásság mint kategória nem egy lerögzült, örök társadalmi osztályt jelent, hanem időben változik, több kisebb, különböző, egymással és másokkal komplex viszonyban levő csoportból tevődik össze. Való igaz, ma már nem találjuk meg a nagyiparnak az 1989 előtti arcát, de ma is bőven akad olyan, aki kalapáccsal, csavarhúzóval, pemzlivel keresi meg a mindennapi betevő falatot, akad, aki buszt vezet, akad, aki futószalag mellett mobiltelefonokat szerel össze, és a sor még sokáig folytatható. Az is igaz, hogy őket szakembereknek illik nevezni, és nem egyszerű munkásoknak. Akik tizennégy órát robotolnak a számítógépnél ülve légkondicionált üvegépületekben, tökéletes tisztaságú mosdót, tökéletesen felszerelt konyhát használnak, céges ajándékként Ausztriában síznek évente egyszer, bizonyára megsértődnének, ha munkásoknak neveznék őket, pedig bérből élnek, szalagmunkát végeznek, hasonló konzumvágyakat kergetnek, és hasonló kulturális normáknak igyekeznek megfelelni.

Szóval mit is kezdhet a néprajzos egy ilyen rendhagyó témával, a történelem során változó munkássággal? De mit kezdhet a munkásság éltető közegével, a várossal? Nagyon sokáig, talán túl sokáig a néprajzos terepe és szakterülete kizárólag a falu és a paraszti, rurális társadalom volt. A hagyományos népi kultúra, a hagyományos falusi társadalom volt az érdekes, ami a szakmai kialakulás kezdetén, a 19. században érthető is volt, hiszen a néprajz mint nemzeti tudomány a nemzeti gyökereket és hagyományokat falun lokalizálta. Viszont a helyzet a 20. században se nagyon változott, és a város csak olyankor volt érdekes, amikor a falura valamilyen hatást gyakorolt, és persze a faluval való ellentétként értelmeződött. Azokban a ritka esetekben, amikor mégis a kutatások helyszíne volt, a kutatók számára a magyar várost a mezőváros jelentette, mely a rurális életvilággal sok hasonlóságot mutatott, avagy életvilága éppenséggel rurálisnak volt mondható, és így a nemzeti specifikumok hordozója lehetett.¹ Ha Kolozsvárról van szó, akkor is inkább a faluról bekerült csoportok (például a cselédek) kerültek az érdeklődés középpontjába, vagy a külvárosi falusias életvitelű lakosság (hóstatíak), a régi cigánytelepek, a zsidó kereskedők vagy Kolozsmonostor románsága.² Mintha az „eredeti” állapotok rekonstrukciója lenne a cél, mielőtt még az iparosítás „megbontotta” volna a városstruktúrát. Az elmúlt két évtizedben születtek komoly kutatások, melyek az antropológiai szemléletet is hasznosították a néprajzi kutatásokon belül, ugyanakkor rendhagyóbb témákat is felvállaltak. Az eredmények nagy része már 2004-ben publikálásra került az *Artes Populares* 19. kötetében és a *Néprajzi Látóhatár* az évi számaiban, de pár ígéretes kötet is napvilágot látott.³

A munkásság kutatása is jó ideig a történészek foglalatossága volt, akik a diszciplínájuk klasszikus értelmezése szerint egy társadalmi osztály kialakulásának, fejlődésének, mozgalmainak és szerveződésének történeti leírását adták meg. A néprajzosok tudatosan nem igazán foglalkoztak a munkássággal, mégis néhány korai tematikus vagy területi monográfia (Részó Ensel Sándor szokásgyűjteménye, Orbán Balázs monográfiája, Jankó János torockói munkája) tartalmaz leírásokat bányászokkal, vasművesekkel, városi munkásokkal kapcsolatosan.⁴ A kommunista rendszer idején viszont kötelező volt a munkásság kutatása, ezelől a néprajzosok sem térhettek ki, és ennek megfelelően főként a munkásfolklor kutatása indult meg és ért el számottevő eredményeket.⁵ A rendszerváltás utáni néprajzi kutatásokat mindenekelőtt Paládi-Kovács Attila hiánypótló szintézisei fémjelzik,⁶ mellette pedig ismét történészek, társadalomtörténészek azok, akik foglalkoztak e témával.

Mind a hiányos néprajzi kutatás, mind a rokon tudományok törekvései azt jelzik, hogy nem beszélhetünk sem egységes munkásságról, sem egységes megközelítésmódról. Az ipari munkásság előzményeit a háziiparban és a kézművességben, a céhes életben kell keresnünk, a 19. század bányászai, vasművesei, kőfaragói, kubikosai pedig az első képviselőik, az előképeik voltak, amolyan átmeneti réteget képezve a falusi és városi, a paraszti és az iparmunkási életmód között. A kőfaragók, kőtörők társadalmi származását, kulturális hátterét a falusi társadalom jelentette, ahonét rendszeresen kimozdulva vándoroltak oda, ahol éppen munka akadt.⁷ Ugyanez figyelhető meg a kubikosoknál is, akik akár több száz kilométert is vándoroltak a munka miatt, de szervezkedésük, társas életük, szokásaik ismét a falusi társadalom jegyeit mutatják, amolyan munkások és parasztok egy személyben.⁸ A vasúti alkalmazottak ugyancsak egy köztes réteget képviseltek, akik parasztként és vasúti munkásokként is megnyilvánultak, életmódjuk, kultúrájuk pedig félúton helyezkedett el a falusi és a városi létforma között, hol egyik, hol másik volt hangsúlyosabb, attól függően, hogy falun maradtak, városra költöztek, vagy az ingázást választották.⁹ Ha a torockói vasművességet vesszük szemügyre, akkor ott sem egyszerű a helyzet, hiszen a helybeliek identitásának fontos eleme volt az, hogy vasművességgel foglalkoznak, szerszámaikon és állataikon kívül más gazdaságuk nem volt, viszont az ünnepi cifra öltözködést, a helyi szokások nagy részét megtartották. Akár az ipari munkássághoz is sorolhatnánk őket, mert ők is bérből éltek, vasmunkát végeztek, viszont életmódjukban, mentalitásukban, társadalmi és kulturális környezetük által a falusi életvilághoz tartoztak.¹⁰

A nagyipari munkásság ugyan a 19. században jelent meg, de hangsúlyosabb jelenléte a 20. században figyelhető meg, főleg annak a második felében, amikor a városokban – Kolozsvárt is beleértve – a foglalkoztatott lakosság döntő többségét teszi ki. A statisztikák, a számok ezt mondják, de ha nem a számokat nézzük, hanem a különböző diskurzusokat, a sajtótermékeket, a korabeli propagandanyagokat, akkor úgy tűnik, mintha más társadalmi réteg vagy csoport nem is létezett volna. Mintha az élet összes területe és vetülete a munkás–paraszt összefogás jegyében zajlott volna, átítatva a megfelelő baloldali ideológiákkal, tanításokkal.

Adott tehát néhány nem éppen könnyedén körülhatárolható kutatási terület meg néhány nem éppen egyértelmű terminus. A néprajzos ilyenkor vagy más, világosan megfogható kutatási téma után néz, vagy megpróbál makacskodni, és valami értelmeset kihozni az egészből. Jelen esetben az történt, hogy kötöttem az ebet a karóhoz, vagyis mindenképpen tudni akartam, mi volt ez a munkásklubjelenség, amely – mint kiderült – főképpen az 1950-es és 1960-as években nyilvánult meg. Azt gondoltam, egyszerűsíteni fogok a dolgokon, csakis ezt a jelenséget járom körül, és nem bocsátkozom a teljes ipari munkásság vizsgálatába. Az időhatárok is egyszerűbbé tették a dolgot, legalábbis első pillantásra úgy tűnt. El is kezdődött az interjúk készítése, a terepmunka első mozzanata. De ezzel párhuzamosan más szálakon is elindul a kutató, hiszen sajnálatos módon a néprajzos nem elégszik meg a jelenségek egyszerű leírásával, hanem történetiségében is látni és láttatni kívánja azokat, valamint a társadalmi és kulturális kontextusukat is fel kívánja vázolni, hogy érthető és releváns eredményeket tudjon felmutatni. Sajnos nem zavarják sem a különböző tudományok, sem a különböző iskolák, felfogások határvonalai, presztízse, avagy kiváltságossága, ennek megfelelően mindenféle forrásokat fedez fel magának, és ezeket mindenféle módszerrel és elmélettel próbálja feldolgozni. Régi újságokat lapozgat, történeti és szépirodalmi műveket böngészget, levéltárakban, archívumokban kíváncsiskodik, és természetesen továbbra is készíti az interjúkat azokkal, akik megélték az általa kutatott jelenséget, és még életben vannak. Az adatok feldolgozásához és értelmezéséhez viszont szüksége van módszertani és elméleti fogódzókra is.

Jelen esetben is ez történt, a leegyszerűsítésnek nem lett túl jó vége, inkább a kutatási horizont szélesedését, az értelmezés elmélyülését eredményezte. Nyilvánvaló volt, hogy az 1950–1960-as évek érdekelnek, de az ipari munkásság kialakulásának hátterét is ismerni akartam, ezért a történeti vonal felvázolása komoly utánajárást igényelt, hiszen az előzmények a középkori céhes életig vezethetők vissza. A történeti források használata kritikai hozzáállást írt elő, a különböző diskurzusok azonosítása, ezek konfrontálása segített valamelyest mozogni egy olyan területen, ami nem sajátunk, ezért gyakran elbizonytalanodunk. A saját vizeinken evezve a biografikus szövegek, az élettörténetek gyűjtésével próbáltam minél jobban felvázolni, bemutatni a munkásklubok jelenségét, de nyilvánvaló volt, hogy más forrásokra is szükség van ennek megértéséhez és értelmezéséhez. A biografikus szövegek az egyének személyes viszonyulásait mutatták meg, a klubok használatának, megélésének kulturális gyakorlatát, amit kiegészítettek a szépirodalmi művek, főként Nagy István, Kovács István, Veress Pál, Bálint Tibor, Herédi Gusztáv munkáinak – és kisebb mértékben a sajtótudósítások – ábrázolásai. A történeti munkák, a korabeli sajtóanyagok, valamint a rengeteg propagandaanyag, ideológiai útmutató pedig azt a hivatalos szerepet mutatta meg, amit a hatalom szánt ezeknek a kluboknak. A két diskurzus közötti diszkrepancia nem újdonság a kommunizmus korának jelenségeivel kapcsolatosan, a kettősség, a hivatalos diskurzus és a valós mindennapi kulturális gyakorlat közötti különbség, sokszor ellentét a legtöbb területen megnyilvánult.

A biografikus szövegekből nyilvánvalóvá vált, hogy a klubok a táncalkalmak miatt, a szórakozás miatt voltak kiemelt fontosságúak a fiatalok életében, és az elnevezések is – tehát a fások, bőrsők, vasasok és a Viktória Klub – számukra inkább a táncalkalmakat, az ott összegyűlő csoportot, a fiatalság megélését jelentették, mintsem magát a szakszervezeti klubhelyiséget, székházat, művelődési otthont. A megszokott mindennapi életmódból való kilépés lehetősége volt ez, mivel a fiatalok szívesen kiöltözve, kulturáltan viselkedve jártak oda szórakozni hétfégi esteiken. Emellett a sztereotip megfogalmazás mellett előjönnek viszont a fiatalság megélésének egyéb aspektusai is, amelyek a klubok világát szubkulturális jelenségekként világítják meg, ahol szubkulturális értékek nyilvánulnak meg. Az alkoholfogyasztás, a fizikai erő, a nőkhöz való viszonyulás és egy tipikus munkásemberi szakértelem, talpraesettség képviselték azokat az értékeket, amelyek körvonalazódtak a személyes élménybeszámolóknak során. Nemcsak azért volt szükséges bevezetni a szubkultúra elméletét a kutatás menetébe, mert a hivatalos előírásoktól, a hivatalos kultúrától eltérő kulturális gyakorlatok voltak életben, hanem mert egyrészt maga a munkáskultúra is szubkulturálként létezett egyéb kultúrák mellett, másrészt önmaga is több szubkulturából tevődött össze. A szubkulturának egy tágabb értelmezését használtam fel, amely nemcsak az ifjúsági csoportosulásokra érvényes, és inkább a csoportkultúra terminust részesítettem előnyben. Ebben az értelemben a szubkultúra nem a hivatalos kultúra „alatt” elhelyezkedő megbélyegzett, önálló csoportkultúra, hanem a kulturális tartalmak egy adott időben való sajátos koncentrációja, amely más tartalmakkal, más csoportokkal, más kultúrákkal szerves viszonyban van, állandó interakcióban, együttesen működtetve a lokális és a tágabb társadalmat.¹¹ Az egyén, aki benne él, nemcsak egyetlen csoportkultúrának lehet a részese, nemcsak egyetlen érték- és normarendszert mondhat a magáénak, hanem a kulturális és társadalmi viszonyok komplexitásában fogalmazza meg társadalmi szerepeit és önnön identitását.

És akkor nyilván az eddigiekhez hozzákapcsolódik maga az identitás kérdésköre, a maga szó szerint parttalan szakirodalmával,¹² rengeteg elméleti iskolájával, az értelmezések sokaságával. Még nehezebbé válik a néprajzos dolga, de ha meg akarja érteni, ha meg akarja ragadni ezeket a csoportkultúrákat, akkor nem térhet ki az újabb problematika elől. Mást nemigen tehet, mint saját kutatásának megfelelően

szelektál és gyúrja át a fontosabb megállapításokat, ugyanakkor saját véleményét formál, saját „használati utasítást” gyárt hozzá. Jelen esetben az identitás egy alapvető kulturális attitűd, amely különböző helyzetekben különböző tartalmakat konkretizál, de maga a társadalmi dinamika ugyanúgy funkcionál. Egyetemessége és sajátossága bármikor és bárhol megragadható, az egyéni szint megnyilvánulásai ugyanúgy a saját jelenségéhez tartoznak, mint a különböző csoportosulások, szerveződések, szimbolikus közösségek felvállalása. Az attitűd mint társadalmi motorika érzelmi telítettség által válik az egyén megélhető tapasztalatává, magának az érzelmi kötődésnek legtöbb esetben döntő hatása van az identitás szimbolikus dimenziójában megnyilvánuló formák, típusok, szerepek kiválasztásában és több-kevesebb ideig való rögzítésében. Sem a csoportkultúrák, sem a városi lét sokrétűsége nem értelmezhető az identitás mint kultúrában gyökerező társadalmi praxis számbavétele nélkül.

Ismét a város mint helyszín és mint kulturális-társadalmi tér fontosságát kell kihangsúlyoznom, amelyet sokáig elhanyagolt a néprajz, ezért is rokon társadalomtudományok eredményeire kellett támaszkodnom. Itt csupán két alapkategóriát neveznék meg, az Ulf Hannerz által használt urban swirl (városi kavargás, örvénylés) fogalmát, amely a város sokféleségét, komplexitását próbálja megragadni,¹³ valamint a Niedermüller Péter által jelzett heterogenitást mint a városi lét alaptapasztalatát.¹⁴ A városi lét viszonyhálókból, állandó interakciókból áll, melyeknek kulturális és társadalmi meghatározottságai vannak. A kulcsfogalom a *heterogén tapasztalat*, amely a városi lét mindennapi praxisát jelenti, a legtermészetesebbnek tűnő gesztusoktól az életstratégiák döntő lépéseként érzékelt interakciók megéléséig. A város állandó adaptáció, különböző csoportokhoz való tartozás sorozata, ahol a privát és a nyilvános szférának külön területei vannak, de különböző fokozatai is, amelyek állandó kölcsönhatásban lévén egymással alakítják ki a térhasználat szabályait és lehetőségeit. A sokféle csoport, kulturális forma a sokszínűség mellett az átjárást is lehetővé teszi, az identifikáció pedig biztosítja a beilleszkedés többé vagy kevésbé ritualizált lépését.

Amint a fentiekből is kiderült, nem ismerek pontos receptet a városi ipari munkásság kutatásához. Inkább azt próbáltam felvázolni, hogyan jártam (meg) saját kutatásommal, hogyan alakult ki annak menete, milyen tanulságokkal járt. Kezdetben a néprajzkutató a munkásságnak csak egy részét kutatja, habár a háttéranyag összegyűjtése, a szakirodalom fokozatos bővítése azzal jár, hogy a teljes ipari munkásságról kezd egyfajta ismerős kép kialakulni. Jól van ez így, mert egyrészt maga a munkásság is kisebb, időben változó csoportosulásokból áll, másrészt minden kisebb rész a teljes munkásság kontextusában nyeri el értelmét. Összegyűjti a legkülönfélébb forrásokat, majd az őt érdeklő csoportokat leírja, értelmezi, és pedig szubkultúrákként, csoportkultúrákként. Továbbgördítve az értelmezést, a csoportokat és kulturális megnyilvánulásait az identitás megjelenítéseként értelmezi. Végül pedig elhelyezi őket a város terében, és annak szerves részeként tekintve őket zárja össze az értelmezések láncolatát. Ha elégséges kutatás gyűl össze a kisebb csoportokkal vagy egyes aspektusokkal kapcsolatosan, valószínűleg lehetőség adódik szintézisek készítésére is. A nehézség a munkásság időben változó kategóriájából adódik, de ugyanakkor ez jelenti az izgalmas részét is. Még egyazon korszak munkásai is számos szubkultúrát, számos csoportot képviselnek, ami a mindennapok szintjén szimbolikus elhatárolódásokat szül, de konkrét attitűdöket is mozgásba hoz, legyen az olyan triviális apróság, mint amikor egy bőrös azon dühöng, hogy éppen a fásoktól kapott ki a focicsapata, és miért éppen a fásoktól, vagy a Bulgária-telepi ifjú az Iriszre kísér haza egy lányt, de ezt a területsértést a hazai pályán levő fiatalok nem nézik el verekedés nélkül.

De végül is mit kutat a néprajz? A népi kultúrát. És maga a népi kultúra is állandó változásban van, sosem ugyanaz. Rögzíteni lehet jelenségeit, ki lehet merevíteni azokat különféle monográfiákban és kanonizált gyűjteményekben, de nem kellene kiszakítani saját kontextusukból és funkcionalitásukból. A változás nem más, mint maga a kultúra. Az ipari munkásság – a maga fragmentáltságával és sokszínűségével – része ennek a kultúrának. A néprajz pedig bevonul a városba, és az elmúlt rendszer munkáskultúráját, valamint a jelen változatos fogyasztói kultúráit is kutatásának tárgyává teszi. A ráaggatott szalmakalap–pálinka–néptánc sztereotípiáin túllépve teszi azt, amit tennie kell: felvállalja a mindenkori népi kultúra emberközeli vizsgálatát.

■ JEGYZETEK

1. Lásd Erdei 1939, Erdei 1997, Kocsis 1995, Szilágyi 1995.
2. Lásd Kós 1958, Kós 1996.
3. Lásd Bokor 2013, Ilyés 2013, Jakab 2012.
4. Paládi-Kovács 2007. 7.
5. Nagy 1987, Nagy 1988.
6. Paládi-Kovács 2000, Paládi-Kovács 2007.
7. Lásd Hála 1987, Hála 1995.
8. Katona 1957. 29.
9. Lásd Bali-Máté 2008.
10. Lásd Kós 1972.
11. A szubkultúra elméletéről csak néhány irányadó munka: Gelder–Thornton 1997, Klaniczay 2004, Jakab–Keszeg 2007, Muggleton 2000, Muggleton–Weinzierl 2004, Szapu 2002, Szerdahelyi 1992.
12. A legtöbb fogódzó a következő művek jelentették: Assmann 1999, Bodó 2004, László 1999, Pataki 2001, Pataki 2004, Sárkány 2000.
13. Hannerz 1992. 197–216.
14. Niedermüller 1995. 563.

■ IRODALOM

- Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 1999.
- Bali János – Máté György (szerk.): *Talpfák. Néprajzi írások a vasútról*. ELTE BTK Néprajzi Intézete, Bp., 2008.
- Bodó Barna: *Az identitás egyetemessége*. Polis Könyvkiadó, Kvár, 2004.
- Bokor Zsuzsa: *Téttörténetek. A nemzet és a nemi betegségek medikalizálása a két világháború közötti Kolozsváron*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2013.
- Erdei Ferenc: *Magyar város*. Athenaeum, Bp., 1939.
- Erdei Ferenc: *Város és vidéke*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.
- Gelder, Ken – Thornton, Sarah (eds.): *The Subcultures Reader*. Routledge, London–New York, 1997.
- Hála József: *A Börzsöny-vidéki kőbányászat és kőhasznosítás a XIX–XX. században*. (Dissertationes Ethnographicae, 6.) ELTE Bölcsészettudományi Karának Tárgyi Néprajzi Tanszéke, Bp., 1987.
- Hála József: *Ásványok, kőzetek, hagyományok. Történeti és néprajzi dolgozatok*. (Életmód és tradíció, 7.) MTA Néprajzi Kutatóintézet, Bp., 1995.
- Hannerz, Ulf: *The Urban Swirl*. In: *Uő: Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. Columbia University Press, New York, 1992. 173–216.
- Ilyés Sándor: *Kolozsvári munkásklubok az 1950–1960-as években*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2013.
- Jakab Albert Zsolt: *Emlékköltés és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kriza János Néprajzi Társaság – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kvár, 2012.
- Jakab Albert Zsolt – Keszeg Vilmos (szerk.): *Csoportok és kultúrák. Tanulmányok szubkultúrákról*. (Kriza Könyvek, 29.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2007.
- Katona Imre: *A magyar kubikosok élete*. Hazafias Népfőnt, Bp., 1957.
- Klaniczay Gábor: *Gondolatok a népi kultúra, a szubkultúra és az ellenkultúra viszonyáról*. In: *Uő: Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Noran Kiadó, Bp., 2004. 17–24.
- Kocsis Gyula (szerk.): *Alkalmazkodás, ellenállás, mobilitás*. (Ceglédi Füzetek, 30.) Kossuth Múzeum, Cegléd, 1995.
- Kós Károly: *Városnéprajzi kutatások Kolozsváron*. Igazság 1958. okt. 19.
- Kós Károly: *Torockói vasművesség*. In: *Uő: Népelet és néphagyomány*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1972. 52–80.
- Kós Károly: *Városnéprajzi mozaik Kolozsvárról*. Néprajzi Látóhatár V. (1996) 1–2. sz. 22–59.
- László János: *Társas tudás, elbeszélés, identitás. A társas tudás modern szociálpszichológiai elméletei*. Scientia Humana – Kairosh, Bp., 1999.
- Muggleton, David: *Inside Subculture. The Postmodern Meaning of Style*. Berg, Oxford–New York, 2000.
- Muggleton, David – Weinzierl, Rupert (eds.): *The Post-subcultures Reader*. Berg, Oxford–New York, 2004.
- Nagy Dezső: *Magyar munkáskultúról*. Gondolat Kiadó, Bp., 1987.

- Nagy Dezső: *Munkásfolklor*. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz*. V. Népköltészet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988, 749–772.
- Niedermüller Péter: *A város és a városi kultúra: antropológiai megközelítés*. In: Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk.” A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Osiris Kiadó–Századvég Kiadó, Bp., 1995. 555–565.
- Paládi-Kovács Attila: *Az ipari munkásság*. In: Uő (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VIII Társadalom. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. 239–308.
- Paládi-Kovács Attila: *Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Akadémiai Kiadó, Bp., 2007.
- Pataki Ferenc: *Élettörténet és identitás*. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
- Pataki Ferenc: *Érzelem és identitás*. (Szöveg és lélek, 7.) Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2004.
- Sárkány Mihály: *Az identitás kutatása az amerikai kulturális és a brit szociálintropológiában*. In: Uő: *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában*. (Kultúrák Keresztútján) L'Harmattan, Bp., 2000, 101–114.
- Szapu Magda: *A zúrkorszak gyermekei. Mai ifjúsági csoportkultúrák*. Századvég Kiadó, Bp., 2002.
- Szerdahelyi István: *Szubkultúra*. In: Uő (főszerk.): *Világirodalmi Lexikon*. XIV Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 805–807.
- Szilágyi Miklós: *Mezővárosi társadalom – paraszti műveltség. Történeti-néprajzi adatok és elemzési kísérletek*. (Folklor és Etnográfia, 87.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszéke, Debrecen, 1995.

MÁTYÁS B. FERENC

Sírduma

maga sem tudta
mitől az
és miért az ami
szegénységet
nem szoktak tanítani

emberszabású volt
sorshasonlatos
urbánus tartozék
mit eltussol a kor
de eltúr az utcakép

kukakomfortos
kapualjban lakott
sanyargatta a Nap
sanyargatta a Hold
nem kéregetett
túrta a gyér adakozót
ki lelkipiszkát szőkíteni
látványadakozott
mégis megtörtént
hogymegyszer
kétszer is jóllakott

az égiek vele voltak
rosszal/jóval
nyáron hőség/bőséggel
télire faggyal/hóval
s ő bölcsen elhitte legott
hogymegyszer
égy foglalkoztatott

nem szidott embert
nem szidott hazát
mielőtt túlélte volna
hasznosabb korát
szájától elvont falattal etetett
hozzá hasonló kóbor ebeket

s mert
kutyába sem vették
nem is harapott
fél szemmel irigyelte
a kézen vezetett vakot
őt legfeljebb
rendőrök fogták karon
s ápolók
kórházi ágyakon

álmában boldogabb
flaszterről álmodott
hol látványviszketeg
szánalmas banyák
nem lesik minden mozdulatát
nem értve hogyhogy
soha nem hagyott
emberre valló
mocsoknyomot
nem tudták kilesni
tisztálkodott-e
vagy holmi angyal volt

lehetett volna világmegváltó
de senki nem firtatta
szerinte mi a szép
mi a jó
mitől az
és miért az ami
emberséget
nem szokás tanítani

zavart
holta sem okozott
a lakók réginek hitték
az új szemétlakót –

KÖRÖSSI P. JÓZSEF

Háromélet. Városok Méliusszal

Személyes, mint maga a történelem.

Okunk van, jogunk azonban nincs ahhoz, hogy fiktív nevek, iniciálék, monogramok vagy álnevek mögé bújjunk, esetleg azok mögött rejtjük el barátainkat vagy önmagunkat.

A történelmet meghamisítják, a történetet nincs az az úristen, aki meghamisíthatná.

Minden, ami megtörtént, kísérlet csupán.

■ *(T. H.)* Téhát a Majomszigeten ismertem meg. Hogy mit kerestem ott, akkor és pontosan ott, lány léte, tizennyolc évesen – én huszonkettő –, ma sem értem. Lányok a Majomsziget fémvázára akkoriban még nem ültek fel.

Vannak történetek, amelyekben semmi sem érthető, de amit rejtenek, az a végtelenségig magyarázható. Hát ez ilyen. Vagy nem.

(A Majomsziget) Az a színház mögötti tér, ahova eredetileg egymással ellentétes oldali bejáráttal két közcéct ástak le, mélyen a föld alá, a férfit és a nőt – egyik oldalról: Bárbați, másik oldalról: Femei –, akkor, amikor még közcéct is tervezett városba az ember. Kora felnőtt korunkra Nagyváradon a közcécc megszűnt, be is temették talán, de a helyszín térjellege, amely befogadta, megmaradt.

Körbe is kerítették derékmagasságban végződő, betonoszlopokat összekötő kovácsolt vaslánccal, kétsorosán, amelynek ökölnyi láncszemeire akár felállni is lehetett. Fel is álltak rá a lányokra várakozó apró fiúk. A kovácsolt láncsor fölé, egy diáktermetű lény fenékmagasságában fémrudat rögzítettek az oszlopok közé, vízszintesen, a betonoszlopokat kétméterenként megszakítva. A nagyobb fiúk ezeken ültek.

A Majomsziget a belváros egyik apró ligete volt, amely *minden legfontosabb* helyszínnel szellemi, intellektuális értelemben is találkozott.

Hátam mögött a színház, jobbomon a Gong kávézó és terasza, odébb a Főutca a Japport cukrászdával. Bémer tér a színház előtt, balomon a nyomdaklub a Sonnenfeld palotában, majd az EMKE, amelynek falán, kétnyelvű táblán emlékezik a város, azóta is tévesen, a *Holnaposokra*.

Ezek mellett és velük együtt néhány erőszakos akác, a mindig legalább térdig érő fű, egy-két agresszíven terjeszkedő bokor a körbekerítésen belül – ez mind együtt teremtette meg a ligetjellegét, és adott ligethangulatot a gimnázium előtti térnek. Ott, ahol éltünk.

Akkor, az ott ücsörgő korosztály az, aki tudja – ma is tudja –, hogy sok legfontosabb helyszínen, sok legfontosabb ember tud találkozni, hogy sok legfontosabb eseményt hozzon létre. Legfontosabból sohasem egy van, hanem legalább kettő, de még inkább sok. Ilyen legfontosabb hely volt akkoriban nálunk a Majomsziget.

A tér minden szeglete kultikus helyé vált a mi időnk során. 1989 után Kinde Anamária (költő) és Simon Judit (a föld alól kilencvenben előbújt szerkesztő- és riportterlány, sok hajmeresztően értékes kezdeményezés inspirátora) ezen a néven (*Majomsziget*) kulturális, közéleti ifjúsági lapot indított. Éltek ezek is addig, amíg a vadkapitalista érdek, mindent és mindenkit átjátszva (ahogy azt megszoktuk a cucilizmusban is), meg nem ette őket.

A színház fenekével, technikai hátsófelével szemben a magyar gimnázium, történetem idején a *3-as liceum (Liceul 3., Oradea)* – ma Ady Endre nevét viseli. (A történet idején saját – hangsúlyozom: saját – hibámból, innen vagyok kirúgva.)

A Majomsziget nem maga a tér, hanem az a tojás formájú alakzat a téren, ami az egykori közbécét vette körül, fölötte az apró akácligettel. Annak, az akácligetnek a közepén. Naphosszat ott ültünk. Ott töltöttük tele egészen és nagyon fiatal életünket, és csak ott – még aktív, már eleresztett, kirúgott és végzett diákok.

Az oszlopokat összekötő, az azokat együtt tartó kovácsolt fémrudakon, amik kerítést képeztek a közbécé és a liget körül, ülünk mi, fiúk, és várjuk a gimnáziumból kiröpülő lányokat.

A lányok, akik kiröpültek és megérkeznek, a fiúk előtt állnak, háttal a sulinak. És simogatják a fiúk fejét.

(Történetke) Nem tudom, kire vártam éppen, nem is érdekes, egy kiröpült lányra. Huszonévesen, az ember akár egész nap ott ücsörgött. A lány, aki odatelepszik, és nem tudja, hogy lány azokra a vasakra nem ül semmiképpen, szomorú szemű, búsulós. Látszik rajta, nem tudja, hova keveredett, de azért tudja, mert látja, hogy az egy hely, ahol ő most van. A Majomszigeten nem úgy ülnek, pláne a lányok nem úgy, mint ő. Nem ülnek, és pláne nem feszengenek. Valahogy így kezdődött a háromélet.

Megkérdeztem, mi a baj. Kiesett, nem vették fel a jogra, most a szülőkkel nyaral. Bezzeg a nővére már el is végezte azt, amire ő annyira vágynak. Szülőkkel, Félix-fürdőn, ezek után, hát... Nem az enyém. Nincs szabadság. Marosvásárhelyen van, itt ülök, itt van, itt ül ő. Nem is nyaral. Ernye. Az hol van? Marosvásárhely mellett, kicsit túl, ha innen megyünk. Honnan? Hm. Hát innen.

Előkerülnek (valahogy) a váradi költők, Hunyadi, Zudor, akiről már hallott. Horváth Imre is, aki nem fontos akkor, hiszen mindenki mást tagadunk, aki nem a mi lelkünkben él. De mégis, Horváth Imre is. De Szócs, aki nem váradi, és Balla, Egyed, aki úgyszintén nem az, és nem – valahogy mégis belefér ebbe. Nemcsak hallott róhunk, mindenkiről, hanem még jobb, mindenkit olvasott. Ifjúmunkás, Utunk, Igaz Szó. Nem gyanús? Gyanús ez a lány? A sógorom Ágoston Vilmos, mondja. Hoppá! Vilka! Így ismeritek, ugye beugrik?

Hát nem úgy ugrik be. De valami ilyesmi mégis.

(1975) Varga Gábor vegyész-mérnök, akkor még inkább lázadó értelmiségi, mint magyar író. Lakásából a nyár eleji napokban elvitték mindenkit, aki éppen ott volt. Vargát is elvitték az egyik irodalom köri gyülekezés után, tíz-tizenöt, talán húsz embert. A késő esti rendőri lerohanást házkutatások sora követte. Könyveket foglaltak le. Gábortól elvitték az ükapa negyvennyolcas görbe kardját. Akit lehet, és akit nem, beszerveztek, nő a besúgók és a megfigyelendők száma. Vargát megfosztották a személyi igazolványától (Buletin de identitate). Olyan az egész, mint az a kijárási tilalom, amit nem annak neveznek. Titkosan történik minden, a falnak már nincs füle, mert nincsen szükség se a falra, se a fülre. A vegyikombinátban Varga Gábor szabad ember, Varga ott mérnök. Munkából haza, onnan sehova.

A Szeku által megszállt Varga és az elhurcoltak szemében mindenki gyanús, aki azon az estén nem volt Varga Gabinál, de azelőtt mindig ott volt. Én nem voltam ott, azelőtt pedig csaknem mindig ott voltam. Hogy része voltam-e a mindenkinek, ma sem tudom. Tény, hogy gyakran haragudtam, haragszom ma is gyakran mindenkire, és nem megyek oda, ahol haragudnom lehetséges. Akkoriban Vargára haragudtam.

A Majomszigetről egyenesen Varga Gabihoz vittem el tehát Téhát, akit a Majomszigeten találtam. Ki tudja, a jövőből sem derült ki, talán – megint talán – ők sem tudják, hogy mi történt, és mi nem történt meg akkor és ott, meg hogy és hogyan. Főleg ami nem, meg főleg ami igen, a már nem gimnazista lány és a még vegyész mérnökben készülő író között. És otthagytam egymásnak őket.

Úgy, ahogy volt akkor, és van, azóta is, most talán – megint talán –, azt mesélem.

(*Még mindig azon a nyáron*) Néhány hét múlva elmehettem Ágoston Vilkához Csíkszeredába. Előtte Téhával Marosvásárhelyen – ma azt mondjuk – heteygtünk több társaságban. Egy ilyenben ismertem meg Kerekes – azt hiszem, Kerekes – Évát. Pszichológusnak készült, őt sem vették fel oda – sehova –, ahova szerette volna. Gimnáziumi osztály- vagy évfolyamtársa volt Téhának azelőtt Vásárhelyen. Talán többször is nála aludtam, egy bátyja is volt, akit utált, talán titokban. A lányok akkoriban utálták a bátyjukat, ma nem tudom, hogy van ez, akkoriban valakit mindig utáltak a kamasz lányok és a fiúk is. Akkor így volt.

Marosvásárhelyen akkoriban sok helyen lehetett aludni, szinte bárkinél. Szereték a vendéget. Akárcsak Nagyváradon, vagy még inkább.

(*Varga*) Még azelőtt, hogy Nagyváradról Marosvásárhelyre stopoltam volna, Varga Gabival a főutcai lakás mosókonyhájában beszélgetünk. Közvetlenül azelőtt, hogy elindultam volna, talán éppen azon a napon. Nem sok mosókonyha volt akkoriban Nagyváradon.

Elmondom, mire készülök. Megkeresem Vilkát, aki rajta segíthet. Azt is pedzegetem Gábornak – aki már akkor sem abban a világban élt, amelyben élnie, járnia-kelnie adatott –, hogy mire jó nekünk, az Ady-körnek, az egész provinciális váradi társaságnak, ha az ölünkbe hullik az a (naná, szellemi) kapcsolat minden hozadékával, amit innentől kezdve Nagyváradon is Vilkához kötnek majd sokáig. Ha hozzá eljutok. Avasson be, mondjon el részletesen mindent, mi történt azon az estén, amikor, mint a moziban, megszállta a lakását a Szeku. Vilkának kapcsolata van Méliuszhoz, aki akkor már legalább egyszer minden, a börtön kapuja előtt ácsorgó magyar embert a bejárati zsilip előtt megállított. Vilkát is, aki odafelé tartott ártatlanul vagy nem elég ártalmasan a cucilizmusban.

Méliusz híre: igazi, már akkor kommunista őskövület, író is persze, de vezető magyar ember a kommunizmusban, aki előbb-utóbb kihoz a börtönből valakit, vagy nem enged be. Képes tehát mindenre, amire író nem képes, ha író.

Falhoz állítás, motozás, tökök és mellek markolászása, igazoltatás, mocskos beszéd. „Fülünk és szerelmeink füle hallatára lekurvázták mindet. Az összes lányt és az összes asszonyt.”

Hogy maradhatott nyitva a kapu, hogy azon észrevétlenül behatolhassanak, rajtaüssenek a semmin? Ki hagyta kinyitva, miután távozott? Vagy nem távozott, csak nyitva hagyta a rendőröknek az utcai bejáratot, hogy azok észrevétlenül, *rajtaütés-szerűen* – rajtaüssenek az irodalmár irodalmi társaságon. Hiszen csak az: irodalmár irodalmi. Igaz, társaság is! Egyszerre van belül és kívül az összes kommunista rajtaütéses filmben, amely az emberarcú szocializmusban az emberarcú élet.

Fő utcai, még azokban az években is polgári lakás első emeletén vagyunk, egy másik házban, a Moskovitz-palota egyik apartmanjában, nem, nem, nem, nem a rendőri rajtaütés helyszínén, Varga Gabival.

Mosókonyha, ezerkilencszázhetvenöt nyara. Mosógép bekapcsol, összes vízcsap kiereszt, a konyhában rádió zörög, a vécut tizenháromszor lehúzzuk, pörög a centrifuga, és újra meg újra, meg újra megpörgetjük.

Gábor számára Nagyváradon már akkori gyerekkorunkban és azóta is mindig – a felnőtt gyermekkorban – a mártír szerepe volt egyedül megélhető. Magyaroknak lenni, mártírnak lenni. Alkatából fakad.

Huszonkét éves vagyok, leszek azon az őszön.

(*Marosvásárhely, 1975*) Bulik, bulik, bulik sora.

Akkor a pálinkaivást még mindenütt megelőzi a versmondás, a versfelolvasás. Majd csak később következik az a korszakunk, amikor iszunk előtte meg utána is. Majd az, amikor verset se mondunk.

Itt tűnik fel számomra talán először Fall Jucus és Kovács Levente is, ezeken a bulikon. Előadásait is megnézem (és emlékszem egyre, egy álombafojtogatóra a mai napig.) Ma már meg nem bocsájtható lelkesedésből írok is róla az *Ifjúmunkásnak*, Lazics hozza.

Radnóti, József Attila, Szilágyi Domokos. Főleg Szilágyi. Ülsz Marosvásárhelyen egy sarokban, a versek hangosan hangzanak el, de belül történik meg, és – akkor úgy érzed – halkan, szinte már-már hangtalanul a szívedet nyomja. Boldogság is van biztosan, hiszen a vers, a nyelv... És az, hogy fájsz, fájsz magadnak.

Boldogságot – vagy mindent!

A románok ott, akkor még csak le se voltak szarva. Hogy lehetne leszarni azt, ami nincs? Akkor még nem gondoltuk.

Gátlástalanul elmondom mindenütt József Attila *Világosítsd föl* c. versét, amihez a bátorságot – be kell vallanom – Hunyadi Matyitól oroztam, akkor, amikor még ő volt részegebb. A vers egy 1956-os kiadású József Attila összesből került elő, ami nekem az egyik titkos nagyváradai „antikváriumból” megvolt. (*„Talán dűnnyög egy új mesét / a fasiszta kommunizmusét.”*)

Titkos antikvárium sok volt Nagyváradon. Kivándorolnak Izraelbe, Nyugat-Németországba, Budapestre, de a könyveiket – a könyvtárat – nem vihetik magukkal, és kiárusítanak. Fölmész egy, többnyire még mindig polgári lakásba, földön a könyvek kipakolva, és válogatsz.

Szabó Lőrincet is szavalok. A lányoknál mindig bejön. (*„Szeretlek, szeretlek, szeretlek / egész nap kutatlak, kereslek, / egész nap sírok a testedért...”*)

Összevissza alszom Marosvásárhelyen, várjuk, mikor indulhatunk Csíkszeredába. Beleszerelmesedek Kerekes Évába, aki kéznyújtásnyi távolságban tart.

(Ekkor hívhatom hírrel, hogy vagyok, Gálfalvi Gyurit, akit lehallgatnak. Beszélgetésünk feldolgozott jegyzőkönyvét a Korunk 2014. januári számában Gyuri közzéteszi.)

(*Csíkszereda*) Mehetünk. Tehát – ezt nem hagyhatom ki – Téhá, Kerekes Éva meg én. Hogy miért hárman mégis, ma már nem tudom megmondani, csak érzem: kellett oda egy férfi is, aki voltam, közénk, mindjárt 22 évesen. És kellett egy másik, egy második lány, akinek semmi köze... Na, de vajon mihez is?

Megérkezünk Vilkéékhoz Csíkszeredába. Egy szobában alszunk, laticeren, szivacsokon mi hárman, egy panelház – blokk – valahányadik emeletén. A lányok tizennyolc, én huszonkettő. Leszek.

El vagyunk látva rendesen. Étél és ital. Napok telnek. Naponta többször el szeretném mondani, miért vagyok itt. Vilka minden alkalommal leállít. Pedig vagyunk kettesben is, utcán és Trabantban. Több a jópofáskodás, a lelkizés, mint a tartalom. Az esti beszélgetésekbe a tesztelés során valami mégis beleszorul. Főleg a történeteink-

be. Előbb a mit olvastál, aztán a mit olvasol, végül a mit tudsz. Majd ezek után az is, hogy ki vagy.

Hát ki tudja azt?!

Sok-sok szeretet, törődés – már megint gyermekek vagyunk –, okosság. Ennyit kell bírni, ha nagy leszel.

(*Vilka*) Egyik reggel megkér, kísérjem el, segítsek, megtölteni a borvizes palacokokat. Bepakolunk. Mielőtt indulnánk, a Trabantban, megint mondanám. Ne mondd!

Nem akkor, majd olyan tíz év múlva és több éven át tapasztalom meg, hogy akkor még nem gyáva, nem paranoiás, még csak nem is óvatos, nincs üldözési mániája sem (ami később mindannyiunknak megadatik, akik ott voltunk, itt Budapesten). Akkor még okos és furcsa ember.

Okos és furcsa ember, akinek az okossága nehezen követhető, nemcsak tájékozottságot, olvasottságot, műveltséget igényel, hogy követhesd, hanem valami azon kívülséget is. Olvasottságon, tájékozottságon, műveltségen kívülséget. Furcsasága pedig megfejthetetlen, és kérdés, hogy később, majd Budapesten, megfeythető lesz-e.

Na, ez érdekes lesz. Nekem akkoriban is, ma is és közben is – amikor gyakran találkoztunk Budapesten, könyveit adtam ki –, mindig, mindig és mindig az orosz gulág íróit juttatta eszembe. Fizikailag, az arcában is leginkább Pilnyakot, Boriszt láttam. Borisz Pilnyakot, aki sohasem volt a gulág lakója, de meg tudta írni a harmincas évek Amerikáját. Vilka, aki Romániában és Budapesten is guláglakó volt, tartozik nekünk Amerikával.

Okos, furcsa és megfeythetetlen. Később már csak az egyik. Az akkor tapasztalható legnagyobb tudás rekedt meg benne egy maga által képzett gáton. Ő maga építi azt, ami majd megrekeszti – szépen, lassan, módszeresen, talán tudatosan is (így menekülve), de akkor már érthető és igazolható félelemből – magamagában az okosságot és a tudást. Mert nincs annál fontosabb, az élet szarva van.

Az emberség és az emberiesség is megmarad. A soha ne árts senkinek parancsolata. Annak pedig főképp ne árts, aki eltiport – ennek a parancsolatnak gyermeki áldozata Vilka. De még nem abban a városban, ahol vagyunk.

Nem tud zsidó lenni, nem tud keresztény lenni, nem tud kommunista lenni, nem tud népi lenni. Mindegyik lehetne. Nem tud liberális népi kommunista keresztény zsidó lenni. Ha egyik se tud, akkor hát lesz egyszerre – egyszer csak, mindegyik, a szó – például kommunista – eredeti, nemes és üldözött értelmében.

A sok-sok gát között a legnagyobbat, a legláthatóbbat – ami ugyan az a leg, amiből sok van – nem lehet megnevezni. Nem lehet nevéen nevezni, mert az lesz az egyik gyengeség: menekülj oda menekülő művész, ahová nem tudhatsz menekülni. És oda menekülsz.

Ha van ember, akiben ez mind együtt és egyszerre van meg, az az ember felrobban. Vilka nem robbant, nem robbanhatott fel – megint talán – soha.

Mire mindent megtanulsz, és azt gondold, tudod is, minden hétköznapi, valószínűs kötődést elveszítesz saját magaddal. Mindent, ami a tudáshoz azelőtt kötött. Valóságérzeted nincs, így valóshelyzeted sincs. Csak a – hamis? – tudásérzeted marad – elmehetsz Amerikáig, amit, te szegény, jámbor ember a kezdet kezdetén, útvezetőnek felfogadtál. Nem leszel magyar, nem leszel mártír, nem leszel magyar mártír. Mint az a másik.

(Elmondhatom) Megállunk.

Kiszállunk a kocsiból, az út szélén búzatábla az egyik oldalon, a másikon krump-
liföld.

Eltávolodunk a Trabanttól.

Most mondd!

Elmondom, mi történt Nagyváradon, hogyan szállták meg a szekusok Varga lakását egy Ady Endre irodalmi köri ülés után, kiket vittek el, milyen az, amikor olyan az egész, mint a moziban, pedig addig még gengszterfilmet se látott az ember, se igazit, se elmeséltet, de tudja, hogy ilyen csak ott történhet meg valóságosan, a moziban.

Van a Vilkának elmondott történetemben vicces is: én ugyan nem láttam azt a fil-
met, amit a szekusok Varga lakásában meg azt követően előadtak, de a legjobban tu-
dom elmesélni.

Akkor még nem vernek. Behívnak, zaklatnak, elkoboznak, és majd csak később
veszed észre, hogy megaláztak. Anyádat, apádat basztatják. Ők, a szekusok azok,
akik láthatták, mielőtt belekerültek volna, azokat a gengszterfilmeket, amelyben
most valóságos színészek ők.

És azt hiszed, hogy nem beszélsz majd soha, sehol, senkinek.

A kihallgatások magyarul zajlanak, a kihallgató tiszt bemutatkozik, a kihallgatott
sejti, hogy nem a saját nevéen. Valódi neve csak neki van, annak, akit kihallgatnak,
megfenyegetnek, megaláznak.

A befogottak között vannak mindenféle emberek, ott van Lázár László – Lazics.
Az *Iffjúmunkás* idős riportere és fiatalos irodalmi rovatvezetője, csaknem mind-
annyiunk felfedezője. Várad, ezerkilencszázhetvenes évek eleje, közepe és később
a vége.

Jó. Valami ilyesmit mondhatott Vilka, és a vasrozsdás borvizes palackokat meg-
töltve – hol is vagyunk?! – kopottas, szép farekeszekben visszarakosgatjuk a kocsiba,
és hazamegyünk. Haza? Lakásba, ahol napokig megint csak hallgatunk. Vakáció van,
ha nem az lenne, Vilka tanítaná az angolt a gimnáziumban.

(Úton, útközben, útban) Előtte Vilka kioktat – nem kioktat, aggódva megfedd. A
stopos utazás idefelé Nagyváradról meg Csíkszeredából Bukarestbe kiszolgáltat. A
két lány is sok együtt. Ennyi jó – ma is rá vall! – sok a rosszban. Mégis marad a két-
lányos stopos utazás.

(Sepsiszentgyörgy). Ma sem tudom, miért arrafelé Csíkszeredából!

Farkas Árpád. Panel. Éjszaka érünk oda, a felesége kidob. Nem, nem dob ki, be
sem enged, pedig megbeszélve volt, hogy nem dobja ki ezt a hármat, akik ott egy éj-
szakára megszállnának, és semmire nincs akkor még szükségük. Marad a szénabog-
lya a városszéli parkban. Megint, enyhén szólva közeledek Kerekes Évához, megint
– enyhén szólva – nincs szüksége rám. Kegyetlenebb, hiszen tanú előtt zavar el, mint
amikor nála aludhattam.

Ott dőlt el minden, abban a városszéli parkban, abban a szénaboglyában erre az
életre köztem és Téhá között, köztem és V. G. (Végé) között. Ott tudtam meg, és tu-
dom azóta: férfi és nő között, ha semmi nem történik, és annak tanúja van, akkor azt
követően minden, ami a legrosszabb, megtörténik. Legrosszabb nem egy van, hanem
ugyanolyan sok, mint, amennyi legjobb. Férfi és nő között.

Rendőr ébreszt hajnalban, elfutunk.

Hárman vagyunk, napi egy-egy kifli, egy-egy kefir. Ennyire telik a bőségből – fe-
jenként Bukarestig.

(*Bukarest. Méliusznál*) Egy kávéház vagy tejszárdá teraszáról indulok el, csavarogni, nézelődni. A lányokat elhagyom. Villanegyed, paloták, zöldövezet. Nicsak! Megtalálom a Méliusz utcát. És megtalálom benne a házat. Becsöngetek. Ő nyit ajtót, és azonnal mondja: „Tudom, ki vagy. Ne mondd ki a neved.” Ülünk a Kassák-plakátok alatt. Nem tudok betelni. Én vagyok itt, ahol vagyok?

Avantgardista költőnek, az avantgardista költők, sok avantgardista költő csemetéjének tartottak, tartogattak akkor, annak, aki sohasem voltam. Se költő, se avantgardista. És ott vannak velem szemben Kassák lapjainak a plakátjai a falon. Nem írok címet, mert csak tévedhetek. Lehet, hogy nem Kassák, lehet, hogy nem plakát, lehet, hogy semmi avantgardista tartalom. De én ott vagyok, biztosan, az előszobában, avantgardista plakátok alatt. Egy avantgardista román politikus és magyar költő lakásának előszobájában. Nem kint, nem bent.

Leülünk.

Mesélem Varga Gabit. Betörnek, behatolnak, terpeszben áll fal mellett az Ady Endre Irodalmi Kör, csupa író. Lányok is.

Lelkesedik. Váradon a székely himnuszt énekelik, barátom? Váradon? Pipa előkerül. Nagyon jó! Vagyis nem kerül, elő, mert ott van. Mondom, hogy ez csak a gyanúsításban hangzik nap mint nap el. Nem biztos, egyáltalán nem, hogy Váradon énekelnek műdalokat is az irodalmi körben, mert azok ott kozmopoliták. Még jobb, mondja Méliusz. Kozmopolita irodalmi társaság a székely himnuszt éneklő Nagyváradon egy magánlakásban. Én sem, senki sem emlékszik rá, de a vádiratban ez szerepel: himnuszt elénekelnek csoportosan, fiúk és lányok, asszonyok és emberek. Nem a román, nem is a magyar himnuszt, valami mást, ami székely, ami nincs. Ami történetik, az már mozgalom, és mert nem ellenőrzött körülmények között, nem szervezeten történik, hanem spontán, nem lehet kommunista.

Akkor is nagyon jó!

Elmesélem! Elmesélhetem? Én tegezni nem merem.

Meséld el.

Valamilyen bizottság, valamilyen politikai, aminek akkor ő még akár a tagja is lehetett, több volt. Sok volt olyan is, ahol minden eldőlt. Méliuszról hírllett akkor, és hírlik azóta is, hogy ha nem volt is tagja semmilyen legfelsőbb kommunista vezetésnek, kommunista alapon – kapcsolatok és szolidaritás (!) – szinte mindent el tudott intézni. Szinte mindent! Védettséget mindig adhatott, egészen Csucsészkuig elmehetett, és el is ment. Javítson ki, aki számára másképpen hírlik.

Akarsz-e vallomást tenni a (talán) Politikai Bizottság valamilyen bizottsága vagy al-bizottsága előtt? Nem muszáj, akkor is tudom vinni az ügyedet.

Nem az enyém. Nem akarok vallomást tenni. Seholy. Megtettem itt. Az avantgardista irodalmi plakátok alatt

Megkér, hogy még aznap hagyjam el a várost, Bukarestet.

Vissza a kávéház vagy tejszárdá teraszára.

Hol voltál ennyi ideig?

Méliusznál.

Minket kihagyta!

Ki.

Engem is!

Téged is!

Autóstoppal vissza Csíkszeredába. Szerencsénk van, mikrobuszt sikerül fogni, ami, haza, „hazáig”, Csíkszeredába visz.

Pénzünk nincs. Amikor a város határában kirak bennünket, és hátra jön pénzért a sofőr – előre megbeszéltük -, hárman háromfelé futunk.

(Hetek teltek el) Ősz végére Varga visszakapta a buletinjét és a házkutatások során elkobzott, csaknem valamennyi könyvét. Űkapja görbe kardját azonban nem, de megszüntették az eljárást. Varga mégsem – azóta sem – szabad. Ez a mai még mindig az ő akkori lelke. Magyar, ha vagy, mártír legyél. Minimummártír.

A Szeku azon a télen keresni kezdte azokat az Ady-körösöket, akik nyáron elhagyták a várost. Sokan lehettek, ha akkoriban nyaralni csak kevesen mehettek is. Tőke Csabát, az egyik legvagányabb (akkor így gondoltuk, és ki is mondtuk így: az egyik legvagányabb) újságíró-t vették elő. Vele sem tudtak mit kezdeni, és ő sem értette. Apja, ha jól tudom – a legendákban mindig az történik, amire nem emlékezünk, vagy nem történik bennük semmi –, szóval, ha jól tudom, Tőke Csaba az egyik Kovászna megyei pártvezető fia volt. Nem sok eredményt remélhettek, mégis kóstolgatni kezdték, bele-belecsíptek, meg talán nem harapták.

A román rendszerváltás évében Csaba meghalt, váratlanul, egy Bukarest felé dőcögő gyorsvonaton.

Keresték azokat a Vargával kapcsolatban élő értelmiségieket, akik abban az időben voltak szabadságon, amikor én Bukarestben Méliusznál. Ezt majd csak 1990 után tudjuk meg, amint az is csak később derült ki – Varga is tartotta magát az egyezségünkhöz: nehogy elmond (a) senkinek –, hogy egy kirúgott (eltávolított), gyanún felüli gimnazista járt Bukarestben, előtte Marosvásárhelyen, majd Csíkszeredában.

(Epilógus is van) Méliusz a bukaresti látogatásomat követően gyakran küldött postalapot Nagyváradra. Nem értettem, árulkodik rólam, vagy véd engem. Azt hiszem, amíg ezeknek az informális, de végül védelmet is nyújtó bolsevik bizottságoknak a tagja lehetett – védhetett és védett. Védett az a személy, védetté nyilvánítom azt, aki tőlem kap fekete-fehér postalapot. De vajon miért kaptam ezeket 1982 után Magyarországon is? Itt már nem kellett engem védeni a Szekutól. Azt hiszem.

(Budapest) 1982 tavaszán, egészen pontosan március 23-án Magyarországra, Budapestre költöztem, és barátságba keveredtem Csapody Miklóssal. Ő, amíg az akkori művelődési vagy kulturális minisztérium munkatársa volt, rendszeresen látogatta, hivatalos vagy nem hivatalos úton Méliuszt Bukarestben, becsavarogta Erdélyt, benne Romániát. Vendégül is meghívta, meghívatta évente legalább egyszer, de még inkább rendszeresen Méliuszt. A cucilizmusban és azután is.

Egy alkalommal, valahol egy, a Duna-partra vezető utcában, az *Élet és Irodalom* szerkesztőségéhez közeli pártszállóban találkoztunk is mi hárman, de talán négyen, mert Anna néni nélkül Méliusz sehova nem lépett. Meghívtam magunkhoz is, talán egy másik alkalommal. A rákosszentmihályi félpanel lakásunkban lehettünk megint hárman, négyen vagy akár ötven is. Méliusz, Anna, Csapody Miklós, én meg az enyém, esetleg az enyéim is, ami akkor már összesen hét, esetleg nyóc. Meg volt már talán egy-két gyermek is. És akkor, egyik alkalommal már biztosan nem élt az az ember, akivel Méliusz személyesen intézte 1975-ben az ügyeinket. Szítává lőtték, nagy nyilvánosság előtt.

Talán szítává, és már nem is Bukarestben.

KÁNTOR LAJOS

HATÁRHELYZETBEN, ERDÉLY KÖZEPÉN

Műhelyeim számbavételéhez értem egy életet újragondoló, tehát eleve lehetetlenre vállalkozó könyv, a Fehér kakas, vörösbőr szövegezésében. (Szövegezést írok, mert a visszatekintésnek, a dokumentumokat fikcióval váltakoztató kísérletnek többször nekifutottam, ebből lett A kapu, majd A mennyei kapu.) És már nem kerülhetem meg a kérdést: hol is éltem le azt a több mint hét és fél évtizedet? Hogy „konglomerátumban”, az számomra már egyértelmű. (A felismerést, pontosabban a helyzet néven nevezését Szabédi Lászlónak köszönhetem. Erről szól, Szabédi kifejezését átvéve könyvem címében, a Konglomerát (Erdély), amely SzGSz, azaz Szabédi László, Gaál Gábor és Szilágyi Domokos életét, életművét vette alapul.)

Kisvárosban, nagyvárosban éltem, élek? Ha Kolozsvár belvárosát járom, hajlandó vagyok régi tapasztalatok szerint válaszolni – csupán az ijesztő, de legalábbis terhes autóforgalom mond ellent az ifjúkori emlékeknek. Akár nyugatra, akár keletre hagyom el azonban (mindig rövid időre) a várost, a megalopolisz fenyegetését kell tudomásul vennem.

Szívesen mondjuk: Erdély fővárosa. De közvetlenül annak, hogy fővárosban lakom, kevés a bizonyítéka. A diáknegyed forgalma, kávézóinak, vendéglőinek száma a nyelvi kavalkád – nem utolsósorban a több nyelvű kultúra, a művészetek számtalan megnyilvánulása, nemzetközi fesztiválok, konferenciák sorozata mindenestre igazolni látszik a kellemesen hangzó (?) minősítést, amely Kolozsvárban 2014-ben amolyan Kis-Berlint lát. És nem mellesleg, talán vannak olyan intézményeink, lapjaink – a Korunkot ilyennek szeretném tudni –, ahol Erdély és a nagyvilág egyszerre van jelen.

A magam kezdeti Korunk-élményéről, a múlt század közepétől megtapasztalt határhelyzetekről próbálok szólni, le nem tagadott szubjektivitással, (kis)városaink gyors térképéhez kapcsoltnak. Abból az időből, amikor Kolozsvár inkább olyan középváros volt.

**Mit is akartam
kutatni, miben
tájékozódni a nemrég
még Szent György téri
(korán és később:
Szénapiac, London,
Arany János, Gh. Sion,
Béke, Lucian Blaga
névre hallgató,
a Kolozsvári testvérek
szobrának másolatáról
híres kis tér sarkára
felépített), 1909-ben
megnyílt, tekintélyes
épületben?**

■ Kolozsvár birtokba vételének szakaszait ha nem is tudom pontosan hónapokhoz kötni, egyfajta folyamatosságot megnevezhetek. Kezdődött a Király utcával, folytatódott a Farkas utcával, majd a Mikes Kelemennel. Később jött be a képbe a Dónát út, még később a Rákóczi – pedig a Rákóczi úton keresztül lehet a központból a Dónátba jutni –, pár éven át pedig a sajátomnak, életemhez tartozónak tudtam a Dermata környékét, a sportterem, a kosárlabda pálya és az uszoda okán.

A Főtér azonban más. Nem feltétlenül Mátyás király, Fadrusz változatlanul jelképnek számító szoborcsoportja miatt. Szabó Dezső az *Életeimben*, a Református Kollégium mellett, hiteles lokálpatriotizmussal emlékezik vissza, hogyan mentek át a téren, gyermekkorában, anyja kezét fogva. Én egy régi fényképet nézhetek újra és újra, elválaszthatatlan barátommal, László Ferivel kézen fogva megyünk, a Főtéren át, illetve a főtéri magánóvodába, Parádi Katus nénihez. (Övönénink neve több mint hetven év mélyéről ködlik elő.) Akkoriban nemcsak Feritől, hanem a Bocskai-sapkántól is elválaszthatatlan voltam, azon a télen, 1940-ben le is fagyott a fülem, sok-sok időn át szenvedtem miatta, mert kisebesedett, és viszketett erősen.

Szerzett jogom Kolozsvár főterére 1958 decemberében erősített meg. Tehát még az egyetemi diplomám kézhez vételét megelőzően; ugyanis 1959. július 1., a papírokon rögzített kinevezésem előtt heti rendszerességgel kezdtem bejárni a *Korunk* szerkesztőségébe, a Főtér 4–5. számú ház emeletére. Íróasztalt még nem kaptam, Gáll Ernő a sajátja sarkához invitált, és ez a ritka főszerkesztői gesztus évtizedekre meghatározta alapvető jóérzésemet; amíg ő volt a főnök, szívesen jártam be a szerkesztőségbe, és ez azután is tartott jó évtizedig, amikor már el kellett hagynunk előkelő rezidenciánkat, a Mátyás-szoborra néző szobákat. Az egykori Vármegeyháza, a szerencsére csak átmeneti (igaz, fájdalmas, már-már tragikusan hosszúnak bizonyuló éveken át tartó) Funar-uralom alatt városházának visszaminősülő közigazgatási palota azonban többszörösen más történet, részben más szereplőkkel, semmiképpen nem tartozik a Főtér címszó alá.

Ide tartozik viszont a 4–5. számú műemlékház emeletén nagyon különböző vagy éppen különös – egyesekre visszagondolva: panoptikumi – emberek közt eltöltött tizenöt esztendő, a nekem első *Korunk*-korszak. Egy véglegesnek, de nem végletesnek bizonyuló elköteleződés kezdete. Párszor már megpróbáltam végiggondolni, felidézni (most gátlások, udvariaskodás nélkül tehetem), kik közé is kerültem; mindenképpen másképp gondolkodók közé, mert valóban másként szemléltek a világot, mint akik közt otthon, családi körben éltem. Tulajdonképp az egyetlen kapocs, érdemi kapocs a régi és új világ közt apám református kollégiumi hűséges tanítványa, a nálam jó kilenc évvel idősebb Benkő Samu lehetett volna, de ő 1958 decemberében nem volt már *Korunk*-szerkesztő, Tóth Sándorral együtt, pártutasításra, eltávolították a szerkesztőségből. Kacsó Sándor jöhetett volna még szóba – én tőle vettem át a hazai irodalmi szövegek szerkesztését –, különösen hogy a felesége és az édesanyám (unokatestvéri) rokonságban álltak. (Második, harmadik fokozatúban?, de nem gyakorolták.) Maradt hát igazi polgári meghúzódottságban egy sötét sarokba ültetett gépíró-nőnk, az egyetlen „másképp gondolkodó” *Korunk*-alkalmazott, a harmincegy évesen elhunyt, a Gaál Gábor-i *Korunkban* is publikált prózaíró, Kováts József testvére. (A Református Kollégiumban Grandpierre Emilnek és a nemzetközi hírű grafikussá lett Buday Györgynek volt Kováts József az osztálytársa.) Szegény Margit néni arcáról le lehetett olvasni a szótlan szenvedést, amikor az ateista vagy „csak” kemény marxista szövegeket szépegette.

Nem csupán történelmi okokból folytatom az arcok és alakok idézését az ötvenes évek végének, a hatvanasok elejének másik korunkos Margit néniével: Gaál Gábor

özvegyével. Mondják, fiatalon nagyon szép volt, Gaál ezt a munkáslányt ismerte meg, és hosszú kapcsolatuk, éveken át tartó levelezésük után engedhette meg magának, mármint az anyagiak miatt, hogy végre feleségül vegye. A szerkesztőségben, a Gáll Ernő és Balogh Edgár vezette *Korunk*ban a Nagy Özvegy a „tisztafej” szerepét töltötte be, valójában azonban a folytonosságot képviselte – és érthetően vigyázott férje emlékére, az örökség, benne az írott hagyaték méltó megbecsülésére. Alkalmilag kéziratokat is olvasott, még a gépi szedés elkészülte előtt, természetesen az enyém, ifjú irodalmi szerkesztőét is, aki GG 1946. (a nyugati fogságból hazatérte) utáni irodalompolitikai, kritikai írásait igyekezett kritikusi mérlegre tenni, 1959 nyarán. Ha megtalálnám, ha megőriztem volna (?) az eredeti változatot, és most összevetném a *Korunk* július-augusztusi duplaszámában kinyomtatottal (*Legközvetlenebb örökségünk*), tárgy- és tényszerűen számolhatnék be, számolhatnék le magammal, honnan hová jutottam akkor a megalkuvásban, mennyit próbáltam kimondani a felismertekből, mennyit engedtem a belső nyomásnak, elsősorban Margit néni érzékenységének. Nyilvánvaló ugyanis, hogy nem azok az évek jelentették Gaál Gábor kétségkívül tekintélyes (szerkesztői–filozófusi–irodalmi) életművének a javát. Ebből a felismerésből egyetlen mondat, egyetlen szó nem sejtet semmit a kinyomtatott szövegben. Nem véletlen, hogy sosem jutott eszembe valamelyik kötetemben reprodukálni az istenítő *Korunk*-cikket, az alkalmi hozsannát. Ötvenöt év távolából újraolvassva szégyellnem kell, hogy egy árva utalás nem maradt benne: bizony nem kritikai remekműveket méltattam, illetve kényszerűen elhallgattam azt, ami abban a bizonyos, háború utáni „hőskorban” visszahúzóznak vagy éppen ártalmasnak bizonyult. Margit néni győzött, büszke tartásán nem esett csorba az ifjú nemzedék megszólalása révén.

Gaál Gáborné Zánszky Margitnál majd egy évtizeddel idősebb kollégám volt, egészen 1965-ig, Erdélyi László, a publicisztikai pályáját Csehszlovákiában megkezdett, Angliát megjárva az *Igazsághoz*, majd Bukarestbe, azután vissza Kolozsvárra érkezett, a Bolyai Tudományegyetemen is tanított, tapasztalt, ravasz újságíró. A *Korunk*-nál a *Világgazdaság*, *világpolitika* rovatot szerkesztette – egy kicsit másképp, mint amikor *Fenevadak* (1952) és *A népek nem eladók* (1955) című antiimperialista brosrúrait írta, amelyekről nem kis eufemizmussal jegyezte meg Balogh Edgár a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* első kötetében, hogy „dogmatikus túlzásoktól nem mentesen leplezik le” a hidegháború szereplőit. Ez az a korszak, amikor Jugoszlávia elnökét, Titó marsallt láncos kutyának szokták minősíteni a Szovjetunió vezette béketáborban... Nekem nem volt konfliktusom a szerkesztőség angol tudósának és világpolitikai bölcsének tekintett Laci bácsival, mi több, néha megtárgyaltuk, közösen, a világ dolgait. Egy érdekes alkalmat az egyik szerkesztőségi besúgónk, László Béla jelentett a Szekuritáténak, így az eset megőrződött az utókor számára. Arról a bizonyos német ügyről, a keletnémet *Sinn und Form*, pontosabban Stephan Hermlin hivatalos meghurcolásáról beszélgettünk. Az ügynök Aczel (mármint László Béla) mesélte el a „Casa Ziaristul” (Újságíró Ház) fedőnevű találkahelyen (a még csak) főhadnagy Oprea Floriannak a maga jó hallása (?) szerint lezajlott beszélgetésünket, 1963. április 18-án. A *Neues Deutschland*ban megjelent Hermlinnek, a Művészeti Akadémia volt főnökének az önkritikája, abból az alkalomból, hogy a párt elhatározta a berlini folyóirat megszüntetését (?), amiért az, jelentős mértékben Stephan Hermlin tevékenységének köszönhetően, ideológiai kompromisszumokat tett a nyugatnémet irodalom irányában, a békés egymás mellett élés szellemében; olyan anyagokat közöltek, olvashattuk, amelyek ártottak a szocialista építésnek. Az én véleményem szerint – jelentette Aczel elvtárs (egyébként évekkal előbb kirúgott párttag, teszem most hozzá az aczeli szöveghez) – talán szükséges volt a Kelet- és Nyugat-Berlin közti fal emelése („ridicarea unui zid...”), de a *Sinn und Form* megszüntetése fa-

lat emel a szocialista irodalom és a haladó nyugati irodalom között, holott a folyóirat jelentős szerepet töltött be abban, hogy a szocialista realizmus hatása alatt alakuljon az egységes német irodalom. A jelentés következő mondata ezt tudatja: „Kántor örömet fejezte ki, hogy Hermlin elismerte hibáját, ugyanakkor fenntartotta, hogy talán a jövőben is hibázni fog, különösen a fiatal tehetségek érvényre juttatásában.” És erre jegyezte volna meg Erdélyi mint a világpolitika szakértője, hogy a harmadik világháború a dogmatikusok és a nem dogmatikusok közt fog kitörni.

Hát ez így, sorról sorra véve, meglehetősen zavaros, arra viszont alkalmas, hogy megőrizze a tény: a szerkesztőségbe járó német folyóiratot mind Erdélyi László, mind én olvastuk (én bizonyára csak helyel-közzel, felületesen, hiszen nem birtokoltam igazán a német nyelvet), és nem mentünk el közömbösen a történetek mellett. Ami a szocialista realizmus német irodalmat egyesítő erejéről szól a jelentésben, abban nem csupán utólag kételkedem, ilyen hülyeséget talán huszonhat éves koromban sem mondtam. Laci bácsi pedig legfeljebb ironikusan kapcsolhatta össze a harmadik világháború kitörésének lehetőségét a dogmatizmus kérdésével. Mindez László Bélát, szerkesztőségi főtíkáruunkat elég jól jellemzi, szellemi képességeit csakúgy, mint hivatalnokai szorgalmát. De érdemes hozzáolvasni a besúgói szöveghez Oprea főhadnagy intézkedési megjegyzéseit: Erdélyi Lászlót nyilvántartásba vették, Kántor Lajost pedig nacionalista elemként ismerjük. A további feladat az irodalmi témájú viták követése, a kapcsolatok figyelése. Az utolsó mondat pedig: megnyitják Kántor ellenőrzési dossziéját.

László Béla folyamatos jelenlétet, munkát igénylő íróasztala közelében állt a Lázár Józsefé (1908-ban született, félévvel volt idősebb Lászlónál). Lázár Jóska alulról indult – eltérően a negyvenes évek elején az MTI kolozsvári munkatársaként dolgozott, sőt az *Erdélyi Helikon*ban elbeszéléseket is közölt László Bélától –, kötélveréből lett a temesvári *Szabad Szó* főszerkesztője, sőt a kolozsvári *Világosság* is, egy nagyon rossz szakaszban (1949–1952). Többször elmesélte, hogy mint a Magyar Népi Szövetség nemzetgyűlési képviselője ő vezette a soros ülészakot, másnap reggel viszont már nem engedték be az épületbe. Börtönbe nem került, mint Balogh Edgár meg Méliusz és többen MNSZ-esek, a *Korunk* 1957-es újraindulásakor pedig mint a folyóirat első folyamában is közölt szerző újra bizalmat kapott. Bizalmat annyira, hogy ő lett a pártcsoport szervezője, ő szólított meg folyamatosan engem: – Kántor testvér, be kellene lépni a pártba. – A „testvér” szó népiszövetséges emlékként élt benne. Azt gondolom, azokból az időkből szerezte be gyomorhaját és állandó kedvetlenségét, bár komorsága lehet, hogy alkati tulajdonság volt. (Kántor „testvér” évekig hátrította a felszólítást, ifjúsági szervezeti tagságára hivatkozva, aztán feladta.) Lázár Jóska alapvetően tisztességes embernek bizonyult, természetesen nem érdemleges fenntartásokkal a hivatalos elvárásokkal szemben – mert azért egyesek részéről ilyesmi is elő-előbukkant a szerkesztőségben; ő a szocialista építés frontján szolgáló unalmas riportokat írt, és lényegében hazug gazdasági cikkeket szerkesztett; és nyugalomba vonulásának évében, 1972-ben meghalt. (Irodalmi lexikonunkból másolom ki, meglepetéssel, hogy én írtam róla nekrológot az *Utunkban*.)

Farkas László korunkos pályája nem kevésbé tanulságos, sőt tanulságosabb a Lázár Jóskaénál. A folyóirat terjesztője volt, amikor megismertem. A nála három évvel idősebb Gáll Ernővel tudomásom szerint mozgalmi kapcsolatban állt, még az illegálitásban, útjuk a háború befejezése után azonban más irányba vezetett; Farkas Lacinak felróttak valamit egykori harcostársai (nem Gáll Ernő), megbélyegzett és kitalított lett az új rendszerben, egy időre; a humanista főszerkesztőnek viszont megengedték, hogy a lapterjesztésben biztosítson Farkasnak munkát, ő pedig kitalálásával, szorgalmával, az angol nyelv használható szintű megtanulásával kivívta, hogy 1964-től (egy évtizeden át), korábbi közgazdaságtani tanulmányainak megfelelően, a kül-

politikai rovat vezetője legyen. Íróasztala s az enyém egymás mellé került, sokat beszélgethettünk így, össze viszont sosem tegeződtünk. Kényes helyzetével magyarázhatnám, hogy éveken át csak ígérte, egyszer majd elmondja, miképp úsztam meg én 1962-ben a szerkesztőségből való kizárást, *Régi és új a lírában* című, Forrás-közei tanulmányom, a megjelenést követő botrány heteiben-hónapjaiban. (Erről az ügyről, nem utolsósorban a még mindig hivatalos tekintélyű Nagy István szomorú szerepéről egy másik fejezetben szólok.) Farkas Laci azonban nem úszta meg az eltávolítást, pontosabban a kényszer betegnyugdíjazást. Ez ugyan szintén későbbi, több mint tíz évvel azután bekövetkezett történet, Rácz Győző főszerkesztő-helyettesi szakaszában. A konfliktus Farkas és Rácz között kezdődött, szakmai-ideológiai okokból, pontosabban Izrael világpolitikai szerepének megítélése miatt. Farkas László ragaszkodott az álláspontjához, Rácz Győző nem engedett a 48-ból, illetve úgymond szocialista elveiből, Gáll Ernő pedig a két magatartás között őrlődött. Hónapokig húzódo hidegháborús hangulat uralkodott a szerkesztőségben, elviselhetetlenné vált mindenki számára a helyzet. Többen sürgettük a megoldást. A nyugdíjazás zárta le a konfliktust. Az utótörténetben az a különös, hogy Farkas Laci és Gáll Ernő soha többé nem kommunikált egymással. Amikor viszont mi találkoztunk az utcán volt szobatársammal, mondhatni barátilag beszélgettünk el egymással. Azt a bizonyos 1962-es titkot viszont később sem tudtam meg.

Amikor '58–59-ben megkaptam a *Korunk*-behívót, ugyancsak a fiatalítás jegyében már ott volt a negyvenhez közeledő Szabó Sándor. Ha nem tévedek, 1944 előtt apám iskolájába járt, az államiba, a Mikecs László osztályába. Volt köztünk hét év különbség – később rá kellett ébrednem, hogy többről van szó. Eleinte együtt vitattuk előző nemzedékekhez tartozó kollégák maradinak vélt szerkesztői döntéseit, szerkesztésén kívüli baráti találkozóink napirendjén a preferansz szerepelt, az ő filozófus társaival, Bretter Gyurival, Rácz Győzővel alkottunk időnként kártyázó négyest. A *Korunk* kibernetika-számához, amelyet ő szerkesztett, még én is ajánlottam (családi kapcsolatok révén) pesti munkatársat. Hovatovább nyilvánvalóvá vált, hogy az ő útja „fölfelé”, a Román Kommunista Párt helyi és országos szervei felé vezet, el egészen a Központi Bizottságig. Mi többiek ebben nem tudtuk, nem is akartuk követni. Ő meg a László Béla-félékkel kezdett szövetkezni, a hatvanas években.

Hogy a Főtér 4–5-öt, az emeleti szobákból a térre, Fadrusz szoborcsoportjára és a világra nyíló panorámát az enyémnek (is) érezhettem, azt Balogh Edgárnak és Gáll Ernőnek köszönhettem. Mindketten baloldalinak tudták magukat, múltjuk összekapcsolódott a kommunista párttal, de korántsem kizárólag a pártelkötelezettség jellemezte őket. Kelet-közép-európai, erdélyi és magyar értelmiségiként gondolkodtak – való igaz, hogy nem egyformán, ám mindketten másként, mint például a munkásíró és a két háború közt magas pártfunkciót is betöltött Nagy István. Hiteles portréjukat megrajzolni a *Korunk*hoz kerülő ifjú irodalmi szerkesztő még képtelen lett volna; a következő évtizedek szerkesztőségi és azon kívüli tapasztalatai kellettek hozzá, hogy akár közelítő realitással tudjak szólni róluk, emlékezni a részben közös térben megéltre, a sokféle ágazó történetekre. A „fehér kakas, vörösbor” meséje során előbukkannak majd régi helyzetek, szövegfoszlányok, viták, néha élesebb konfliktusok, ezekben hol Edgár, hol Ernő oldalára kerültem. Egyet nem vonhatok kétségbe: mindketten a folyóirat érdekében sokkal inkább támogatták, mintsem akadályozták irodalmi-szerkesztői munkámat; persze a maguk külön szempontjai, előéletük és baráti körük által befolyásoltan nem (nem mindig, hogy szelídítsem az emlékezést) ugyanazt várták el tőlem. Balogh Edgárnak egyfajta magyar művelődéstörténeti költődés, a Duna-medencei és sajátosan népi-irodalmi felfogás volt a legfontosabb. Gáll Ernő, részben már elszakadóban a pártdoktrínáktól, jóval liberálisabban közeledett a gondolkodásbeli – filozófiai, társadalomtudományi és valamennyire az irodalmi –

újhoz, a megjelenő európai irányzatokhoz. Ernő volt az, aki elvárta tőlem, hogy román irodalmi kapcsolataimat, tehát a *Korunk* ilyen irányú kapcsolatait építsem. A rovat munkatársi gárdájának fiatalítását egyikük sem ellenezte, jóllehet nem könnyen értették Lászlóffy Aladár és Szilágyi Domokos szabad verseit. (Innen sem maradhat ki az agyamba vésődött edgári kérdés, egy kézirat leadását követően: – De mondd, mikor fog Lászlóffy olyan szép verseket írni, mint Létay Lajos?) Ami viszont fontos és jellemző mozzanat, talán korunkilag is: még a hatvanas évek elején lehetett, hogy bent járt Huszár Sándor Gáll Ernőnél, és élesen kifogásolta jelenléteket az irodalmi rovat szerkesztői székében, azzal érvelve, hogy nincsenek kapcsolataim, engem senki sem ismer, vagyis ki vagyok én tulajdonképpen. A történetet Ernő mesélte el nekem, nem sok év távolából, hanem közvetlenül az eset megtörténte után – és nem azzal a hangsúllyal, hogy szedjem össze magam, legyek (végre) valaki. Bevallhatom, nem volt Huszár (továbbra sem), a *Korunk* meghatározó munkatársa, barátságunk nem virágzott ki akkor sem, amikor *A Hét* főszerkesztője lett, noha írásaim olykor megjelentek, az ő idejében is, a bukaresti hetilapban. Hűvös távolságtartással köszöntöttük egymást különböző kulturális helyeken, például a kolozsvári magyar színházban, egy keveset beszélgettünk is. Színigazgató korában, a nézőtérrel találkozáskor, kedélyesen fordult hozzám, figyelmeztetőleg: egyszer mindenkit elér a színházvezetési megbízás. Hát erre nem került sor, nekem maradt tartósan a *Korunk*.

A megörökölt íróasztal

■ A Mikes Kelemen 15 emeletén, valamikor az ötvenes évek közepén örököltem meg, édesapámtól. Hogy volt-e ünnepélyes átadás? Aligha. Olyan természetességgel kaptam meg, mintha ez a bölcsész hallgatónak kijárna, annál is inkább, mert matematikus nővéremnek nem kellett eleve íróasztalhoz ülnie, apám pedig nyugdíjazása óta (vagy már régebbtől?) nem használta; tevékenységét áttette a kertbe, virágot termesztett, a gyümölcsfákat gondozta. Főként a gyöngyvirág-szezon előtt és alatt meg a bazsarózsák nyílása idején szinte az egész napot kint töltötte, de az év többi részében is talált magának kerti elfoglaltságot, netán a virág- és gyümölcspiacról vártuk haza. (Benkő Samu tanítványi emlékező írásában ezt az életmozzanatot is megírta.)

A feketére pácolt íróasztal előtörténetéről nem tudok számot adni. Túlságosan el voltam foglalva a magam dolgaival, hogy ilyenekre idejében, amíg még lehetett, rákérdezzek. Így hát korát sem tudom megállapítani. Noha változatlanul masszív, fiókjai jól kihúzhatók, főként a lapja szélén az öregség nyomai figyelhetők meg. Az viszont biztos, hogy nem gyáripari tucat termék, több életet kiszolgálónak tervezték, készítették. Persze kizárt, hogy apám éppen száz évvel ezelőtt ennél az íróasztalnál ülve írta volna latin-görög-ókori történelem tárgyában doktori értekezését Budapesten; az már az abszurd, legalábbis az örkényi groteszk kategóriájába tartozna, hogy az Eötvös-kollégiumból Przemyslbe, onnan Szibériába, majd Budapestre vissza, aztán haza, Kolozsvárra cipelte volna. Szóval marad a rejtély, hogy vajon ő csináltatta kolozsvári latintanárra korában, vagy vásárolta valakitől, jó helyről.

Mennyivel egyszerűbb követni a *Korunk*-nál megörökölt főszerkesztői asztalt, jóllehet a kilencvenes évek elején az általam használt ugyancsak az átlagosnál súlyosabb volt, mély oldalsó rekeszekkel. A régi Vármegyházából még áthoztuk költözéskor a Nagy-Szamos (Iaşilor) utcába, onnan azonban a szállítómunkások már csak drága pénzen vállalták volna a Rákóczi úti szerkesztőségbe az átcipelést; maradt a házat visszakapó ortodox egyháznak. Az apámé, illetve az enyém jött velünk a Mikes Kelemenből a Dónát úti E pengeblokk hetedik emeletére, aztán néhány év múlva vissza a Mikesbe, de már csak a földszintre kellett behozni, beállítani oda, ahol jó negyven éve áll.

A kérdés valójában nem ez a cipekedés, hanem hogy mikor mi született, születik az íróasztalon, már az én használati időmben. Erre kell megpróbálnom visszaemlékezni, most az ifjú irodalmi szerkesztő (sőt a bolyais diák) korából. A szintén nem fiatal ERIKA lehetne a megmondója a gépelt kéziratok elindításának, bár a jobb fiókot kihúzva találok régebbi papírokat, ceruzával meg tintával teleírottakat is. De hagyom a régészeti feltárást egy elszánt kutatónak. Viszont váratlanul kezembe kerül, elsárgult lapokon, egy legépelt és szerzői kézírással javított vers. Szerencsére a lapra, felül, zárójelben odaírtam a szerző nevét: Jancsik Pál. Már csak azért is beidézem, teljes terjedelmében, mert az íróasztalt, az előbb szóba hozott kertet és a továbbiakban esedékes Forrást (a nemzedéket, a könyvsorozatot) kapcsolja össze. (Akkor is, ha az 1963-as, első Jancsik-kötetben még nem szerepel.)

KERT

K. L.-nek barátsággal

*A ház mögött a kert remek dolog.
Tökök, paszulyok, paradicsomok
paradicsoma, kis aréna, hol
az ember és gaz egymásnak hajol,*

*megküzd keményen, s bár győz az előbbi,
a gaz s gyom a támadást újrakezdi.
De ilyen ám az élet... Kikerít
az ember egy kis létet, sikerít*

*néhány tövet, ágyást meg almafát,
amit tudás s szerencse összeád,
aztán csak győzzed ásó meg kapa,
mert számtalan a gonoszság hada.*

*De küzdeni kell, bármibe kerül.
A mértéked ez legyen: emberül.
Nőjete, tök, bab, paradicsomok.
Fölsüt a nap, s az ember mosolyog.*

Egy szakasszal (az eredeti harmadikkal) megrövidített és a másodikat átírt változatban – elhagyva az ajánlást – bekerült az 1968-as, *Fűszálon csillag* kötetbe. A könyvet „mint leendő keresztata” ajánlotta Pali a családnak. Visszatérve a Forrás-induláshoz, a *Szomjas tengerben* a dedikáció „a minél gyakoribb csere reményében” történt – és erre még annak az évnek a végén lehetőség is nyílt. Az én Forrás-könyvem, az *Írástól – emberig* leghosszabb tanulmánya, a *Régi és új a lírában* jelentős arányban a nemzedéktársakról, Lászlóffy Aladáról, Szilágyi Domokosról és Jancsik költői indulásáról szól, tőle a címadó verset, a *Szomjas tengert* állítottam párhuzamba a Székely Jánoséval (*A mangáliai mólón*); az ifjabb költő akkori olvasatomban nem maradt alul, az ő tájverse az intellektuálisabb töltetű – írtam 1962-ben.

Ez a terjedelmes, vitát kavart és nekem „pártos” meghurcoltatást hozó elemzés a hatvanas évek legelejének erdélyi magyar költészetéről egyértelműen a Mikes Kelemen 15 emeletén koptatott íróasztal terméke, ugyanúgy, mint a világirodalom felé kitekintő Martin du Gard-, Tomasi di Lampedusa-, Hemingway- (*Az öreg halász és a tenger*) és Faulkner-recepció kísérlet (*Az öreg*). Forrás-kötetem jobbnak vélt írásait említem csak, főként azért, hogy utólag nyugtassam magam: nem merültem be-

le annyira nemzedéki (irodalmi) harcainkba, élt a szándék az egyetemesebb lépés-tartásra, a mérce őrzésére. Egyébként a líratanulmány hivatkozási pontjai közt József Attila és Illyés Gyula, Tudor Arghezi mellett Paul Eluard, Aragon, Pablo Neruda, Rafael Alberti és Nicolas Guillén is feltűnik (ráadásul egyik sem számított „rohadt imperialistának” vagy kiszolgálójuknak) – mégis egyszerre kaptam meg az elvtársi bírálóban a nacionalista és kozmopolita minősítést. (Erre máig büszke vagyok.) Még azt is szememre vetették – és ebben kedves kollégám, Szabó Sándor vállalta a „leleplezést” –, hogy nem véletlen: a szerkesztőségből hazaviszem olvasásra a magyarországi irodalmi lapokat.

A műhelyek valahogy így kapcsolódtak novícius koromban. Érdekes világ volt, érdekes emberekkel. Az itthoni íróasztalon történendőkbe viszont senki sem szólt bele. Persze tudat alatt hatott egy olyan autodafé, amelyet 1962-ben a szerkesztőségben éltem meg. (Nem Gáll Ernő és nem Balogh Edgár közreműködésével, inkább ők is felelőssé tettek miattam.) De túléltem. Talán azért is, mert hangosan mertem képviselni szilárd meggyőződésemet, hogy igenis az enyém a korszerű szocialista irodalomszemlélet – a kinyíró gyűlésen megszólaló aktivistákkal, sőt Nagy Istvánnal szemben.

Könyvtárjegy

■ Hetek óta keresem első, könyvtári belépésre jogosító igazolványomat. Nem valószínű, hogy a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban még elfogadnák, noha a nyomtatvány román nyelvű, de arról a tíz év körüli gyerekről, akinek a fekete–fehér fejét oda csíptették a rózsaszínű kartonlapra, aligha ismernének rám. És már én sem nagyon emlékszem, mi is járt annak a kisfiúnak a fejében, aki számára kiállították az igazoló hivatalos iratot. Mit is akartam „kutatni”, miben tájékozódni a nemrég még Szent György téri (korán és később: Szénapiac, London, Arany János, Gh. Sion, Béke, Lucian Blaga névre hallgató, a Kolozsvári testvérek szobrának másolatáról híres kis tér sarkára felépített), 1909-ben megnyílt, tekintélyes épületben? Az igazolvány kezdeményezője keresztanyám (édesanyám leánykori barátnője), Judik Mária volt, a dokumentációs osztály vezetője. Mármost abban a tekintetben irányított, hogyha valamiben el akarok igazodni, járjak el szabályosan. Emlékezetem szerint mint bolyais bölcsész sem csináltattam újabb igazolványt, *Korunk*-szerkesztőként pedig ugyanott, a dokumentációs részlegen szolgáltak ki, a már fiatalabb könyvtárosok, protekciósan, nemegyszer a katalógusokban „S” (secret, vagyis titkos) minősítésű könyvekkel, lapkollektívákkal. (Pontosabban: ezek a címek nem is szerepeltek a „közemberek”, azaz „közolvasók” számára hozzáférhető katalógusokban, maga az eligazítás a titkok közé tartozott.)

Egy másik, még magasabb protekciómat tulajdonképpen ki sem használtam, már csak a földrajzi, egyben pedig útlevelet igénylő távolság miatt. Hantos Gyula nagybátyám özvegye, Helga néni, Hajdú Helga, a régi német irodalom tudósa és egyetemi tanára az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárának, majd a muzeális főosztálynak vezetőjeként könnyen bejuttathatott (volna) féltve őrzött helyekre. De amikor végre utazhattam, csak rövid rokonlátogatásokra futotta időmből, ráadásul jobban izgattak a még megismerhető idősebb kortársak, Illyés Gyulától, Déry Tibortól, Veres Pétertől Mészöly Miklósig, mint a már csak a könyvtári polcokon fellelhető klasszikusok. Ám az OSZK-val Helga néni nyugdíjazása és halála után sem szakadt meg a kapcsolatom. Szerkesztőségi munkatársunkat, Kemény G. Gábort, a nemzeti-ségi kérdés és a közép-európai kapcsolatok elkötelezettjét többször barátilag felkerestem, még a Bródy Sándor utcában; és gyakrabban fordultam meg a nemzetközi csereszolgálat vezetőinek irodájában. (Gombocz Zoltán szolgálatkész ifjabb rokoná-

nak keresztnevét szégyenszemre elfelejtettem, talán ő is Zoltán névre hallgatott, lexiikonokban pedig nem találok; a szigorúbb Vekérdi Józsefét persze igen, hiszen tudományos munkásságát ma is számon tartják.)

És ezzel már haza is érkeztem, abba a könyvtárba, amelyben naponta jelen vagyok, a belépéshez nem kell igazolványt felmutatnom. Igaz, itt már nem olyan könnyű megtalálni a keresett könyvet, a cédulák katalógusa már rég nem naprakész, a feleségem elkezdte rendteremtést folytatni kellene, ennek viszont az ellenkezője történik, a kötetek helykihasználó, folyamatos költöztetésével is. Még szerencse, hogy hetvenedik születésnapomra kaptam Erzsikétől a „Kántor-könyvek” számára egy négypolcos nyitott szekrényt. Itt többen is megférünk, családirag, saját művekkel, antológiákkal, Kántor Erzsébet-fordításokkal. Gyakorlatilag három, sőt több nemzedék jelentkezik a polcokon, apám az *Erdélyi Tudományos Füzetek*ben közölt tanulmányaival, Dóra unokám „maminak és tatinak dedikált első újság”-jával, a 2007-es keltezésű, kilencévesen összeállított *Fecsegővel*, s meglepetésemre itt találok kisebbik bátyja, a már nemzetközi porondon fellépő kutyatenyésztő Bence prózában és versben fogalmazott „kis könyvét”, ebben „minden benne van, amit kopasz tengerimalacról tudni kell (szaporodás, etetés, tartás stb.)” Csak a hátsó sorokban jutott hely a távolabbi, nem kifejezetten Kántor családkutatói eredmények összefoglalásának, jóllehet a Genersichek, Krompecherek közt a szaktudomány európai hírességei találhatók.

(Ehhez a könyvtárhoz – most nem a családi szekciósra gondolok – legalább az emlékezetesebb ajánlások okán, későbbi fejezetekben, vissza kell fordulnom, arcom felidézésével, már csak azért is, mert sokan közülük hozzátartoznak a Mikes Kelemen 15-höz.)

Néhány sor erejéig teret kell engednem a szerzői hiúság távolabbi könyvtárakhoz vezető megnyilvánulásának. Washingtonban járva, ottani magyar könyvtárosi kapcsolat révén, bejutottam a kongresszusi könyvtár katalógustermébe, illetve elektronikusan keresgélhettünk Basa Enikővel erdélyi könyvcímeket. És íme a világhír, maga a beteljesült boldogság: megjelenik a képernyőn saját nevem. Utólagos megnyugvással konstátálom: annyira azért nem szálltam el az eufóriában, hogy feljegyeztem volna, melyik könyvem jutott el egy ilyen világkönyvtári, egyetemes konglomerátumba; feltételezem, a Kántor–Láng, a romániai magyar irodalom 1945 és 1970 közötti történetét vélték érdemesnek beszerezni és megtartani – legalábbis 1993-ig. Mert hát biztosan ott is, Washingtonban időnként selejteznek. (Nos, hát erre vagyok én képtelen itthon. Pedig akkor ürülne hely, legalább a földön halomban álló új köteteknek. A folyóiratokról nem is beszélek.)

LŐRINCZ GYÖRGY

A LOKÁLPATRIÓTA

**Aki idegenként
Vásárhely felől közelíti
meg a várost, az úgy
hiszi, Párizst játszik
az elébe terülő látvány...**

■ Nem szeretek három napnál többet idegenben lenni. Nemcsak most, ahogy öregedem, nem szerettem soha. Ha mégis, valamilyen okból sor került rá, már induláskor összeszorult a szívem, hogy el kell mennem. Azt is mondhatnám, nekem sosem az indulás okozott örömet, hanem a hazatérés. S mivel a „nagy utazások” célja többnyire Magyarország vagy „Nyugat” volt, ez azt jelentette, hogy Nyugat felől is tértem haza. Ilyenkor, ha csak tehettem, mindig úgy rendeztem a hazatérést, hogy ne Segesvár felől, hanem a Kalondán át, a Szejke irányából közelítem meg a várost. A Szejke déli, város fölé türemkedett karéjáról pillantsam meg Udvarhelyt. A Szent Miklós-hegyet. A katolikus plébániatemplom masszív, oszlopos tornyát s mellette a gimnázium csodálatos épületét. Igen, így rendeztem mindig a hazatérést, s már szinte az elutazás pillanatától vágytam azt a percet, amikor majd a Kalonda lejtőjén a bükkösből kiérve hirtelen kitágul az ég, alant, lent a völgyben meglátom Farkaslakát s körben a szelíden hullámozó dombokat, a Szarkakót, a völgyben nyugat fele ringó, nyújtózkodó Nyikót s majd a Budvára fölkapaszkodva a Szent Miklós-hegyet.

Mert csodálatos, szép látvány még egy idegen számára is innen pillantani meg a várost. Aki idegenként Vásárhely felől közelíti meg a várost, az úgy hiszi, Párizst játszik az elébe terülő látvány, a város, büszke, hivalkodó, kivagyiságában tündöklő épületeivel, mert honnan tudhatná az érkező, hogy a város legszebb panorámáját látja, s az a csöppnyi városmag, amit majd találni fog, s a főtérrel uralja, semmiség. De ezt még az idegen nem tudhatja. Az idegen csak azt látja, hogy szemben

vele, a város fölött emelkedő dombháton hivalkodón integet egy szépségében és stílusában páratlan épület, a Katolikus Gimnázium épülete, s mellette egy templom, látványuk betölti nemcsak a teret, a szívet is. Amely megdobban a látványuktól. Szinte nagyozol velük a völgyben meglapuló kisváros. Mint a székely porta előtt a székely kapu, a látott épület is a város emblémája. Mert a volt Katolikus Gimnázium épülete valahogy mindig is Székelyudvarhely lényegét adta – Székelyudvarhely szépségének s múltjának eszenciáját. Hogy bármit talál s lát majd az átutazó, ez és nem más a látható és láthatatlan város lényege. A többre hivatottság, többet akarás imperatívusza. Hogy ez az iskoláival Athént is játszó város mindig is egy kicsit nagyobb kalapot tett a fejére? Ezt az idegen nem tudhatta. Mert ekkorra már be is ért a gondozott főtérre. Ott van oldalt a ferencesek temploma, előtte a főtéri református templom karcsú íve, a városháza s az egykori Református Gimnázium cseppet sem alábbvaló épületének rejtett szépsége. Igen, kicsinységében is igazi városmag ez, amelyhez fogható ma már nem sok más van Erdélyben. És a lokálpatriótizmusunk okán mondjuk ki, a kissé távolabb rejtőzködő, a Székely támadt vár környéki utcák is vetekedtek más városok többszázados macskaköves utcáival. A Király, Kút és Szent Imre utca is. A város levegőjében benne volt nemcsak a múltja, de az átöröklött és megőrzött szelleme is, hogy itt, hajdan, a történelem viharai ellenére, ennek a városnak a lakói, lehetnek azok szabad székelyek vagy akár a cégekbe tömörült kézművesek is, a történelem viharai ellenében tudtak nagyot álmodni, és az álmaikban nem alkudtak meg soha. *Mert bármiről lemondhat az ember, de a vágyairól soha.*

Egy szó, mint száz, nekem mindig – pontosan azért, mert nem voltam udvarhelyi, ahogy a „törzsökös” barátaim mondanák – Udvarhely jelentette a várost. AZ ÖRÖK VÁROST. Amelyet valaha megálmodtam magamnak, amely kicsi, semmisségében is méltóságos, ahogy igényességében következetes és magyar. Amelynek volt szellemisége. Ezer és ezer láthatatlan polgára mintázta a maga képére, peregrinusok hada.

Még most is előttem van, ahogy hatévesen, a krumplival megrakott szekér tetején, egy hajnalon először pillantottam meg a Szent Miklós-hegyi gimnázium épületét. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy bárhonnan érkezik az ember, úgy tűnik, hogy amikor megpillantja a Lechner Ödön és tanítványai által tervezett épületet, mintha éppen feléje fordítaná az arcát, szembenéz vele.) És döbbenetes volt számomra az az élmény.

Már addig is sokat hallottam róla, az öregek mesélték, hogy ott, ahol a Cekendető fölött nyugaton eltűnik a nap, van egy város, tele templomokkal, magasabbnál magasabb épületekkel - viszont ez volt az első találkozásom a várossal. S a várost, azóta is, bár voltam máshol is, valamiért mindig Székelyudvarhely jelenti. Azt is mondhatnám, ott van azóta is a szívem közepén. Kitörülhetetlenül.

Az erdélyi magyarság jövőjét a születések száma és a lokálpatriótizmusa határozza meg. Lesz-e számára a táj s az emberi kapcsolatok szépsége olyan érték, amely fölülmúlja egy gazdagabb élet hívását?

GÖMÖRI GYÖRGY

CAMBRIDGE, AMILYENNEK ÉN LÁTOM

....„Oxford az egy város egyetemmel, Cambridge pedig egy egyetemi város”.

A mikor 1957 tavaszán átrándultam Oxfordból Cambridge-be, hogy megnézzem az ottani magyar diákokat, nem mondhatom, hogy a város a legkedvezőbb benyomást tette rám. A tágas, változatos Oxford után az volt az érzésem, hogy Cambridge (szép kollégiumai kivételével) kicsi és némileg elhanyagolt, és hogy annak a több évszázados mondásnak van igaza, amely szerint „Oxford az egy város egyetemmel, Cambridge pedig egy egyetemi város”. Persze akkor még nem ismertem eléggé Cambridge-t, és nem fogtam fel, hogy a „Backs”, vagyis a Cam folyó nyugati partjának látványa egészen rendkívüli, s hogy sok rejtett szépsége mellett ilyen bizony nincs Oxfordban.

A két hely szelleme is különbözik – ez nagyon régi hagyományokra megy vissza. Amikor 1209 táján néhány oxfordi diák átment Cambridge-be, hogy ott tanuljanak, még nem létezett a kollégiumi rendszer – az első itteni kollégiumot, a Peterhouse-ot „csak” 1280-ban alapították. Még sokáig nem álltak azok a pompás épületek, amiket annyi külföldi utazó megcsodált, és ha hihetünk Erasmusnak, aki a 16. század elején tanított itt görögöt, akkoriban még a Queen’s College is meglehetősen huzatos volt. A középkorból csak az egy Round Church (Kerek Templom), egy szép kis román stílusú templom és néhány kollégiumi falrészlet, no meg egy épület, a „School of Pythagoras” maradt (a St John’s College kertjében). Az Oxford és Cambridge közötti különbség egyébként már a 16. században manifesztálódott, amikor VIII. Henrik óriási földadományok kíséretében megalapította az azóta is leggazdagabb kol-

légiumot, a Trinityt, majd a szomszédos St John's kollégiumban tanított az a Bellarminnel vitázó, Európa-hírű Whitaker professzor, akit Ujfalvi Imre is meglátogatott. Cambridge-ből száműzött protestáns teológus volt William Ames is, aki számos magyart tanított Németalföldön, s akinek tanításaihoz magyarul is hozzá lehetett férni már néhány évtizeddel Ames halála után. De a különbség Oxford és Cambridge között csak az angol polgárháború idején lett napnál világosabb – Cambridge városa Parlament-, illetve Cromwell-párti volt, Oxford viszont inkább royalista. Oliver Cromwell például a cambridge-i Sidney Sussex kollégiumban tanult, ott függ az arcképe, amit állítólag a jelenlegi királyi család látogatásai alkalmával diszkréten le szoktak takarni.

Ez a különbség a két egyetem között az elmúlt 150 évben úgy rendeződött át, hogy Cambridge lett a természettudományok, Oxford pedig az „Arts” tárgyak, tehát a humán tudományok fellegvára. Ha tehát egy külföldi a Rutherford laboratóriumban szeretne dolgozni, vagy Hawking professzor nyomán a kozmoszt akarja tanulmányozni, egészen biztosan Cambridge-be fog jelentkezni. Az elmúlt negyven évben, mióta megvan a Cambridge Science Park, a város látványosan bekapcsolódott az ipar számára fontos tudományos kutatásokba is.

Amikor tíz éve Cambridge-ről írtam a *Korunk*nak, főleg az ottani oktatási rendszert próbáltam bemutatni, ha tehát valakit ez érdekel, lapozza fel a *Korunk* 2004/11-es lapszámát. De most magáról a városról kell írnom, ami az elmúlt évtizedekben meglehetősen átalakult. Az egyetemnek a várossal szembeni túlsúlya már a 19. század közepén megváltozott, különösen azután hogy feloldották a kollégiumok Fellowjait illető nőülési tilalmat, és rengeteg új lakás kellett a családok embereknek. Cambridge városmagja egy álló nagy „A” betűre emlékeztet, aminek jobb alsó szárán van a vasútállomás, baloldalon pedig Newnham negyed és számos új kollégiumi épület, míg az „A” tetején, a Cam folyó partja fölött egy dombon volt a régi Vár – ez a hely ma is Cambridge-nek és környékének közigazgatási központja. De a város mind a négy irányban terjeszkedik, délen felépült az új Addenbrookes kórház, benne a „Rosie” nevű szülészeti épülettel (a legkisebb fiam már itt született), északon egy Arbury nevű, nem túl szép munkásnegyeddel (sok benne a tanácsi lakás). 2011-ben a lakosság létszáma 123 000 körül járt, ami a korábbi adatokhoz képest azt jelenti, hogy sokan a környező falvakba húzódtak, ott vettek (olcsóbb) házat. Grantchester és Trumpington, Shelford és Coton nagy kertekkel és sok zöld területtel ellátott falvak, némelyik szép, régi templomokkal büszkélkedhet.

Benn a város centrumában is látni az átalakulást. A St Andrews Road végén, közel a főpostához befejezték azt a nagy üzletépület-komplexust (plázát?), ahol szinte az összes nagy cég nyitott áruházat. Új látványosság a Kings Parade-en, pontosabban a Corpus Christi kollégium sarkán látható Kronofág, vagyis Időpusztító. Ezt 2008-ban avatták, és ez egy olyan csillogó órakereszt, aminek tetején egy nagy sáska vagy szöcske araszol, és „eszi az időt”. Mint hallom, a cambridge-i diáknyelv már elkeverte a Kronofágot „Hopsy”-nak (Ugra-bugrálónak). Lecserélik továbbá (energia-takarékosság céljából) a régi utcai lámpákat, és mindenüvé LED-lámpákat állítanak be. És hogy a Science Park se maradjon ki a fejlesztésekből, nemrég olvastam, hogy 2016-ra kész lesz az új északnyugati vasútállomás, ami megtakarítja a taxiköltséget a Cambridge-be látogató tudósoknak és üzletembereknek.

S hogy a Kolozsvárral való összehasonlítás se maradjon ki ebből a kis városképből, igen: Cambridge-nek is van egy fűvész kertje, nem is kicsi, el lehet veszni benne. Számátalan egzotikus növényt talál itt a látogató, roppant nagy melegházzal; egyik füves térségén nyaranta koncerteket szoktak rendezni. Fedett és nyitott uszodája is van a városnak, utóbbi a Granta, illetve a Cam partján (ez ugyanaz a folyó), bár azt hiszem, ezeket kevesebben használják a fiatalok, mint a csónakázást, más szóval

puntolást, vagyis csákyával tovalökődést. Egy ilyen cambridge-i csónakázás élmény a legtöbb turistának, ami pedig a diákokat illeti, minden évben rendeznek a kollégiumok egy nagy nyári bált, ami után félig-meddig kötelező a hajnali csónakázás. Mint hajdani cambridge-i lakos biztosíthatom az olvasókat, hogy a nyári bálók (Commemoration Balls) idején nem kellemes dolog Cambridge-ben élni, mert egy héten át szinte mindennap dübög a távoli zene, nem hagyja az embert aludni.

Személyes kapcsolatmról Cambridge-dzsel: itteni életem évtizedeit többnyire Newnhamben, tehát a város nyugati részében töltöttem. Itt volt mindkét házam (az Eltisley Road 55-ben, ahol egy ideig Ted Hughes és Sylvia Plath is lakott, és a Grantchester Road 46-ban, amiről verset is írtam), és egy itteni posztgraduális kollégiumnak vagyok a Fellowja, illetve most már nyugalmazott szénior tagja. Jóllehet mielőtt a Darwin College megválasztott Fellownak, már tag voltam a Trinityben, mégis tanári pályafutásom alatt a Modern Nyelvek Fakultásához közel eső Darwinba jártam be legtöbbit étkezni, illetve kollégiumi bizottsági ülésekre. Ezt a kollégiumot 1965-ben alapították, azóta szépen fejlődik, jelenleg ötszáznál több kutatódiákkal a világ minden tájáról. Pár perc sétányira van Cambridge központjától, főépülete viszonylag kicsi, de a folyó két partján elterülő kertje elég nagy, van egy modern könyvtára és számos kihelyezett „diákszállója”. A Darwin összes Masterjét ismertem (most tartunk a hatodiknál, aki egy Mary Fowler nevű természettudós), közülük kétőnek volt szorosabb magyar kapcsolata. Sir Moses Finley, a kiváló klasszika-filológus nemcsak járt egyszer Magyarországon, de aztán mesélte nekem, hogy milyen kedves volt hozzá Hahn professzor, aki elvitte Tácrá is, azaz Gorsiumba, a római romokhoz. Egy másik Masternek, a Sir Geoffrey Lloyd nevű, walesi származású filozófusnak viszont volt egy magyar szobrász sógora Párizsban, az ajánlotta Csernus Tibort, hogy az emigráns magyar festő fesse meg a kollégiumnak Lloyd portréját. Csernus eleget is tett a feladatnak, képe egy nagyon dinamikus tudóst ábrázol, aki éppen rohan a könyvtárba, vagy jön a könyvtárból. (Az egyetemi könyvtár London és Oxford után a harmadik legjobb gyűjtemény Angliában.) Én ennek a Geoffrey-kapcsolatnak köszönhetem, hogy megismerkedtem Csernussal és feleségével, akiket áthívtunk kávézni, de mivel mindketten megrögzött láncdohányosok voltak, és azonnal nyúltak a cigarettáért, társalgásunk túlnyomó részére már házunk kertjében került sor.

De hadd fejezzem be beszámolómat azzal, hogy talán lassan a város is hozzászépül egyeteméhez. Aminek nincsen igazán központi épülete, hiszen a Registry főleg arra szolgál, hogy a diákok beírják nevüket a nagy matrikulációs könyvbe. S hogy mik a legszebb emlékeim ebből a városból, ahonnan már kilenc éve Londonba költöttünk? Az orgonavirágzás májusban és a King's College előtti méltóságos, óriás vadgesztenyefa (verset írtam arról is). És talán még a gyakran megtett séta Grantchesterig, aminek teázójáról egy másik – fiatalon meghalt – költő, Rupert Brooke vetett hajdan papírra szép, nosztalgikus rímeket.

CSAPODY MIKLÓS

IKERVÁROSAIM

Laudatio urbis

■ Nem Minneapolisról és Saint Paulról lesz szó odafent a messzi Minnesotában, a Mississippi északi vidékén. Lehetne, mert mindkét metropolisz szép, levegős, dús, gazdag város, és amikor arra jártam, el is bűvöltek, mint azon a távoli földrészen még annyi sok minden. De az a két szép és gazdag város Amerikában van, és bár hatalmasak, alig kétszáz évesek, főként pedig nem az enyémeik. Az én ikervárosaim valaha a történelmi Magyarország szabad királyi városai voltak, római romokon az egyiket magyarok, németek (poncichterek), zsidók, katolikusok és evangélikusok, a másikat magyarok, szlovákok, németek, zsidók és ugyancsak katolikusok és evangélikusok emelték és lakták, iparosok, polgárok, patríciusok, művelt papok és tudós tanárok. Kicsi és emberi, bejárható városok voltak, a természet, a szorgalom és a kultúra szerény, magabiztos mesterművei, a múlt megmaradt emlékeinek és a tájnak szemet kápráztató fellegvárai. Ma is elevenek (legalább látszólag), és bár közép-európai léptékben mérve még most is messzire esnek egymástól (valamikor közelebb voltak), nagyon hasonlítanak, tekintve, hogy közeli rokonok.

Nem csupán a természeti tájék, palotáik és lakóházaik, templomaik, tornyaik, karakterük közös vonásai és az összekötő történelmi szálak sűrű fonadéka miatt van közöm hozzájuk, hanem sokkal közelebről, még ha nem is születhet az ember két helyen egyszerre. Szülővárosomnak, Sopronnak tenyérszerű barokk főtere, árkádjai, várfalai, gótikus kapualjai, a Szent György-templom, ahol apámat és engem kereszteltek és eskettek, vagy a városszéli Pihenőkereszt éppen úgy a saját múltunkba visz bennünket vissza, mint az elődök életének többi

Az én ikervárosaim valaha a történelmi Magyarország szabad királyi városai voltak, római romokon az egyiket magyarok, németek (poncichterek), zsidók, katolikusok és evangélikusok, a másikat magyarok, szlovákok, németek, zsidók és ugyancsak katolikusok és evangélikusok emelték és lakták...

színtere, az ő városaik, ódon utcáik, régi házaik és régi temetőik. Egy másik városom, a kései középkor magyar kultúrájának déli központja, Szeged, mint a benne élő törzsközsököknek, azoknak is az anyavárosuk, akiknek már az úkapja sem a Palánkban, Rókuson, Alsó- vagy Felsővároson született. A hódoltság után szegediek tízezrei rajzottak ki a Bácskába, a Bánságba és a Temesközbe, hogy az elnéptelenedett pusztán soktucatnyi települést alapítsanak, leszármazottaik azonban még nemzedékek és századok múlva is évente egyszer visszatértek az anyavárosba, mivel „szögedi nemzetnek” vallották magukat. 1940 augusztusában is, amikor Havas Boldogasszony napján Móricz Zsigmond meghatottan járt-kelt Bálint Sándorral Alsóvároson a búcsús kereszték alatt, bácskaiak és torontáliak negyvenezres ünnepi sokadalomban.

Mint a felnevelő, egy életre otthont adó, avagy kibocsátó régi anyavárosok, megtartó vagy elengedő szülővárosa is egy van az embernek. Ezért boldog, aki ott élheti le az életét. Nem a körülmények szerencsétlensége folytán marad vírosában, s nem is azért, mert mint Plutarkhosznál olvassuk a *Párhuzamos életrajzokban*, „Mi kisvárosban lakunk, s szívesen időzünk itt, hogy távozásunkkal a kisváros még kisebb ne legyen”, hanem azért, mert otthon van. Boldog persze másutt is lehetek, s az sem biztos, hogy otthon majd eleve nyugodtan élek, de az életnek talán mégsem a távozás vagy a kiszakadás természetesebb velejárója, inkább a maradás. Ebben a kis városdicséretben „saját” kisvárosaimat fogom magasztalni, anélkül hogy követném a görög és a római retorikának a *laudatio urbis* műfajára vonatkozó előírásait. „Szeretete városaim” közül most nem (egy másik) anyavárosunkról, az ugyancsak szabad királyi város Kőszegről szólok, ahol apai nagyapám, Csapody József tanár született. De nem is Szegedről, s nem is Kolozsvárról, hiszen bár Sterbenz Károly által fába metszett ex librisemen a városomat jelképező Hűségtorony mellett az egyiknek égbe nyúló kettős tornyú dómja, a másiknak lovas Máttyás-szobra látszik, „ők” mindketten nagyvárosok. Emlékrajzom soraival Sopront, szülővárosomat és édestestvérét, a töröktől mentve maradt boldog Felső-Magyarország egykori Hont vármegyéjének ezüst és „gót arany” Selmezbányáját idézem.

Magyar irodalomtörténetében Szerb Antal írta, hogy ha egyszer az *Ezeregvéjszaka* dzsinnjei valamiképp elragadnák magukkal Magyarországot, és a helyén Arany János összes művein kívül semmi sem maradna, azokból a mágikus könyvekből „maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidosát”. A szememben hasonlóan áll a dolog Sopronnal és Csatkai Endrével, gazdag munkásságával éppen úgy, mint Szegeddel és Bálint Sándorral, monumentális életművével. Csatkai munkái éppúgy különleges foglalatjai Sopron kultúrájának és művészetének, amint Bálint életműve Szeged művelődésének és a nagytáj népi hagyományának. Életemnek többszörös szerencséjére Sopront nem ragadták el magukkal sem a dzsinnek, sem az osztrákok, és el sem tűnt, mint Atlantisz (amiképpen szüleimmel én sem tűntem el végleg Nyugaton 1956 novemberében), hanem megmaradt nekem. Az is életem nagy adomániai közé tartozik, hogy Csatkai Endrét gyermekként, Bálint Sándort szegedi bölcsészkoromtól ismertem, tőlük is megtanulhattam valamit a magyar eidosról. Csatkai büszkén vallotta magáról: „Civis soproniensis sum”, Bálint Sándort pedig már életében is „a legszögedibb szögedinek” mondták. Sőtér István írta, „Szerencsés a város, melyhez olyan szerelmesen ragaszkodnak, mint Bálint Sándor Szegedhez. Sopronban talákoztam ennek a szerelemnek a párjával, Csatkai Endre személyében, aki az ottani múzeum igazgatója volt. A Liszt Ferenc Múzeum alagsorában ő takácsműhelyt rendezett be, s amikor Katona Józsefet tanította a diákoknak, órát ebben a műhelyben tartotta, mert Katona is ilyen műhelyben nőtt föl, apjánál. Kossuth-díját Csatkai Endre mindenestől a múzeumára költötte. A soproni múzeum méhkasként él az emlékezetemben, mert minden tényérnyi helyét tárgyakkal tölti meg az igazgató, akárcsak virággal a méhkas sejtjeit a méheknek.”

Ez a régi Képezde (ma Csatkai) utcai, kovácsoltvas kerítéssel övezett kis park közepén álló, oszlopsoros-átriumos múzeum volt gyermekkorom álomittas, kincseket rejtő mesevilága. A kerti kőfalnál az evangélikus temető régi sírköveivel, odabent a megmentett remek tárgyakkal, a gyönyörű bútorokkal telizsúfolt gótikus, barokk és biedermeier enteriőrök, a régészeti és a néprajzi gyűjtemény, a könyvtár, a képtár, közepén Endre bácsival. Ennek a mesevilágnak a megalkotója, melegszívű, jó humorú kalauza (alig élte túl a munkaszolgálatot, mégis egész életében megbocsátó volt), mindentudó mestere ugyanis Csatkai Endre volt, apám mentora. Ő látta el apámat a negyvenes évektől, később engem is mindenféle szellemi javakkal, soproni ritkaságokkal, művészettörténeti könyvekkel. (Múzeumával, a félhomályos átriummal és az emeleti szobák galériájával mostanában is többször álmodom.) Ahogy Selmechányának Bél Mátyástól Baker Bélán át Fejes Béláig vagy Kassának Fraknoi Vilmostól Wick Béláig (Szegednek Reizner Jánostól Blazovich Lászlóig), úgy Sopronnak is számos kiváló történetírója volt Paúr Ivántól Házi Jenő levéltárosig, a soproni Kelemen Lajosig (őt is jól ismertem, diákkoromban apró nyaralója építésén is dolgoztam, akkor már elmúlt kilencvenéves). Közülük, a jeles soproni történészek, régészek és egyháztörténészek, katolikusok és evangélikusok közül a várost és művészetét számomra Endre bácsi testesítette meg, azonkívül persze, amit jártomban-keltemben gótikából, reneszánszból és barokkból, klasszicizmusból, romantikából és eklektikából napon-ta láttam. Ő volt az, aki a bencéseknél kitűnően érettségizett, aztán fájó kitérővel („klerikális reakcióként” nem vették fel Pestre) erdőmérnök-botanikussá lett édesapámnak, Csapody Istvánnak (közvetlenül is és rajta keresztül is) ízlésével nekem is megadta az alapozást várostörténeti, szépirodalmi, művészeti tanulmányaimhoz. Múzeumi lakásától néhány száz méterre laktunk dédapám egyik Mező utcai ikerházában (apám is még oda született, a házat emléktáblája jelöli), ezért gyakran találkoztam vele. Sopronnak ez a Csatkai-féle kincstára, a Storno- és a Fabricius-ház, az ismerős Zettl és Langer családok magángyűjteménye, a bányászati és a patikamúzeum (második emelete Rakovszky Zsuzsa regényének, *A kígyó árnyékának* egyik színhelye), mellettük a rokon családok, nagyapám és apám öreg barátainak lakásbelsői, könyvtárai, lőverei szinte teljes épségében meghagyták nekem az elsüllyedni készülő Atlantiszt. Amely Trianon után egyszer már végleg elsüllyedt, ámde ami megmaradt belőle, miközben Sopron is megmaradt Magyarországnak, az, mint Krúdy Kánon-könyvében, számomra a bőség, a „minden megvan” biztonságos televénye volt. És bár tényleg majdnem minden megmaradt belőle, nem ezért volt külön univerzum, maga a teljesség, hanem, mert még gyerek voltam, és talán azért is, mert valóban az volt.

Ebben még az sem zavart meg, hogy a hatvanas évekre lassan leromló város, amely a tragikus világháborús bombakárokat hevenyészett, szocmodern épületekkel bár, de így-úgy kiheverte, mind jobban tönkrement. Történelmi belvárosi épületek helyén, szomszédságában, később aztán kijebbe is győzött az urbanisztikai utópikus szocializmus, nőttek a sehová sem illő kockaházak és lakótelepek. Szerencsére nem annyira csúnyák és nem annyi, mint másutt Magyarországon (kevesebb, mint éppen Selmechánya körül), de azért nekünk is lett Jereváni lakótelepünk panelből (és egy, népnyelven szólva VI. Lenin körutunk a kereskedelemnek a 12. századtól helyet adó Várkerület átnevezésével, miközben a Lőver körútból Szabadság körút lett). Folytatódott a városszépítés: kivágták a fákat a Szentháromság téren, mire apám kilépett a Városszépítő Egyesület 1937-ben Heimler Károly által alapított helytörténeti folyóirata (akkor már a tanács adta ki), a *Soproni Szemle* szerkesztői közül. Szerencsére az is igaz: ha a város gazdái és házi tervezőik nem is, az országos műemlékvédelmi hivatal tíz évvel később, legalább bent a patkóban, a régi belváros legtöbb épületével olyasmit művelt, aminek aztán Európa-szerte csodájára jártak (még a *Korunk* is

írt róla). S miközben szundított nemcsak a labda meg a síp, hanem a város is, ott volt még nekünk az erdő, a kirándulás apámmal és nagyapámmal, egyedül vagy a családdal, testvéreimmel. Kisebb kirándulásainkon a kőfejtőn túlra vagy a Károly-magaslatig vettük az irányt Winkler Oszkár ma is modern kilátójához, melynek egyik szobájában ma apám emléktárgyait, botanikai terepjegyzeteit őrzik, vagy a Dalos-hegyre, a Vashegyre, máskor Bánfalvára. A hosszabb túrák a Tacsai-árokba, a Hidegvíz-völgybe a páfrányokhoz és a szalamandrákhoz vagy a Hétfüzesen túlra, a Várhelyre, a Bella Lajos ősrégész feltárta halomsírok és vaskori sáncok tövébe vezettek, máskor Brennbergbe. De ha csak a kőfejtőig mentünk a Sörházdombon át, túl a Printz-pihenőn, ahol annak idején nagyapám (másokkal együtt s nem egészen önként) ültette az erdőt, az csak egyszerű lövéri sétának számított, mintha csak a botanikus kert fölött „átlépve” meglátogattuk volna Jolán nagynénénket (róla majd később), aki Scheffer dédapámtól megörökölt löverében lakott. Háza és nagy kertje (ez volt „a löver”) a Sopronban ma is Felső-Lővereknek mondott félig gyümölcsös, félig díszkerteres villanegyedben, a Csongor és a Tünde út között feküdt nagyjából egy holdon, ehhez csatlakozott a csaknem ugyanekkora gesztenyés a Tünde és a Kőfejtői úttól határoltan.

A hatvanas évek elején nagyszüleimtől a Tulipán közbe, az Alsó-Lőverbe költöztünk, a földe a botanikus kertnek nekifutó csendes utca fölé, amely a selmeci bányatisztképző akadémia első tanáráról, Mikovinyi Sámuel polihisztorról kapta a nevét. Akkortól életem nyári színhelye a fakabinos, trambulinos, mély vizű, a legforróbb hónapokban is csak alig melegező, mert kútvízzel lassan feltöltött apró egyetemi uszoda lett a botanikus kert kellős közepén. Az egyetem pedig nem volt más, mint a Selmecebányáról Sopronba menekült bányászati és erdészeti akadémia kései utóda az egykori katonai főreáliskola épületeiben. Apám is itt végzett, amíg hagyták, tanított is, éppen akkoriban, amikor a hagyományokat, a selmecieket sem igen túrték. A selmeci örökséget és az eseményeket főlemlegetni Mező utcai gyermekkoromban gyakran hallottam, Szitnyai Zoltán, Missuray-Krúg Lajos, Kollár Gyula, Ruzsinszky Árpád, Tassonyi Ernő vagy épp vitéz Somogyváry Gyula (Gyula diák) könyvszekrényben őrzött selmeci-soproni műveit nagyszüleim olvasták, de a selmeci valétalás ünnepélyes, majdnem farsangi utcai menetét minden környékbeli gyerek végigörvendezte. Jóval később, mikor már lehetett, a selmeciek zöld vagy barna hajtókás, hímzett valden-kabátja, és a *Jó szerencsét!* ma is felhangzó, kiskoromtól hallott köszöntése idejekorán tudtomra adta, mi közünk van Selmecebányához általában nekünk, soproniaknak. És hogy mi közünk van nekünk, a mi családunknak, hamarosan azt is megtudtam.

Hajlamomat és Csatkai Endre példáját követve sokáig művészettörténész akartam lenni. Egyszer Endre bácsinál, kevéssel a halála előtt megláttam egy díszes könyvet MS mester oltárképeinek színpompás reprodukcióival (később Csontváry *Selmecebánya látképe* című, négyszáz évvel későbbi vászna is megfogott, de MS mesternél nem jobban). Kölcsönkértem az albumot, és benne ráleltem az egyik legnagyobb közepkori magyar festőnek mind a hét fennmaradt táblaképére. Ki volt MS mester? A selmecebányai Mária-templom és mindenekelőtt az Alexandriai Szent Katalin-templom oltárképfestője. Megigézett a Nemzeti Galériában őrzött *Vizitáció*, a Katalin-oltár egyik 1506-ban festett szárnyképe, amelyet abban a könyvben láttam először. Akkor láttam először Selmecebányát is, a hegyen épült várost, melynek parányi tornyai mintegy mellékesen ott ragyogtak a kép háttérében. A *Vizitáción* Mária és Erzsébet lába előtt felfedeztem a kertünkben nyíló íriszt, a szamócát és a bazsarózsát is, nem kis büszkeséggel, mert őket is megfestette Csapody Vera nagynénénk. És a *Vizitáció* miatt emlékszem Csanádi Imre egyben-egyvel elelőlti versére, melynek címe *Mária és Erzsébet*: „Gót arany villog sima-boldog égen, / béke víz-tükrén, vártornyok

kövében, / [...] a plánták mily vetekedve ontják, / hódolatként, a reneszánsz pompát!
/ Kék írisz büszkén bodorítja kontyát, – / sóprik a szoknyák. / Les rajongón a kegyes
asszonyokra / bíbor orcákkal bazsarózsa bokra; / karcsú tő epren szírom-csillagoc-
ka – mind mosolyog ma. [...] Ujjong, zsolozsmáz gazdag Selmec-Bánya, / pór, pap,
mészáros a keresztet hányja. / Áll a szép oltár! – a Céhnek sem bánja / bő adománya.”

Később földrajz szakos nagyapám polcain a *Földrajzi Közlemények* 1901-es évfolyamában találtam rá Hanusz István *Városaink fekvése* című dolgozatára, mely szerint „Különösebb fekvésű város alig van hazánkban, mint Selmecebánya. A házak rendezetlen utcákat alkotva egymás fölött emelkednek a hegyek lejtőin, paloták és gunyhók váltakoznak egymással, kertekkel tarkázva. A völgy felől háromemeletes nagy házak a túlsó oldalon szinte odasimulnak a hegyhez, úgy, hogy a harmadik emeletről egyenest e kertbe léphetni.” A Mikszáth által emlegetett kecskét úgy tudták fentről a kéményhez kötni, hogy az igen csekély kiterjedésű városon belül 100 méteresnél is nagyobbak a szintkülönbségek (Mikszáth különben 1866-ban érettségizett Selmeccen). Selmeczi Jolán nagynéném löverei könyvtárának hozzánk került darabjai között ott volt György Aladár *A föld és népei* című, 1905-ben megjelent művének magyarországi kötete, amelyből megtudtam, hogy Selmec „Ezüst- és aranybányái világhírűek. A bányák művelése függőleges aknák, a hegybe nyomuló tárók s a bányák belsejében vajt vízszintes folyosók segítségével történik. Legmélyebb (majdnem 500 m) a Miksa-akna Selmecebánya és Hegybánya között; a legnevezetesebb a Ferenc József-akna Selmec határában, mely 1893–1897-ig, tehát 5 év alatt 38.165 métermázsa szemelt ércet adott. Ebből 452 kg arany és 8000 kg ezüst volt.” És ha már az adatoknál tartok, Selmecebányát 1910-ben 15 185-en lakták, közülük 6340-en voltak magyarok, 8341-en szlovákok, 453-an németek. Az utolsó magyar polgármester, Bergfest Árpád a húszas évek derekán távozott hivatalából. A városnak 2011-ben 10 409 lakója volt, közülük 9006-an szlovákok, 35-en magyarok.

Jolán néni a negyvenes években nevét a családi anyaváros emlékére, Selmecczire magyarosította. A három Scheffer lány egyike (apai nagyvám, Ilona és másik nagynéném, Lenke testvére) művelt tanárnő volt, aki sohasem ment férjhez. Nehéz természete és arany szíve volt, odakint élt a löverben, és miközben megtanított bennünket németül (tőle kaptam a Halász Előd-féle nagyszótárt), kényelmetlen kerti magányát szűkös városira cserélte, majd a löver eladása után belehalt a veszteségébe. Szerettük, mint a nagyszüleimet, anyám, apám gondoskodott róla, mi gyerekek látogattuk, idővel azonban kidőlt körülötte minden kortársa a családból és az evangélikusok gyülekezetéből. Egyik testvére, Lenke Machatsek Aladár fogorvos felesége volt, dédapám másik ikerházának lakója. Aladár testvére, Gyula az 1921-es nyugatmagyarországi felkelésben esett el az osztrák csendőrökkel történt összecsapásban (neki és társának emlékoszlopot emeltek a botanikus kertben, nemrég utcát és kollégiumot neveztek el róla Sopronban).

De miért lett Jolán néni Schefferből Selmeczi? Nem az alliteráció miatt. Azt már gyermekkorom boldog padláskutatásain saját szememmel láttam, hogy a vasalt utazóládák 17–19. századi „kincsei” – avitt protestáns teológiai munkák, ősrégi tankönyvek, salabakterek – nem mind soproniak. Egy részük a selmecebányai ágostai hitvallású evangélikus egyház és líceum tanáraitól, a már nagyapám által is csak halomásból ismert ősoktól, ükapáktól, szépapáktól való. A soproniak a Schefferektől, a selmeciek meg a Király családtól, Király József Páltól, aki Selmecebányáról költözött Sopronba. Király József Pál 1810-ben Nyíregyházán született, Eperjesen, Pozsonyban és Bécsben tanult teológiát, hogy aztán Scherz János nevű tanítványával, mint valaha Szepsi Csombor Márton, kilenc hónap alatt bejárja Német- és Francia-földet, Angliát, Belgiumot, Hollandiát, Svájcot. Nyelvi nehézségei nem voltak, hat élő és két holt nyelvet beszélt, ráadásul bármelyiken tudott rögtönözni hexameter-

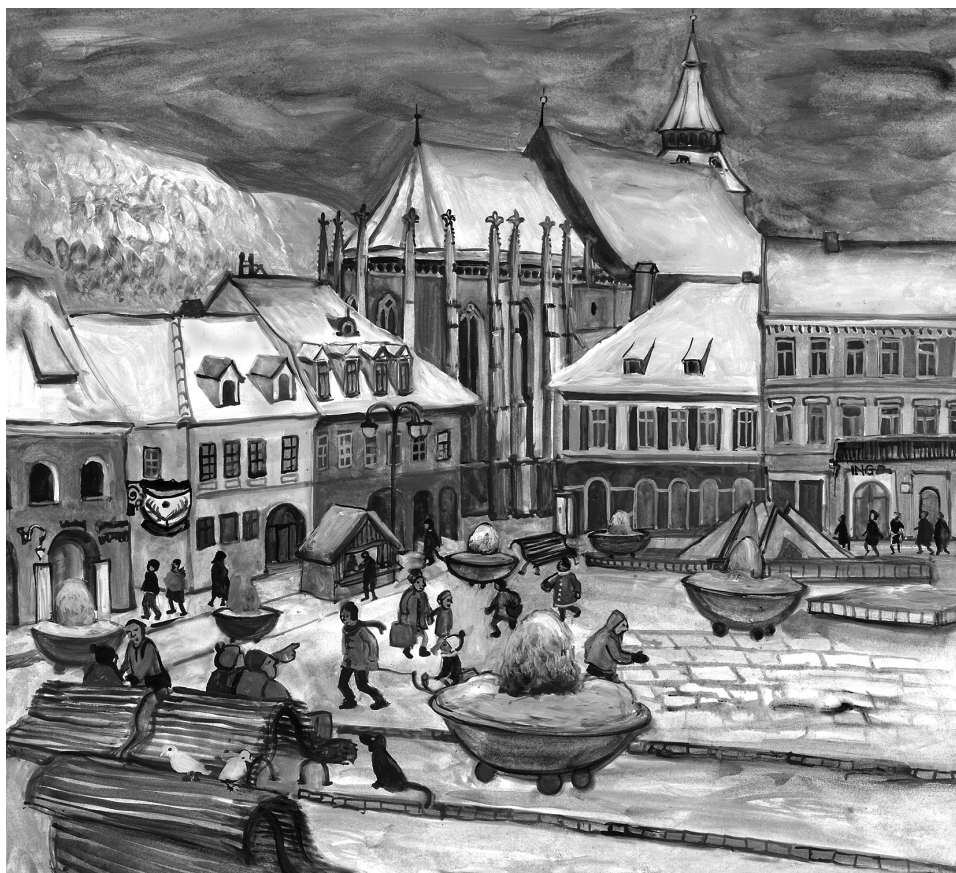
ben; *Reiseskizzes* című, 1835–36-ban készült úti vázlatait özvegyétől vette meg a Nemzeti Múzeum (ma az OSZK kézirtattárában, hagyatéka másik része az MTA tulajdonában van). Tanulmányúttjáról megtérve a Forgách grófok házitánítója lett Ghymesen, a teleket is velük töltötte Bécsben, ahol barátságba került Lenauval és Grillparzerrel. 1842-ben költözött Selmechányára, s lett előbb a latin nyelv és a természettudományok tanára, majd a líceum igazgatója, miközben a bányászakadémián franciát és angolt tanított. 1845-ben vette feleségül a húszéves radnóti Lukács Zsuzsannát, radnóti Lukács András kilenc gyermekének egyikét. Ő lett a szépanyám.

A Lukács családot az oklevelek 1567-ben említik először, Zsuzsanna apja jó módú hodrusbányai kovácmester volt (Hodrusbánya akkoriban szegény bányászfalu volt Selmechtől kétórai járásra; a közeli Óbányán született Jávorka Sándor, a huszadik század legnagyobb magyar botanikusa). Király kilenc év múlva a soproni evangélikus főtanoda meghívására vállalta az igazgatóságot, majd az 1850-es évek második felében, hogy az evangélikus tanítóképző felállítására gyűjtjön, Kolbenheyer Mór lelkeséssel és Pálffy József tanártársával kétszer is beutazta Svájcot, Franciaországot, Angliát és Hollandiát, ekkor lett „a nemzet koldusa”. És miután 25 ezer forintot összegyűjtöttek, 1858-ban megnyílt a képző, melynek 1869-ben igazgatója lett. Számos verseskötete és egyéb munkája jelent meg, levelezésben állt Arany Jánossal és Liszt Ferencsel, olyan hangja volt, hogy oratóriumi szövegeket énekelt, és a bécsi opera meghívta tagjai közé. Kismartonban töltötte nyugdíjas éveit, 1887-ben ott is temették el. Halála után Zsuzsanna még tizenöt évig élt ott leányaival, Leontinnal, Bertával, Irmával és Emmával. Dédanyámra, Emma Gizellára (Scheffer Iona nagyanyám édesanyára) apám még jól emlékezett, együtt laktak a Mező utcában. Zsuzsannának volt még két fia is, Ernő és Béla. Dédanyám még Selmechányán, 1865-ben, ők már Sopronban születtek; Király Ernő ugyancsak a selmechányai evangélikus líceum híres tanára, igazgatója lett.

Ennyi a személyes közöm Selmechányához, de ha nem volna egyik „anya”-, pontosabban „szépanya”-városom, akkor is maga volna a maradandóság – vagy a maradandóság illúziója. Ezt a városálmot lent a földön járva, megbűvölve álmodja az ember, mert a látvány, sőt a széles panoráma erdős, sziklás, tornyos, fizikai és szellemi, lelki valóság. Nemcsak fent, a város fölött: a Selmec-patak vizével táplált, nyáron is fagyos Klinger-tó, ahol annak idején ezer méter magasságban úszóedzéseket tartottak, vagy a Leányvár, az Óvár, a Kálvária és a Klopacska. És nemcsak a város alatt a bányajaratok és a tárnák labirintusai, hanem, és főként az, ami a kettő között van. Ha Selmec még ma is Magyarországhoz tartozna, Sopron apró Szentháromság tere talán akkor is az ország legszebb főtere volna, de a második bizonyosan a selmeci. A téren fölfelé az evangélikus líceum elhanyagolt épületéhez jutunk fel, oda, ahol Petőfi is tanult (sokáig volt Sopronban is, de ott katonáskodott), és amelynek hátsó udvarában május elején is megmarad még a hó. Visszafelé ereszkedőben, elhagyva a Szentháromság-szobrot, a tér egyik oldalán a régi akadémiát, a másikon Mikovinyi Sámuel tábláját látjuk, mielőtt a városháza tornyához jutnánk. Szent Katalin karcsú temploma már az Arany utca tengelyében áll, az Arany utcában pedig ott a híres Terasz a palotasorral, arrébb az Ezüst utcával. Amikor Selmecen járok, maradandónak remélt soproni otthonosságom fogad a főúri paloták és a patríciusházak, nagypolgári paloták belső terében. Díszes kapukilincsek, kőcímeres, káprázatos lépcsőházak mitológiai jelenetei, groteszk díszei, stukkók, kovácsoltvas lépcsőkorlátok, beljebb barokk kandallók, ó-fényű csillárok, bőség és tágasság. Külseje után nemcsak az evangélikusok aranydíszes, zöldkupolás temploma olyan, mint egy apró operaház valahol Párizsban is, de a többiek is, mondjuk a középkoriak, lehetnének Sopronban és Pozsonyban is, nemcsak Eperjesen, Késmárkon vagy Bártfán, a 19. század és a századforduló pompás épületeit pedig elirigyelhetné Budapest, Szeged, Arad, Nagyvárad.

Mindig elkápráztat, miként lehetett ilyen kicsire összepréselt helyen, mint egy hegyek-völgyek, sziklák és csúcsok, mély völgyek szabdalta terepasztalon a történelmi idők, háborúságok folyamán ilyen sűrűn egymás mellé illeszteni ilyen remek épületeket.

Salman Rushdie, aki a történelmi idők és terek otthonosságánál jobban ismeri az otthontalanságot, *A szegényben* ezt írta: „minden kivándorlónak végzete, hogy megfosztassék történelmétől, s mezítelenül álljon a megvető tekintetű idegenek előtt, akiken látnia kell a drága kelmét, a folyamatosság brokátját.” Mi magyarok tudjuk, nem kell hozzá emigránsnak lenni, mit jelent, ha megfosztják az embert történelmétől, hagyományaitól, személyiségétől. Sopronban én ezt is elkerültem, Selmecebánya levegőjét pedig akkor is boldogan szívnam magamba, hogyha nem takarna be a drága kelme. Nem vagyok kivándorolt, „kirajzolt”, de mindig úgy érzem, maradnék még Selmecezen, az álomvárosban. Nem azért, hogy távozással a kisváros még kisebb ne legyen, hanem mert az álom valóságos, mert olyan, mint Sopron.

PODMANICZKY SZILÁRD

MONDJ EGY VÁROST, ÉS ELMONDOM AZ EMLÉKEIDET

**Szegedről legvégső
esetben jut eszembe
a Tisza. És fordítva.
Két külön világ. Mintha
nem lenne közös
történetük, holott
bőven van. A város nem
használja a folyót.**

A mikor ma reggel hatvannal suhantam a lejtőn a szomszéd gyógyszerháza előtt, megláttam egy gépkocsit, amint gyanúsán várakozott. Úgy gyanúsán, mint a filmekben a nyomozónak gyanús: itt bűzlik valami. Két ujjpercemet a fékre akasztottam. Abban a pillanatban kivágódott egy autó jobbról, egy meg balról. Ha nincs a gyanú, és nem készülök föl rá, valamelyik kocsin átrepülök. Ha kívülről látom magam, valószínűleg semmit nem veszek észre. Legfeljebb az egyik legerősebb szegedi emlékem jut eszembe.

Imádtam Szegeden a hajnalokat. Átmulatni az egész éjszakát, aztán hajnalban az utcán hazafelé kóborolni, inni a lassú fényeket, minden percére emlékszem. Emlékszem a biciklis öregasszonyokra, akik hajnal fél ötkor úgy suhantak le a hídról a biciklivel, mint én a gyógyszerháza előtt. Vagy gyorsabban, mert a régi híd – akkor így hívtuk, az új nevét meg sem jegyeztem – szokatlanul hosszú gyorsulási pályát biztosított a kendős öregasszonyoknak. Hátul a csomagtartón három rekesz gyümölcs vagy nagy ládában pár baromfi. Soha életükben nem repültek még ilyen gyorsan ezek a madarak. Hát ezt is megkapták utolsó óráikban.

Mostanra elég sajátos viszonyom alakult ki ezzel a pofás kis várossal, amilyen ma Szeged. Amikor ott laktam, sokat szidtam, néha gyerekes daczból, néha meg őszintén, a bezártság érzése volt őszinte. Szokták mondani, most én is szokom, Szeged fölneveli az embereket, de megtartani már nem tudja. Engem nem nevelt föl, mégis ott tartott majd húsz éven keresztül. És most, hogy nem la-

kom ott, újra turistaként járom az utcáit, vagyis nem turistaként, ez hülyeség, én Szegeden már nem leszek turista, inkább így mondom: egzisztenciális terhek nélkül, szabadon bolyongva a megújított utcákon. Hogy is hívjuk ezt? Visszajött a vendégérezés. Vendég vagyok újra Szegeden. Valami olyasmi lehet ez, mint mikor évekkkel a válás után meglátja a férfi a volt feleségben a nőt. Izgalmas, fölfedezésre csábít, holott tudod, már minden porcikáját ismered, mégis újra föltámad a vonzalom. És a vonzalomnak valódi okai is vannak. Mióta nem láttam a várost, változott, más bugyit hord, és a frizurája is más, új, számomra ismeretlen gondolatok suhannak át az idegpályáin. Tudni akarok róluk, a részük akarok lenni.

Szegedről legvégső esetben jut eszembe a Tisza. És fordítva. Két külön világ. Mintha nem lenne közös történetük, holott bőven van. A város nem használja a folyót. Erről talán még írtam is: minden város annyira élhető, amennyire kihasználja természeti adottságait. Szeged nem használja ki a Tiszát. Lehet a mellvédéről nézeledni, és ha nincs magasan a vízszint, a lépcsőkön sörözni vagy a túlparton, Újszegeden strandolni a medencében vagy a Laponon. Egyébként meg autók, motorosok szaladgálnak a parton. Ahelyett, hogy kávézók nyílnának. Amikor árvízveszély miatt lezárják a forgalom elől a partot, azonnal birtokba veszik az emberek. Mert nagyon ott lenne a helyük.

Jól ismerem a tiszai hajnalokat is. A városban és kint a nyílt terepen. Horgásztam, persze, nyári hajnalon, a víz kövéren hömpölygött, kisebb örvényeket vetett, a kanyar külső ívén tanyáztunk. Párafoltok szálltak a víz fölött, hajnali fényben fehérlett a túlparti nyírfák törzse. Izzadtunk a párától, ragadt a kezünk, de gyönyörű volt.

Egy másik alkalommal kint aludtunk a parton. Bent a városban, a kempingnél mentünk le a partra a feleségemmel, és vittünk kempingágyat, pokrócot, elemőzsiát. Süllőt akartunk fogni éjszaka vagy hajnaltájt. Erről a partszakaszról belátni az egész várost, a Dóm tornyát és sorban az épületeket a parton, igazi panorámakép, ami egy alföldi városról máshol nemigen látható. Szegeden is csak most utóbb, hogy elkészültek az autópálya felüljárói. Soha nem látott perspektívát ad a városra. Szóval hajnalodott, a felkelő Nap pontosan a szemközti partszakaszt világította meg. Mint egy ragyogó fogsor. A madarak hangja fölerősödött, aztán a troliké is. Láttam a várost fölébredni. Igaz, kialvatlan, fáradt szemekkel, de láttam. Egy süllőt fogtunk, ez volt a jackpot bónusz.

Ha fölteszem magamnak a fölteendő kérdést, melyik városhoz köt a legtöbb emlék, azt mondom, Szeged, és még csak nem is gondolkodom rajta. Pedig baromi nagy véletlenül múltott, hogy ott kötöttem ki a főiskolán. Nagy ívben volt elegendő a műszaki egyetemből, és bár nem volt könnyű egy év katonai szolgálat után otthagyni a pezsgő fővárost, beláttam, nem vagyok mérnök. Pedig az voltam, csak kitértést nem kaptam ahhoz, hogy belássam. Amikor eldőlt, hogy otthagynom a műszakit, egy barátom fölütötte a továbbtanulási tájékoztatót, és egy találmányra kinyitott oldalon az intézményre bökött. Ez volt a szegedi tanárképző.

Hiába végeztem el fél évet a műszakin, felvételiznem kellett. Emlékszem, életemben először lettem úgynevezett túlkoros. A csajok kettővel, a fiúk egy évvel voltak fiatalabbak nálam... De nem ez a lényeg, hanem az, ahogyan első benyomásomat szereztem a városról. Ahogy kiléptem az állomás épületéből, földszintes, falusi házakat láttam magam körül. Volt ugyan villamosság, de egy nagyvárost nem így képzeltem el. Csalódtam, és nyomasztott a teher, hogy megint zsákutcában járok. Mit tudtam én akkor, hogy merre járok! A lényeg, hogy majdnem megbuktam a felvételin, mert megalázóan egyszerű kérdést tettek fel az én differenciálegyenletekhez és térbeli grafikai ábrázolásokhoz szokott agyamnak. Simán döftem a gömböt csonkagúlával. Az volt a kérdés, hogy mondjak speciális négyyszögeket. Hallgattam. Mit ravaszkodnak ezek? Mit akarnak ezek a speciális négyyszögekkel? Látták rajtam, hogy jár az agyam,

mégis tanácstalan vagyok. Erre kibökte az egyik fickó, hogy négyzet. Majd' elsírtam magam, hogy ekkora hülyét csináltam magamból. A bonyolultabb kérdéseket már simán vittem.

Aztán, amikor már a Délmagyarnál dolgoztam Szegeden mint újságíró, a több tucat albérlet után megvettem az első lakásomat. Az első saját lakásom Szegeden volt. Ez a mondat igaz állítás. Szegeden került először tulajdonomba vécécésze, ablakkeret üveggel, beépített konyhaszekrény, bejárati ajtó, erkélykorlát és virágláda, amiben porcsint próbáltam természetni, enyémekek voltak a panelház bizonyos falai, volt saját fürdőkádám és két vízcsapom. Ennek köszönhetően lett villany-számlám és vízszámlám, szemétdíjam és banki adósságom, merthogy részben hitelből vettem a pecót, részben a nagybátyám halála után eladott lakásból. Az ő házáat még gyerekkoromban együtt építettük Jászkarajenőn. Legyen megemlítve ez a név is. Egy este állt a vízóraaknában, ahol a sört hűtötte, és éppen kibontotta a sokadik sörét, én meg fenyőlécekkal babráltam. Jó illatuk volt. Aztán magához hívott, és azt mondta, Szilikém, meglátod, egyszer majd sok pénzt fogok neked adni. A halálával kaptam meg, és jutottam általa első lakásomhoz Szegeden. Nem felejtettem el azt a mondatot a vízóraaknában, másfelől máig sem értem igazán, miért jegyeztem meg.

Szegeden adtam ki először magam vaknak, tesztelve az emberek segítőkészségét egy szál fehér fölmosórúddal és napszemüvegben. Szegeden vonultam be egy dél-előtt két üveg pezsgővel az Alsóvárosi templomba, hogy megkérjem Istent, segítsen rajtam, mert nem bírom elviselni emberi mivoltomat. Szegeden jöttem ki hajnalban először a fiammal a detoxikálóból, holott csak vírusos fertőzésünk volt. Szegeden nőszültem meg először január 15-én, mikor napközben húsz fok volt. Szegeden törték be hozzám először a fönt nevezett panelba, és Szegeden fogtam először gyilkos indulatoktól vezérelve nyomozásba. (És el is kaptam őket.) Szegeden hagytam el a lakásomat először három napra egyetlen rövidnadrágban, a tűzhelyen hagyva a halászlét. Szegeden éltem át először, hogy meghalt egy barátom. Aztán a többi. Szegeden bántottam meg először úgy egy nőt, hogy sírnia kellett. Szegeden hazudtam életemben először valakinek szemtől szembe. Szegeden éltem át életemben először azt, hogy jó lenne egy családhoz tartozni. Szegeden kaptam meg az első bankkártyámat, azóta is ugyanaz a pinkódja. Szegeden éltem át, mikor az első könyvem megjelent, néhány héttel a barátom halála után, megmutatni már nem tudtam neki. Szegeden szoktam le a dohányzásról, és Szegeden tanultam meg gyorsban úszni. Szegeden vettem az első autót, bár ne Skoda 120L-es lett volna. Szegeden mentem életemben először taxival horgászni. Szegeden adtam ki először saját könyvemet. És vissza kellett mennem Szegedre, hogy gyökeresen megváltozzon az életem, mikor eltávolították a gerincem egy darabját.

Mindebből nyilvánvalóan következnek, vagyis a leírás mohó és morbid hangulata azt kíváná, hogy Szegeden haljak meg életemben először. Majd látjuk, mit dob ki a gép.

Igazából nem tudom, jó-e, ha van az embernek annyi ideje, hogy végiggondolja az életét, sőt még le is írja. Mert óhatatlanul rájön, hogy belefér öt flekkbe, vagy ha kicsit „jobban” megírja, lesz belőle egy könyv. Az író mégis több könyvet ír. Holott úgy van az, hogy egy élet, egy könyv. Vagy az író kivétel lenne ez alól? Nem hiszem. Vagyis mindegy, mit hiszek. Szeged beírta magát az életembe, vagyis én az enyémebe, de ezen nincs mit csodálkozni, ahogy azon se, ha egy motorversenyző a pályán, a bűvár a mélyben végzi.

Johnny Winter mondta azt pár hónappal a halála előtt, hogy reméli, jó zenészként fognak rá emlékezni. Én nem leszek jó szegedi, mert elköltöztem onnan, és nem is kívánok ilyesmit. Bár biztosan másként lenne, ha megírom azt a regényt, amit Sze-

gedről terveztem. De nem írtam meg, csak a címe maradt fön, amire emlékeznek még páran: Nyakam Szeged.

Szegedet elhagyni nem kell félnetek jó lesz.

Balatonváros

■ A balatoni ember nem szeret fürdeni a Balatonban, a balatoni ember nem jár a partra, a balatoni ember úszni sem nagyon tud, a balatoni ember várja a szezon, hogy kiadja a lakást, a balatoni ember süt, főz és robban. Nem, az utóbbit, azt nem csinálja. Az a sparhelt. Viszont tudod, mi a szép a Balaton déli partján? Az északi. És van még néhány ellentmondás, ami ezt a tájat terheli.

Például egyszer balatoni történeteket akartam összegyűjteni, és elmentem egy nyugdíjasklubba, mert azt gondoltam, hogy majd ők mindenfélét mesélnek. Ott álltam, mint egy f... a lakodalomban, és csak néztek rám. Hogy ők nem tudnak balatoni történeteket. Tulajdonképpen még ezt sem mondták, a hallgatásukból következtettem ki. Egyszer aztán csak megtörte a csendet egy asszony, és azt mondta, mi, a többség nem is vagyunk balatoniak. Na, tessék, még egy ellentmondás. A balatoni asszonyok nem balatoniak. Mert a férjeik hurcolták ide őket. A férjek elmentek portyázni, aztán hozták az asszonyt, mert az asszony meg azt gondolta, beh jó lesz nékem ott a Balcsin. Aztán nem lett annyira jó, mert itt is csak dolgozni kellett, és szép lassan balatoni ember lett belőle, aki nem jár le a partra, nem lubickol a Balatonban.

Na, annyit azért megtudtam a nyugdíjasklubban, hogyan keletkezett a Balaton. Tessenek figyelni, nem szöveghű, ajakra álló változat:

*Megteremté Isten e kerek világot
Közepébe tette szép Magyarországot
Hegyekkel völgyekkel fel is díszítette
A bőség szaruját kiönté felette
S midőn lenézett csodaszép művére
Kéjes érzetében könny szökött szemébe
A könnyü lecseppent ezen a vidéken
A föld el nem itta, megtartotta épen
Tükre lőn az égnek, szép Magyarországnak
Nevezik e könnyet Balaton tavának*

Engem mindig vonzott a Balaton, nyilván azért, mert úgy lett beépítve a gyerekoromban, mint távoli, csak két hétre elérhető nyaralóhely, a vágy tárgya a hely, ahol ragyogás van, víz, úszkálás, hegyek és dombok, tábortűz és siralmas búcsúzkodás. Aztán most itt vagyok, már távol az úttörőélet szívszaggató romantikájától, ennek ellenére most sem hagynak nyugodni a balatoni érzelmek.

Történt egyszer, hogy videón megláttam Simándi Józsefet, amint kinyújtott karal áll a Szépkilátó dombján Balatonyörökön, és Badacsony felé, a nyitott égbolt és kéklő vízfelület felé azt énekl, hogy: Hazám, hazám...

Hát igen, elszorult a torkom. Belegondoltam már sokszor, hogy itthagynom ezt a mentális deficitek hagyományait maga előtt görgető kis országot, de ha mégis origót keresnék a világban, az nem a floridai bícs lenne – bár kollégák szerint a tengeri szél hőmérséklete és a páratartalom kiváló feltételeket teremt az öregkori mumifikálódáshoz –, hanem a Balaton valamely belátható szeglete lenne az.

De maradjunk az operánál. Gregor Józseffel készítettem interjúját a *Gusto* című magazin első (vagy második?) számába, ahol elmesélte a mikrórs rizs receptje mellett, hogy azért lakik a Velencei-tónál, mert bár szereti a Balatont, de annak öt kilométe-

res körzetében megfájdul a feje. Kataflámon pedig nem lehet hosszú távon élni. Kicsit értetlenkedtem, hogyan lehetne ilyen fiziológiai hatása a tónak, de reméltem, lesz még rá időm töprengeni később is.

Sok legenda járja errefelé, az egyik arról mesél, hogyan jött létre a Balaton, Balatonboglárról nézve.

Régen hatalmas pusztta állt a Balaton helyén. Élt itt egy óriás, meg a kis szolgálja. Az óriás nem csinált mást, leült a földre, egyik helyről a másikra rakosgatta a homokot. Amit kipakolt, abból lettek a túlparti hegyek. Ahonnan kipakolta, ott lett egy nagy árok. Egyik nap véletlenül ráült a kis szolgáljára, aki meghalt. Hoppszla! Kervesesen sírt az óriás, és a könnyeiből lett a Balaton az árokban. Átnyúlt a Balaton fölött erre az oldalra, lefektette a kis szolgálját, két halmot kupacolt rá, és a két halomra egy boglárkavirágot ültetett. Innen származik a Boglár név, és így keletkezett a Balaton.

A geológusok biztosan értik, miért szült a fantázia óriást erre a vidékre. Én abban a korban éltem itt a Földön, amikor Magyarországnak nem volt tengere. Írom ezt azért, nehogy értetlenül olvassák ötszáz év múlva, amikor lesz egy csomó tengerünk. Szóval nem volt tenger, hanem a Balaton volt a legnagyobb víz, amit itthon szem láthatott. Itt a szél is másként fúj, tudják ezt a meteorológusok, a balatoni szél hosszan zúg a jegenyenyár lombjai között. Na, például, ha valami hungarikum, akkor az a balatoni szél. Néha két napig is egyfolytában fúj, vagy háromig, ezt a városi és alföldi ember nem ismeri. Ilyenkor olyan a házban, mintha nagy sebességgel utaznánk. Ha becsukom a szemem, repülünk, mint az Óz, a nagy varázslóban.

Szóval ez volt akkoriban, amikor éltem, a legnagyobb vízfelület, és hozzá még a fény, a föld és a levegő is nagy volt itt, és úgy tűnt, itt beszéli azt a nyelvet a természet, amit szavak nélkül értünk. Tudom, hogy nyelvileg agyonhajszolt fordulat ez, de hát más a napszemle a valóságban, és más a giccs, mikor ezt a művészlélek megfesti. Sokat tanultam ettől a tájtól, sőt azt hiszem, mindenre itt jöttem rá, amire rá kellett jönnöm. Például az érzékeinkkel vélt valóság és az irodalom nyelvi illúziója közti feneketlen nagy távolságra. Az érzékeinkkel vélt valóságnak nincs szüksége nyelvi illúzióra, az érzékeinkkel vélt valóság maga az univerzális illúzió. Nincs más, mint megélni és nem leírni és nem leírni. Meg ilyenek.

Amikor kimegyek a Virág-mólóra, vagy a kikötőben bóklászok, és nézem körben a vizet és a hegyeket, olyan egységnek látszik, hogy el is neveztem Balatonvárosnak. Amikor körbeautózzuk a tavat, mert egy helyütt bort veszünk, máshol sétálunk, amott jó fagy van, akkor is olyan, mintha egyetlen város terülne a tó körül. A déli oldalon sok város egybeépült már a parton, és ha Pestre megyek vonattal, addig nem húzok elő könyvet, amíg a várost el nem hagyom. Aztán hazafelé rövid az út, furcsán rövid. Mert amikor átgurul a vonat az aligai állomáson, úgy érzem, megérkeztem, már csak a megfelelő megállónál kell itt helyben leszállnom. Sehol máshol nem tudnék ilyen életet elképzelni.

Nyáron tobzódnak a színek és az illatok, télen viszont csend van és hideg. Az utcák kihaltak, mindenki mindenkinek köszön, mert nem tudni, ki van a nagy sapka alatt. A minap kérdezték, van-e itt társasági élet. Hát az így nincs. Társaság van, meg élet külön. Télen vonatra szállunk, hogy mozit lássunk. Mozi után sört iszunk, és kádban a vagon sárga fényében hazazötyögünk

Amikor első utam vezetett a Balatonról a tengerhez, rá kellett jönnöm, milyen közel lakunk. Öt óra kocsival. Soha ilyen közel nem éltem a tengerhez. Aztán amikor

hazajöttem Zadarból, láttam, azért mégis a tenger az igazi víz, mert itt sáros partok vannak, nádasok kacsával és békával. Tudtam, hogy ezt valahogy át kell dolgoznom. Ráadásul Zadarnak van egy vízi orgonája, amit a tenger hullámszásának nyomásváltozása működtet – gondolom én. Olyan a hangja, mintha a természet szólalna meg, lásd fönt, a természet nyelve. Beszél. A víz beszél. A dolgokat egy téli délelőtt rakta helyre, amikor a fagyott betonon kerekeztem a móló felé. Hó nem volt, csak szél. Mí-nusz öt fok, hatalmas sapka a fejemben. A móló üres, a fűzfák sárga ágait csapkodja a szél, kopárság, ridegség, nem fáztam. A nap néha előbukkant, mert a szél a felhőket is kergette. És akkor meghallottam egy hangot. Mintha egy kis síp szólalna meg a kikötő hatalmas jégpáncélja alatt. Közelebb mentem, és füleltem. Most egy másik hang, valamivel magasabb, mint az első. Aztán egy dallam három hangból. Körül-néztem, sehol senki. Egyedül vagyok, egyedül hallom, elvisznek a szirének dumcsiz-ni. Majd egy egészen éles hang hasította végig a jégpáncélt. Mi lehet az? Zadar jutott eszembe, a természet hangja. Az is volt. *Ha ott nem érzed jól magad, ahol éppen vagy, akkor bárhová mehetsz, csak menekülni fogsz.* Ezt én akkor már tudtam. És most fölerősítette bennem a Balatonorgona. A kikötő torkolata nem volt befagyva, ott hullámszott a víz. A hullámszó víz és a jégfelület között olykor megnyílt egy kis rés, megnyílt a jégsíp, és a szél hangokat lehelt belé. Szavamra, gyönyörű volt.

Azóta talán egyszer hallottam még, mert a jelenség feltételei ritkán jönnek össze.

Most itt tartok. Tartogatok. Ha nyári zápor fut végig a kerten, s a párafelhőn át ki-süt a nap, tudom, nincs senki most a strandon, de a tó akkor is partra küldi a fehér hullámokat.

ZALÁN TIBOR

Havazásban ragyogás

Episztola Ilia Mihály levelesládájába

Megértük
ezt is, Miska!
Megértük. Megérte?
Meghurcoltak
bennünket gnómok és senkik,
varasodunk, mint a kisgyerek térde,
focizás közben, ha elesik.
(Ki jól cselezik,
előbb utóbb gáncstól
bukik fel – mondják
és felnyomják.)
Ez idő
tájt minden meccs
ilyen volt. Ócska.
Féláron mértek szét minket,
mint maradék húst
a délutáni hentesboltban.
Észrevetted?
Valahogy szemben
mindig többen voltak.
Átláttunk rajtuk,
ők meg rajtunk láttak át,
így még ma sem tudjuk pontosan,
ki volt ellenünk, ki nem,
s ki volt a barát.
Te szerkesztettél,
mi meg bírtuk
és teleírtuk (volna) a lapot.
A hatalom egy ideig
csak szimatolt, mosolygott,
készülődött, hallgatott.
Majd lecsapott.

Sok ideje már,
hogy csak az emlékeinkből élünk.
Egyre véznább, és már
nem támaszkodik össze a vállunk,
egyre többet remeg a térdünk,
pedig nem készülünk védekezni,
mint kocsmában rég
a verekedő legények.

Elment negyven év azóta.
És elment majdnem egy élet.
Mióta? Kiléptél a szerkesztőség
kopott ajtaján, s az döngve
becsapódott utánad.
Megfutamodtál? Elüldöztek?
Hiába már a bánat.
Mi meg hát...
széthordtuk ifjúságunk,
tehetségünk. Lányokkal, borral
töltük meg a tarisznyánkat,
olcsó pálinkákkal égettük a belünk.
Már nem
mondta senki, maradj.
És nem
biztatott senki, gyereünk.
Se azt, hogy ne így.
Azt se, hogy máshogy.
Vártuk a leveleket,
amiket a postás delente
felbontva áthoz
az utcazajon; tőled
hetente kétszer.
(Aki egyszer nem fizet,
hetvenhétszer
borralalózik a gonosznak.)
Néha megkérdezed, hogy vagyok,
visszakérdezek, te hogy vagy.
De egyikünk sincs sehogy,
így elmarad a felelet.

Nyár van és ragyog a víz.
A tenger-parton mit keresek?
Amit a Tisza-parton nem találtam?
Hazugság lenne, ostoba
mese, nem jártam ott soha
nem jártam a Tisza-parton,
csak kitaláltam.
Odaláttam,
látlak most is, ahogy békésen
átballagsz a Dugonics téren,

s húzod az egyik lábad.
 Ilyennek látlak a képen,
 húzod,
 nem kitaláltam,
 kezdedben aktatáska, és
 ha jól látom, hátad mögött
 nagy szürke ember. Valami árnyék
 követ. Félek, hogy rád lép,
 mert ferde, zord és iromba.
 Körben a guano hangos
 halomba gyűl, nem lépsz bele.
 Kikerülöd.
 A szürke lemarad,
 nem is törödsz vele,

megszoktad. Észre se vetted,
 csak himbáltad szegényt,
 mint aktatáskádat magad
 mellett a délutánban.
 Megállsz, zsebkendőért matatsz.
 Egy padba kapaszkodsz,
 nem ülsz le, de még maradsz.
 Állsz, verejtékezik a homlokod,
 izzik az ég. Körben a nyár
 ragyogással tele. Közben havazik.
 Delelőn túl a nap. Képzelted,
 egykor, ilyen lesz férfikorunk tele?

Drage, 2014. július 7-én

Kedves Mihály Barátom!

■ Itt a nyár és mi Görögországba készülünk, holnap utazunk, tíz napig leszünk távol, ugyanott, ahol tavaly is nyaraltunk, már nincs kedvünk újabb helyszínek felfedezésére, tavaly jól éreztük magunkat Szkiatoszban, talán most is sikerül. Görögország mindig vonzó, van is egy novellaantológia, szerb nyelvű, arról írtak többen elbeszélést, hogy minden Görögországban kezdődött. Beszéltem is az Újvidéki Rádióban erről a gyűjteményes kötetről, könnyű volt, mert a szerb irodalom ismert nevei fordultak elő a könyvben, jó írások, láthatóan kedvükre való volt a könyv szerkesztőjének elgondolása. Különbben is, gyakoriak a mai szerb irodalomban az ilyen vállalkozások, egész gyűjtemény jelent meg Ivo Andricról, Miloš Crnjanskiról, felkért szerzők elbeszélései, novellái szólnak a két neves szerb íróról, ezekről a könyvekről is beszéltem a rádióban, jó olvasmányok voltak arról, hogy a valóságból milyen úton-módon kerülnek át írók a fikcióba, és hogy a fikcióban hogyan találják fel magukat. Hogyan lesz az íróból elbeszélések hőse, hogyan beszélnek más írók neves írók személyiségéről, életéről, életének történéseiről, miközben az égvilágon semmi sem köti őket a valóságban megtörténtekhez, nem korlátozza képzeletüket sem az író személyisége, sem az író életrajza, legtöbbször a műveik sem kerülnek szóba, egyszerűen ott áll az olvasó előtt az író alakja, egészen más megvilágításban, más visszfényben, mint ahogyan ezekről az írókról tudós szövegek, tanulmányok és monográfiák készülnek. Az író legendásítása is benne van ebben a játékban a hagyománnyal, mert valójában nem mások az ilyen vállalkozások, mint éppen szembenezés, mégpedig játékos szembenezés azokkal a nagyon komoly hírekkel, amelyek a legendává fikcionált írói személyiséget és életrajzot örökítik meg. Az író neve mint valamely elbeszélés hőse persze nem helyettesíti a tudós értekezéseket az életművekről, de mindenképpen a legendává alakított író felé tereli az olvasói figyelmet. A mai szerb irodalom nagyon kedveli a fantasztikumot, bár nem kevés a valóságot, a valóságos háborúkat ábrázoló művek száma sem, mégis inkább a képzelet diktálja azokat a műveket, amelyek egy-egy író állítanak a fikció előterébe. De említést teszek Laura Barna regényéről is. Laura Barna hódegyházi származású író, aki szerb környezetben nevelkedett, és szerb íróként szerzett magának nevet; legújabb regényében, *A zongora zuhanása* a címe, és egy neves szerb tudós, Veselin Cajkanovic filológus és híres vallástörténész alakját eleveníti fel; nem a tudós életrajzát mondja el, bár a regény

bővelkedik életrajzi elemekben, hanem ismét egy közismert személyiséget állít a fikció előterébe, s ezt úgy teszi, hogy közben Belgrád egyik híres városnegyedét meg annak igencsak neves lakóit ábrázolja, tehát pontosan lokalizálja, ezzel együtt személynevekkel népesíti be a vidéket, a tudós házát és kertjét, amelyben négy hölgy, mindannyian a belgrádi társasági és művészeti élet szereplői, kemény kártyapartikat vív egymással, miközben a tudós filológus házát éppen lerombolják, a zongorát meg az ablakon dobják ki, innen a regény címe. Cajkanovicot a háború után meghurcolták, mert a háború idején a bölcsészkar dékáni tisztjét töltötte be, ami miatt sokáig szilenciumra is ítélték, és majd csak az utóbbi években terelődött a figyelem gazdag életművére. Volt tehát az írónak oka rá, hogy éppen a tudóst válassza regénye hőséül. Mind a neves írókat a fikció megvilágításába állító elbeszélések, mind Laura Bara regénye azt jelzi, hogy a mai szerb irodalomban kialakulóban van egy különös, valamennyire furcsa elbeszélésmód, amit akár műveltségi vagy művelődési fikciónak is lehet venni, és ez nem mellékes vonulata a mai szerb irodalomnak. Hozzáteszem ehhez még, hogy a mai vajdasági irodalomban felnövőben van egy új nemzedéke a fordítóknak, akik figyelemmel kísérik a kortárs szerb irodalom történéseit, fordításantológiát adtak ki *E-szerelem* címen, közülük Orovecz Krisztina lefordította Vida Ognjenovic *Híttlenek* című regényét; jó fordítás, megnéztem. Mindannyian a Híd Kör tagjai, ott is van a nevük a folyóirat borítóján, közülük többnek már könyve is jelent meg, legújabban Antalovics Péter verseskötetét adta ki a Forum. Egyforma érdeklődéssel fordulnak a Híd Kör tagjai a szerb irodalom és a magyar irodalom felé, fordításaik, kritikáik, eredeti munkáik bizonyítják ezt. Megint egyszer bebizonyosodott, hogy a kisebbségi irodalmak egyik meghatározó vonása a kétnyelvűség, más szóval az összehasonlítás különféle műveletei. S megint egyszer bebizonyosodott, hogy a vajdasági magyar irodalom életképes, hiszen a *Híd* körül, a főszerkesztő szervező és irányító munkájának köszönve, egy új irodalmi nemzedék van felnövekvőben, s éppen a nyolcvannéves *Híd* körül, s engem most az a kérdés is foglalkoztat, hogy miként viszonyulnak a Híd Kör fiatal írói és fordítói a *Híd* hagyományához, hogyan értik ezt a hagyományt, mit fogadnak el belőle, és mit utasítanak el, ha egyáltalán kialakítottak valamilyen viszonyulást a folyóirat hagyományához. A kérdés fel fog merülni a szeptember elejére tervezett Kanizsai Írótábor programjában, ahol a Híd Kör tagjai kitüntetett vendégei lesznek ismét a rendezvénynek. Az írótábor asztalán egymás mellé kerül majd a *Híd* évfordulóján megtartott tanácskozás előadásait közlő kötet, mint a *Híd*-hagyomány dokumentuma és a *Híd* nyári száma, amelyben ismét a Híd Körösök mutatkoznak majd be. Megszólítja-e egymást a két kiadvány, vagy elmennek egymás mellett, ez lesz a találkozás kérdése... Nagyon örülnék, ha találkozhatnánk Kanizsán. Magyarkanizsa nem esik messzire Szegedtől.

Barátsággal köszönt régi híved,
Bányai János

Újvidéken, 2014. június 22-én

ÉS CSIKI LACI KILÓG A KÉPBŐL

■ Csiki Lászlót tragikus halála után hetekkel, a Duna televízióba láthattam egy portréfilmben. Szilágyi Istvánnal, aki egy padon ülve, falusi kertjének fái alatt arról vitatkozik feleségével, hogy érdemes-e még nekik egyáltalán fákat ültetni és kinek? Gyümölcsfákat mindig érdemes ültetni, véli hitvese, Szilágyi pedig a kamerába nézve töpreng, na jó, persze, gyümölcsfákat, de hát miért és kinek, ismétli meg sóhajtván. Mellettük úgy ül Csiki László, a portréfilm lelkes riportere, kilógva a képből, mint aki már végképpen nincs jelen, mint aki már odaátra készül, az elágazó ösvények kertjébe, és igazán nem tud már a nagy kérdésre koncentrálni, mintha már nem érdekelnék a gyümölcsfák, noha aranykezükkel még intenek neki, s a kert megejtő látványa bizonyosan elkíséri! De hát nagyon keveset tudunk. Erről is. Hogy az elmenő egyáltalán mit visz magával oda túl, visz-e valamit egyáltalán? Mi lesz a testből kiröppenő halhatatlan lélekkel és a földi vonulását befejező személyiség emlékeivel? 1970 májusában, Kolozsvárról jövet, hajnalban, a brassói állomáson vártuk a vonatunkat, hogy hazavigyen a falunkba, a mi kis városunkba, mely városkával Csiki örök háborúit vívta, mely háborúk mibenléte és intenzitása írásaiából is kitapintható. Először a női nyakak őt mindég is megbolondító és felajzó vonulatairól beszélt, kiemelve felesége nyakának ívét, akkor halásosan szerelmes lehetett a hitvesébe. Akkor egyeztünk meg, egy mézízű hajnalon, Mikszáth regényét idézve – ahol az egyik hős megígéri barátjának, ha hamarabb hal meg, visszatér, megzörgeti az ablakot és elmondja, hogy a másik mire is számíthat, mi is van ott túl, van-e és milyen a másvilág? –, hogy mi is megtesszük majdan ugyanezt! Akkor még nagyon fiatalok voltunk, el sem tudtuk volna képzelni azt, hogy egyszer mi is megöregedünk és meghalunk. Nézem Csiki ősz, szakállas arcát, már nincs jelen abban a kertben, kilóg a képből, már nincs jelen, láthatólag készül valamire, vár valakit, és én is várom, október eleje óta várom, hogy jelentkezik, hogy megtudom végre, amit tudni szeretnék! De nem jön, nem jelentkezik, noha azóta egy éjszaka, egy lapályon sétálva, a hordókerék nagyságú, vörös hold ezüstös, szűrt fényében mintha éreztem volna végre már a jelenlétét! S higgyétek el, nem felcsigázott érzékeim játszottak velem, nem, de aztán feltámadt a szél, a nem is oly távoli tó vize a partnak csapódott, valahol a fák között huhogni kezdett egy hamarosan vadászni induló bagoly, és a varázs elillant. De a reményről, hogy végtére is egyszer jelentkezni fog, még nem tettem le. Várom. Ő változatlanul nem jelentkezik, de a halálból is üzen, előttem a Kántor Lajos figyelmességének köszönhetően végre megjelenő első regénye, *A hazugok szigete*, és újra szokatlan erővel támad fel a múlt, s gurulnak szét az évek játékkockái. Ott vagyunk megint a hetvenes nyáron, este hét fele csongetek be, az Oltról jövet, még megvan a strand, de az ár víz majd elmossa, majd nem mindennap, leülünk, rumot iszunk, kávé, és olvassa első regényét, *A hazugok szigetét*. Ma is hallom a hangját, amint az *Ezeregyéjszaka* című fejezetet olvassa, amely nemsokára megjelenik az *Utunkban*, hírt adva Laci készülő regényéről. Olvassa, de elfárad, s elem tolja a gépelt, javított lapokat, elvégre te is tudsz olvasni, kacag, olvassad! És én olvasom és ma is érzem a szokatlan örömet, amelyet ez a regénye okozott, egyszerűen elvarázsolt, és ez az öröm feltámad ma, negyvennégy esztendő után is, amikor végre nyomtatásban is olvashatom, rossz szememmel lassan, észveszejtő lassúsággal a különös regényt, Csiki egyik első írásos háborúját városával. Csikit mindég is izgatta Sepsiszentgyörgy, akárcsak egy ideig engem. Ezt írja egyik valamásában: „Az én fanyar és szerelletes emlékeim hősei is bizonyára roppant derék emberek (voltak): dolgoztak és mindegyre megpróbálták beleilleszkedni a változó világba. Igaz, annyira beleilleszkedtek, hogy nem is tűnt változásnak semmi [...] Legtöbbjük meghalt. Kegyetlen dolog az emlékezés. mert nem tudok igazán emlékezni, csak magamra. A magam ritmusához, életéhez mérem egy hely, egy közösség törvényeszerűen lassúbb – történelmi – életét, s csak azt, ha tudom, mivé lettem általa. Ők csak segítség és anyag. Az sem mentségem, hogy szeretem őket.” *A hazugok szigete* a háború első változata, hősei Búgócsiga, a gépész, Piki, a színész és a hercegnő (Csiki első

emlékezetes nőalakja, még lesz néhány) ott köröznék maguk körül és kikelve a könyv lapjairól, átgázolva az éveken, elérnek hozzánk. Hogy miért nem jelent meg Laci első regénye? S utána mikor kiadhatta volna, miért nem adta ki, noha mindég hangjában visszafojthatatlan szerelemmel idézte első regényét, nagy kérdés. Utána írhatta másik vélt, talányos önéletrajzi (kis)regényét (*Cirkusz, avagy búcsú az ifjúságtól*) és első remekművét (*Az asszony, a gyermek és a férfi*), a három közel egy periódusban születő írás a nyolcvanas évek nagy elbeszélései, a *Céda nyúl*, az *Ádám, Ádám és a Titkos fegyverek* felé mutat, megelőlegezve búcsúregényét, az *Ajakírt*. Egy remélhetőleg előbb-utóbb megírandó monográfia szerzőjének figyelmébe ajánlom a motívumok körforgását és ismétlődését Csiki önéletrajzi prózájában! Mert van itt más is, elég, ha csak a *Bábel tornyára* vagy az abszurd dráma felé nyitó, *Nagypapa látni akar benneteket* című darabjára gondolunk, ahol a nagypapát alakító hallucinatórikus török fezzben Botka László ült a to-lószékében, és egy kirakatban élő pár, Molnár Gizella és egymást leköröző nemzedé-ink nagy bálványa, Visky Árpád vívta élet-halálharcát, Seprődi Kiss Attila rendezésében, a csillogó-villogó üvegvilágban, a hazugok kirakatszigetén...

Bogdán László

VISSZATÉRT KOVÁSZNÁRA

■ Amikor a közülünk több mint két évtizede eltávozott Gazdáné Olosz Ellára emléke-zünk, olyan művészre gondolunk, aki az alkotóerejének csúcspontjára jutva lépett át a csend kapuján. Igazságtalanul korán, éppen akkortájt, amikor sok áldozathozatal és fá-radozás árán begyűjtött tudásra épített nagyszerű tervekkel dédelgetett magában, és amikor teljes erejével kellett volna nagy összegezeit megvalósítania.

A bármilyen okból is elárvult életmű azonban önálló élettel rendelkezik. Húsz év nem sok idő egy művészi hagyaték feldolgozásának, felmutatásának és megismerteté-sének a folyamatában, viszonylag sok idő azonban az emberi emlékezőképesség szem-szögéből. Ilyenek vagyunk mi emberek: felejtünk, elmosódnak bennünk az emlékek, homályosodnak a képek, fakulnak a színek, és aztán kitörlődnek belőlünk a pillanatok szárnyán érkezett és pillantásnyi után tovalibbent érzelmek és benyomások is. Éppen ezért van örökké szükségünk arra, hogy újra meg újra kezünkbe vegyünk régi könyvket, újra megcsodáljuk az egyébként ismert tájakat, és ismét megtekintsünk lenyűgöző művészi alkotásokat ahhoz, hogy az emlékeinket felfrissítsük.

Gazdáné Olosz Ella a szerencsésebb művészeink közé tartozik, hiszen emlékét fér-je és családja nem hagyta elmosódní. Jól érezték azok, akik Olosz Ellát és művészetét szerették: immár elérkezett az ideje annak, hogy az életmű megalkotása során és a kényszerű lezárása után született méltatásokat kötetbe foglalva adják a művészetszere-tő közönség kezébe. Ezért volt ünnepnap számunkra ennek a kötetnek az elkészülte és bemutatása. És egyben remek alkalom arra, hogy Gazdáné Olosz Elláról ennek a mun-kának a tükrében is megemlékezzünk.

Szomorúan hallgattuk 2012-ben azokat, akik Olosz Ella kovásznai szobrának az el-készítését próbálták megakadályozni. Nem kevesebbet állítottak annál, hogy a művész nem érdemel szobrot Kovásznán, hiszen arra életművével nem szolgált rá. Csattanós választ kaptak a hozzá nem értők: ezt a kötetet. Amely befutott művészek, neves mű-vészeti szakírók és közismert irodalmárok Olosz Ella művészetéről szóló írásait gyűjti egy csokorba, mégpedig olyanképpen, hogy a teljes művészi életpályát is nagyszerűen kirajzolja, a kezdeti reményektől a végső nagy szenvedésig. Említsük meg a szerzők kö-zül ábécé szerinti sorrendben a legismertebbeket: Banner Zoltán, Boros Judit, Farkas Árpád, Fábíán Ernő, Gazda József, Gazda Klára, Gál Éva Emese, Havas Valéria, Hervay Gizella, Jakobovits Márta és Miklós, János Mihály, Józsa T. István, Kazinczy Gábor, Kán-tor Lajos, Köllő Margit, Lászlóffy Aladár és Csaba, Marosi Ildikó, Németh Júlia, Olsefszky Jakabos Imola, Pozsony Ferenc, Sütő András, Szokolczay Lajos, Szatmári

László, Szekernyés János, Tamás Mária, Varga Domokos, Vargha Mihály, Gheorghe Vida, Vinczeffy László, Vita Zsigmond.

A felsoroltak egybehangzóan állapították meg a művészlől, hogy egyetemes értéket teremtett, és hogy lázas munkával eltöltött évei során úgy ötvözte a hagyományt a modernnel, az ősi technikákat a korszerű kifejezés eszközeivel, hogy gyökeresen átértelmezte ezek viszonyát, és teljesen új, félreismerhetetlen formanyelvet teremtett. Egy új világot.

Leírtam már korábban, most megismétlem: Gazdáné Olosz Ella a maga módján legújabb kori Kőrösi Csoma Sándorunk volt, azzal a különbséggel, hogy ő visszatért Kovásznára, s a magával hozott kincset itt dolgozta fel. Keleti és nyugati utazásai során felismerte, hogy mi magyarok legalább annyira tartozunk Kelethez, amennyire a Nyugathoz kötődünk. Amikor a Gazdáné Olosz Ella munkáit az ember közelebről szemügyre veszi, rádöbben arra is, hogy ez a törekeny asszony, aki a népét a szövészkével szolgálta és tanította helytállásra, arra a kérdésre is megsejtette a helyes választ, hogy valójában melyik világrészhez kötődünk erősebb kötelekekkel.

A kötet a művész életrajzával, az oeuvre-katalógusával, a munkáiról írt méltatások teljességre törekvő lajstromával, írásainak és könyveinek bibliográfiájával is szolgál. Keresztmetszetét adja annak az alkotói pályának, amelyet Olosz Ella bejárt. Lapjain egy olyan művész portréja rajzolódik ki, aki pontosan tudta: csak az a művészet válik könnyen befogadhatóvá, érthetővé és értelmezhetővé, amelyet az alkotó szilárd alapra helyezett, univerzális érvényű mérték szerint készített, s amelyet a legtisztább, bezennyezetlen forrás ihletett. Az ekképpen érlelt, kikínlódott és hosszú időközön át formált művészi gondolat az, amely mindenféle fölösleges elemtől megszabadult, letisztult, és amely ekképpen lényegre törő, világos üzenet megfogalmazójává, végső soron tehát önmagában egyetemes érték hordozójává vált.

Szakemberek és a művész által megihletett szépírók tollából olvashatunk a kötetben értékeléseket. Így vagy úgy, valamennyi azt fejezi ki, hogy a művész szönyegei, kárpitjai, iktjai olyan világot fednek fel előttünk, amelyről a szemlélő már az első pillantásra megérzi: alkotójuk igaz és tiszta forrásból merített, és birtokában volt mindazoknak a mesterségbeli és művészeti ismereteknek, illetve művészi és szakmai fogásoknak, amelyek segítségével üzenetét újra és újra megfogalmazhatta. Ez az üzenet pedig Gazdáné Olosz Ella esetében rendkívül egyszerű és profán módon, szavakba öntve, körülbelül így hangzik: Keletről hoztunk magunkkal és megőriztünk sok-sok generáción keresztül egy olyan letisztult művészetet, amelyet büszkén vállalhatunk, s amelynek motívumait nyugodtan, a tévedés veszélye nélkül újrateregethetjük. Ezt az örökséget pedig – akár a Nyugat vérkeringésébe bekapcsolódva, és abból táplálkozva is – kötelességünk tovább fejlesztenünk, csiszolnunk, tökéletesítenünk, és továbbbánnunk.

Nem volt új ez a gondolat, Olosz Ella előtt mások is elzarándokoltak a tiszta ősi forráshoz, hogy onnan merítsenek. A zenében Bartók Béla és Kodály Zoltán, az építészetben Kós Károly, a szobrászatban Szervátiusz Jenő, az ötvösművészetben Fuhrmann Károly is megtették ezt az utat, és úgy teremtették újra az ősi motívumokra épülő művészi világunkat, hogy az bár világos nemzeti vonásokat tartalmazott, mégsem esett a pusztá ismétlés árnyékába, hanem egyszerre hatott újszerűnek, izgalmasnak, érdekesnek, változatosnak és egyéninek, s a szemlélő számára ugyanakkor ösztönszerűen ismerősnek is. Nyomukban járva és nagy kitekintés birtokában, Gazdáné Olosz Ella olyan művészi világot teremtett, amely a nézőben elsősorban egyszerűségével és tisztaságával váltott ki döbbenetet, indított el gondolatokat.

Elmélyített tárgyi ismeret kellett ehhez, amelyet Gazdáné Olosz Ella Erdélyben, majd nyugati és keleti útjai során szedett össze, s amelyet a tervezés és a szövés hosszú óráin át érlelt, finomított, alakított, álmodott tovább. A tárgyi ismeretek mellett azonban a különféle technikák, szakmai fogások és titkok uralása is rendkívül fontos volt. De az áhított hatás eléréséhez kellett még valami: a beható esztétikai felkészültség, az alapos művészeti ismeretanyag, az arányok, a formák, a vonalak, a színek, az árnyalatok egyenkénti és összetett hatásainak magabiztos birtoklása. Mindezek segítségével sikerült neki a szövészenen készülő, de teljes egészében csak elkészülése után látható munkát kiléptetni a síkból, és felületeiből olyan térhatásokat és ritmusokat kicsikarni, amelyek a nézőt lenyűgözik. És valóban: színkezelése és formavilága által Olosz Ella

olyan belső egyensúlyt varázsolt a munkáiba, hogy azok legfőbbképpen belső békét és csöndet sugallnak, s a bizonyosság erejével hatnak ránk.

Ez a bizonyosság érződik azokból az elemekből is, amelyeket használt, s amelyeket szintén nem a véletlenre támaszkodva választott ki. Visszanyúlt ugyan ő is, akárcsak a többi említett művész, az ősi motívumainkhoz – az életfához, a Naphoz, a Holdhoz, a szarvashoz, a madárhoz –, foglalkoztatták olyan alapelemek, mint a tűz, a víz, a föld, az ég, de szintén pályatársaihoz hasonlóan, azokat szigorúan az esztétika által megkívánt törvényeknek alárendelve alkalmazta. Úgy, hogy a végeredmény az aránytan legszigorúbb követelményeinek megfelelően, s hogy összességében az alkotás az egyetemesség mérték szerint ugyan, de mégis új harmóniát tükrözzön.

Nem tévesztette szem elől azt a célkitűzést sem, hogy a néhol szobrászi, máshol op artos három-dimenzionalitást kiegészítse, s hogy ahol csak tehetett, ott a negyediken, az idő tengelyén is úgy játsszon, mint mesterhegedűs a Stradivariusán. Végtelen tereken átszorgó végtelen időt szőtt bele a munkáiba, miközben bizonyára érezte, hogy a sors által számára szűkmarkúan kimért idő kegyetlenül véges.

Munkáiból kiviláglik, hogy kiváló arányérzékét, kiegyensúlyozott kromatikai képességét, letisztult formavilágát, technikai készségét és tudását, egész művészi filozófiáját nem pusztán a dekorativitás szolgálatába kívánta állítani, hanem – értelemszerűen – elsősorban az alapvető sorskérdések megválaszolása foglalkoztatta. Színen és formán túl – az eredet, az élet, a fejlődés, az érzés, a halál. A honnan jövünk, és a merre megyünk kérdésekre megfogalmazható válaszok. S ami köztük feszül: a csend. És annak az állandó újraértelmezése.

Nem kétséges: a mérlegkészítés idején, a megtett útra visszatekintve Gazdáné Olosz Ella csakis arra a végkövetkeztetésre juthatott, hogy mindezt kizárólag így szabad megtenni, s hogy a leírhatatlan erőfeszítés, ez az egész nagy és drámai művészi kaland, Kovásznán, a világ végén – avagy Nyugat és Kelet között, félúton, a világ közepén? – számára egyaránt érdemesnek és eredményesnek bizonyult.

Mert a helyes, igazi mérték szerinti értéket hozott létre, univerzálisan értelmezhető. Ez a legtöbb, amit művészről elmondani lehet, garanciája ez a hagyatéka fennmaradásának és megbecsülésének, s ez egyben a legnagyobb dicséret, amelyet művészetről ma is elmondhatunk. Akár azoknak is, akik ezt felfogni nem képesek.

Ezért ajánlom ma jó szívvel ezt a könyvet. Jóval gazdagabbak lesznek, ha elolvassák. És megerősödnek Olosz Ella példájától, és vigasztalást nyernek. Gratulálok Gazda Józsefnek – Olosz Ella félszárnyának, ahogyan a kötetben közölt levelében Sütő András nevezte őt – a kötet összeállításáért, a kiadónak és a nyomdának a szép munkáért.

Tibori Szabó Zoltán

KOVÁCS KISS GYÖNGY

KULTÚRATÁMOGATÁS MINT MENTALITÁSFAKTOR BÁRÓ KEMÉNY SIMONNÁL

Arisztokrácia és kultúra a 18. századi Erdélyben

■ A Habsburg-uralom erdélyi installációjával a helyi nemességen belül a változás túlnyomórészt a legfelsőbb réteget, az egykori főúri családokat érinti. A főúri rend fejedelemség kori helyét és szerepét a Habsburg-jogar alá került Erdélyben jórészt a birodalom intencióinak megfelelően létrehozott arisztokrácia veszi át. Természetesen a megváltozott körülményeknek megfelelően megcsappant súllyal és tendenciájában egyre inkább beszűkülő mozgástérrel, valójában egyfajta kényszerpályán. A létezése alatt ugyan teljes szuverenitással soha nem rendelkező fejedelemség bizonyos korlátok között saját céljait és érdekeit követhette, viszont a Habsburg-ház uralkodása idején az országban jórészt a birodalmi érdek válik irányadóvá. Az a mozgástér, ami például a fejedelemség idején gyakorlatilag lehetővé tette egy főúr számára akár a fejedelmi szék megszerzését is, természetesen megszűnik, e korszakban a mágnásréteg társadalmi és politikai súlyát lényegében a kormányzati hierarchia egyes fokaira való eljutás, a karrier-út „fénye” szabja meg. A hatalom a helyi intézmények birodalmi apparátussal történő minél hatékonyabb működtetése érdekében kormányzati és törvényhatósági szinten számos intézkedést hajt végre. Ugyanez történik társadalmi vonatkozásban is. Az udvar szorgalmazza, hogy a független fejedelemségben a társadalmi hierarchia legmagasabb fokán elhelyezkedő főúri réteg Erdélyben is a birodalom többi országa és tartománya arisztokráciájához hasonuljon. A hatalmát konszolidálni kívánó Habsburg-ház erdélyi „támaszait” birodalmi mintára bárói és grófi címekkel, mellé pedig jelentős birtokokkal kezdi jutalmazni. (A cím-adományozás más esetben a címet elnyer-

ni óhajtó família/személy folyamodására történik – ami nem kis pénzébe kerül és nem kevés hasznára válik a folyamodónak, amint erről a már 18. században bevett gyakorlatról a társadalmi közbeszédet és/vagy pletykákat papírra vető Rettegi György is beszámol.¹⁾

E korszakban alakul ki az új arisztokrácia: egyrészt a fejedelmi korszak elitje, a főúri családok részesülnek rangemelésben; ugyanakkor hivatali vagy egyéb érdekből e réteg soraiban megjelennek a kiváló gazdasági és pénzügyi tapasztalatokkal rendelkező, az udvar bizalmát elnyert, a főúri renden kívüli családok is. A kedvezményezettek sorában a korábbi időszak főurai között jelen vannak a bethleni Bethlenek (a kancellár és emlékiró Bethlen Miklós 1693-ban kap grófi címet), a losonci Bánffyak (grófi cím: 1696), a magyargyerőmonostori Kemények (br. 1698), a hallerkői Hallerek (br. 1699, gr. 1713), a gőncruszkai Kornisok (gr. 1712), akik szerencsésen mentik át vagyonukat és befolyásukat az új Erdélybe. Mellettük feltűnnek az addig mellékszerepet betöltő vármegyei és székelyföldi családok is, amelyek képviselői a Habsburg-berendezkedés kezdetén kulcspozícióba kerülnek, majd leszármazottaik igyekeznek megőrizni státusukat az elit soraiban. E vonatkozásban talán a legismertebb a széki Teleki család (gr. 1685), amely meghatározó jelentőségű marad Erdélyben a teljes Habsburg-uralom idején. Az 1711-től már masszívvá vált címadományozás révén „robban be” az új arisztokrácia soraiba néhány székelyföldi nemesi család, amelyek azonban többnyire csupán egy-két látványos karriert produkálnak, hogy aztán másod- vagy éppen harmadvonalba kényszerüljenek: az altorjai Aporok (br. 1693, gr. 1696) kimagasló reprezentánssal, Apor István kincstartóval, illetve

a kászoni Bornemiszák (br. 1717), mely famíliát elsősorban Bornemisza (Kászoni) János udvari kancellár teszi közismertté.²

Az erdélyi főtisztviségeket a 18. században továbbra is a legfelsőbb rendi réteg tagjai viselik – akár a bécsi székhelyű erdélyi hivatalokban vagy a hazai kormányhivatalokban, akár a nemesi önkormányzatokban. Soraikból kerülnek ki a gubernátorok, kancellárok, kincstartók, a Királyi Tábla elnökei, valamint más hivatalok előljárói. A magyar nemesi vármegyék és a vidékek élén a főispán, valamint a székely székek önkormányzatában a főkirálybírákat, a magyarországinál hagyományosan nagyobb hatáskörrel és hatalommal rendelkező főtisztet, a vidéki főkapitányt adja rendszerint e korban az arisztokrácia, azonban a főtisztviségek viselőit esetenként már új helyzettel szembesítik a nyugati mintájú bürokratikus modernizációs trendek. A fejedelmi tanács és más köztisztviségek patriarkális ügyintézési eljárásai helyett ugyanis a birodalom részeként igazgatót Erdély kormányhatóságaiban (Főkormányzók, Kancellária, Bányakincstár, Királyi Tábla) a birodalomban alkalmazott dikasztériális rendszer érvényesül, ami – nem utolsósorban – közigazgatási képzettséget/tudást és a kormányzati tisztséget betöltőnek hivatala székhelyén való letelepedést igényel.

Az új státust nyert erdélyi arisztokráta családok életében nyilvánvaló változások köszöntenek be. Az egyes családok rezidenciái – udvarházak, kastélyok – már a fejedelemség korában a környék civilizációs, esetenként kulturális gócait képezik. A birodalombeli arisztokráciához hasonlítani vágyó/kényszerülő erdélyi arisztokrácia építkezéseiben, a rezidenciák berendezésében is nyomon követhető a felzárkózás igénye – jöllehet a helyi realitások korlátokat szabnak e tendenciának, ugyanis sem birtokaik méretei, sem általános vagyoni helyzetük tekintetében nem azonosulhatnak a például magyarországi nagy uradalmakat birtokló és szervezetten üzemeltető, nagyszágrenddel tettehetőbb arisztokráciával. A változás mindemellett nyomon követhető nemcsak az erdélyi mágnásréteg életvitele tekintetében – egyebek között például városi „térhódításukban” –, de ezzel egyidejűleg tudomány- és kultúrapártoló tevékenységükben is.

Bár a tudomány és kultúra hordozói és áthagyományozói – a fejedelemség kori

gyakorlatot folytatva – elsősorban a külföldi akadémiákat járt és külföldi tapasztalatokkal gazdagodott egyházi emberek, a skólák professzorai – akik közül jó néhányan éppen valamely főúri sarjat kísérnek külföldi tanulmányútra –, a művelődés ápolásában és támogatásában az az arisztokrácia is releváns szerepet játszik, amely már az elmúlt századok folyamán elévülhetetlen érdemeket szerzett művelődés- és tudománypártoló, kultúrafenntartó tevékenységével. Építkezéseik, mecenatúráik, gondosan összeválogatott könyvtáraik, műtárgyaik az országot gyarapítják, és pozitívan hatnak annak műveltségére. Templom- és iskolaalapításokban vesznek részt, és lehetőségeiket/vagyonukat – többen közülük – az irodalom, közművelődés és tudomány szolgálatába állítják.

II. József intézkedéseiben, amelyek Erdélyben számos emberi áldozatot is követelnek, az erdélyi magyar társadalom főleg a császár elnémetesítő törekvéseit nehezményezi, így a császár halálát követően természetszerűleg bontakozik ki a nemzeti lét megóvását célzó mozgalom, amely a megmaradást és a haladást a nemzeti nyelv ápolásában, „csinosításában” látja. Ennek jegyében jönnek létre a magyar nyelvterületen – egyebek között – a tudós és nyelvművelő társaságok, a „játékszínek”, amelyek alapításából/patronálásából/támogatásából/működetéséből az arisztokrácia is jócskán kiveszi részét.

A magyargyerőmonostori báró és gróf Kemény család és báró Kemény Simon

■ A Kolozs vármegyei Mikolákkal és Gyerőffyekkel közös eredetű, ősi Kabos családból a Radókkal együtt kiágazott magyargyerőmonostori Kemények Erdély legrégebb főúri családjai közé tartoznak.³ A familia egyik ősének, az 1442-es marosszentimrei csatában Hunyadi János megmentéséért életét feláldozó Kemény Simonnak az emlékezete a középkor óta nem halványult az erdélyi köztudatban. A következő századokban a család számos tagja jelentős tisztségek viselésével vesz részt a politikai és közéletben. Legmaradandóbban egyértelműen Kemény János írja be a nevét Erdély történetébe, aki, miután három fejedelmet „szolgál ki”, karrierje betetőzéseként végül a fejedelemségig emelkedik. Ezt megelőzően

Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György fejedelemsége idején jelentős katonai és kormányzati tisztségeket tölt be, egy ideig fogarasi főkapitány, Fehér vármegyei főispán, kincstartó, az erdélyi hadak parancsnoka, majd II. Rákóczi Györgynek fejedelemmé választott, ám a fejedelmi trónt soha el nem foglaló Ferenc fia mellett kormányzó, számos diplomáciai feladatot ellátó befolyásos tanácsúr, az ország romlását előidéző lengyelországi hadjáratban az erdélyi hadak hadvezére.

És jellehet, míg kudarcba fulladt és tatár rabságba torkollott hadvezérsége, valamint tragikus halálával végződő fejedelemsége a történetkutatásra számos vitatott mozzanatot hagy, tatár rabságban papírra vetett *Önéletírását* a magyar írásbeli kultúra egyértelműen maradandó értéként tartja számon. Ehhez a műveltségi vonulathoz tartozónak tekinthető ugyanakkor levelezése kora szellemi és hatalmi tekintélyeivel – például Bethlen Jánossal, Bethlen Farkassal, Szalárdi Jánossal, Szamosközy Istvánnal, továbbá I. és II. Rákóczi Györggyel –,⁴ illetve sajátos intellektuális tevékenységként részvétele az erdélyi törvénykönyv, az *Approbata Constitutiones* összeállításában.⁵

A család számára a főúri címe(ke)t a fejedelem unokái szerzik meg: László, Simon és János 1698-ban a bárói címet, majd utóbbi leszármazottait 1808-ban emeli az udvar grófi rangra.

Már Kemény Jánosnál felfedezhető az az erőteljes intellektuális tendencia, ami a 18. század végén Kemény Simonnál egyértelműen tetten érhető, nevezetesen, hogy utódaiban is konzerválni kívánja saját kulturális szintjét. Ezt példázza az a döntése is, amellyel fiát, Simont a politikus költő Zrínyi Miklós udvarába küldi, nyilván elsősorban diplomáciai megbízással azokban az időkben, amikor Zrínyiben megfogalmazódik a II. Rákóczi György uralma alatti magyar királyság gondolata, másrészt azonban az „elme pallérozása” céljából.⁶

Kemény János ugyanakkor a család nagy vagyongyarapítója is. Megszerzi Aranyosgerendet, és Kállay Zsuzsannával, ennek halálát követően pedig Lónyai Annával kötött házassága révén a család jelentős magyarországi birtokokhoz is jut.⁷ Az írásbeliséget megbecsülő szemléletét tanúsítja az is, hogy nem elégszik meg – a kor gyakorlata szerint – a család jogbiztosító iratainak megőrzésével/meg-

őriztetésével, hanem személyesen írja fel egy-egy irat hátlapjára annak tartalmát, és helyezi el a család levelesládájába. Így ő tekinthető az idővel szépen gyarapodott családi levéltár kialakítójának.

Az egykori fejedelem utódai tevékenységi területének súlypontja idővel meghatározó módon Fehér vármegyére tevődik át. Fehér, később Alsófehér vármegye egyébként hosszú évszázadokon keresztül áll Kemény-, uralom” alatt, itt töltik be már-már hagyományosan a főispáni méltóságot. A 17. század elején Boldizsár, a későbbi (IV.) János fejedelem édesapja a főispán, majd örökségét másik fia, (I.) Simon (1633–1675), aztán utóbbi dédunokája, (III.) Simon (1736–1799), majd annak fia, (IV.) Simon (1776–1826) veszi át, de a hagyományt a 19–20. századi Kemények is folytatják.⁸

Többen közülük református egyházi és kollégiumi világi előjárók. Ennek megfelelően Csombordon őrzik adatokban gazdag levéltárukat, amelynek egy része itt válik az 1848–49-es események során – nem egyedülállóan – primitív indulatok martalékává. (A későbbiekben azonban P. Szathmáry Károly nagyenyedi kollégiumi tanárnak, majd Veszeli Károly borbándi plébánosnak sikerül a szétdőlt iratokból négy kötegnyt rendeznie és az ezek között eligazító négy, latin nyelvű elenchust elkészítenie. Végül, még az első világháború előtt a levéltár 18. század végéig terjedő anyagát beszállítják Nagyenyedre, Alsófehér vármegye székhelyére, a vármegyei levéltárba. A tudományos kutatás a megjelent publikációkból már akkor értesül a csombordi levéltár forrásértékéről.⁹ A Kemény Simon kultúraperítő tevékenységére vonatkozó adatokat a továbbiakban jórészt ennek a levéltárnak az anyagára építettük – számolva a szövegkorpusz szétválás következtében hiányos összefüggéseivel.)

A magyargerőmonostori báró Kemény családnak az a tagja, aki Kolozsváron színházépületet szándékszik kialakítani és (talán) színházat működtetni, a Simon nevet hagyományosan viselők közül az 1736-ban született (III.) Simon, akinek földi pályafutása hatvanhárom éves korában, 1799. május 28-án Nagyenyeden ér véget. Szomorújelentését özvegye, cegei gróf Wass Kata írja alá.¹⁰ Szülei Kemény Ádám és kisérei Rhédey Druzsianna. Felmenőikhez hasonlóan ő is betölti Fehér (az állandó táblák megszervezése után

Alsófehér) vármegye főispáni tisztét, de Kraszna és Kolozs vármegyében is viseli ezt a tisztet. Országos méltóságként táblai alelnök, aranykulcsos kamarás. A „császári királyi felség aranykoltos komornik híve, belső titok tanácsosa” – a nagyfejedelemség egyik legtekintélyesebb mágnása. Egyházának világi előljárójaként szoros szálak fűzik a nagyenyedi, marosvásárhelyi, valamint kolozsvári református kollégiumhoz – utóbbinak főkurátora –, illetve a református papsághoz.¹¹

Közéleti pályája eseményekben bővelkedő koron vezet keresztül, amely alapvető változásoknak teszi részesévé. Az Erdélyben megszilárdult Habsburg-hatalom elérkezettnek látja az időt arra, hogy a mindenképpen szükséges közigazgatási és bírósági reformok ürügyén megnyírbálja a rendek egyetlen megmaradt ütőképes szervezetének, a nemesi vármegyéknek (székeknek, vidékeknek) a jogkörét és mozgásterét, úgy, hogy a hivatalnokrendi megszervezés a közgyűlések tevékenységének szüneteltetését, illetve befolyásának csökkentését eredményezi. A katonarend tagjai a császári ármádia kötelékében pedig – ezt az egyházában világi tisztséget viselő Kemény Simon is tapasztalhatja – a valóságban azt az ellenreformációs törekvést szolgálják, amely kemény akadályokat gördít a határőrezredek területén addig virágzó protestáns külföldi egyetemlátogatás elé. (A vagyonosabb főnemesi családok nemcsak a fejedelmi korban, de a Habsburg-uralom idején is masszívan támogatják a *peregrinatio academicát* – akár úgy, hogy kapcsolataik, befolyásuk révén ösztöndíjakat szereznek az erdélyi ifjak számára, akár úgy, hogy saját vagyonukból, patrónusként támogatják egy-egy tehetséges fiatal külföldi tanulmányújtját.) II. József haladónak szánt reformjaiban ugyanakkor egyrészt nem lehet nem észrevenni az igazságszolgáltatási rendszer ellehetetlenítési tendenciáját, illetve azt a kulturális pusztítást, amelyet egyes felozlatott katolikus szerzetesrendek gyűjteményeiben a gondatlan kezelés okozott. Utóbbi reformjaiban pedig lehetetlen nem érzékelni az elnémetesítés veszélyét. Minden bizonnyal ebből a szemszögből kell értékelnünk a művelt Kemény Simon részvételt annak a rendi memorandumnak a megfogalmazásában, amely 1787-ben a jozefinizmus „kinövéseit” bírálja.¹²

Említettük, hogy egy-egy mágnási rezidencia, jóllehet nem törvényszerűen, hanem nagyrészt attól függően, hogy tulajdonosa milyen mértékben él társadalmi, vagyoni és a képzettsége lehetőségeit biztosító származási előnyeivel, nemritkán egy adott vidék valóságos kultúrgócává válik. A jócskán megcsonkított családi levéltár anyaga arról tanúskodik, hogy Kemény Simon kora művelődésének jelentős hordozója, előmozdítója. Ezt igazolja könyvtára, fennmaradt levelezése a kortárs írástudókkal, gyermekei nevelésére fordított figyelme és – nem utolsósorban – egy kolozsvári színházépület kialakítását/működtetését célzó terve.

Könyvtára katalógusának csonkán maradt nyolc oldala relevánsan tükrözi a 18. századi Erdély művelt mágnásrétegének igényeit. A jogi, filozófiai, református teológiai és történeti munkákból megrajzolható tulajdonosuk érdeklődési köre. A többszemponitúan összeállított katalógusban a szerzők szerinti nyilvántartás mellett a téreképek külön lajstromban szerepelnek, illetve néhány lap arra utal, hogy a köteteket formátum szerint is katalogizálták.¹³

Életében jól ismert könyvtár lehetett Kemény Simon bibliotékája, világi, valamint hitbéli tudományok tárháza. Vélhetően 1789 pünkösdjére éppen emiatt küldi Marosvásárhelyről Kovásznai Sándor két diákját, Nagy Sándort és Szilágyi Farkast Kemény Simonhoz az alábbi ajánlással: hogy „a szintén jelen lévő Innepi Napokon nem közönséges helyen elmélkedjenek az Istennek amaz Újtestamentombeli első Pünkösdi drágalátos ajándékaról, úgymint a Sz. Lélek Isten kegyelmeinek a Tanítványokra való csudálatos kitöltetéséről, aki, hogy a maga kitöltetése idvessége hasznait mostan is voltaképpen éreztesse, Nagyságodnak szívünkéből óhajtjuk, és békességes, boldog inneplésnek a kívánása mellett magunkat továbbra is nagy alázatossággal ajánlván, állandó tisztelettel maradjunk...”¹⁴ A diákok, amint az a Kovásznai levélére utóbb beírt, egyéb elszámolások között szereplő megjegyzésből – „a pünköshti két deáknak adott Hf 6 d 50” – kiténik, a szíveslátáson kívül némi pekuniáris támogatást is kapnak „nagy kegyességű, kiváltképpen jó patrónus uruk”-tól.¹⁵

A református szellemiséget felkaroló gesztusai mellett „gyakorlatiasabb” mó-

don is segítséget nyújt egyházának, például azzal, hogy második feleségével, Wass Katával megjavíttatja a marosvécsi templomot – amiről 1770-ben címeres építési emléktáblát is állíttatnak.¹⁶

A műveltség – a kultúrában való részvétel – és a tudás/képzettség szükségességének és jelentőségének a felismerése a korszak erdélyi magyar nemességénél is minden bizonnyal egyenes arányban áll(hat) a kiváltságos vagyoni és társadalmi helyzetből fakadó feladatok ellátásának tudatosításával. Ezt egyébként gyakorlati szükségesszerűség is magyarázza. Amennyiben versenyképes kíván maradni a különböző adminisztratív pozíciók megszerzésében, képzettnek kell lennie – így valójában a közéleti pályán, a politikai szintéren való érvényesülési igény szinte kényszeríti a műveltségszerzésre. Cserei Mihály 1756-ban írt végrendeletében ezt egyértelműen meg is fogalmazza utódai számára: „[...] jó fiaim, ti is tanuljatok, mert a tudománynak minden ember hasznát veszi mind Erdélyben, mind más országokban. Ha pedig nem tanultok, a paraszt ember gyermekeinél is alábbvalók lesztek.”¹⁷

Báró Kemény Simon mentalitása e tekintetben, a jelek szerint, nem sokban különbözik a hivatalos viselt köznemes – általános társadalmi tapasztalatot és élet-szemléletet is tükröző – mentalitásától, hiszen gondosan igyekszik biztosítani fia számára (legalább) a maga műveltségi és tudásszintjét. Az utód tudásbeli előmenetelének egyik biztosítéka a bevett gyakorlat szerint a jó képességű tanuló-társ jelenléte. Ennek kiválasztása nem jelent gondot Kemény Simon számára, hiszen egyháza világi előljárójaként szemmel tarthatja a református kollégiumok kiváló diákjait. Így esik választása az akkor Nagyenyeden diékeveit töltő, kivételes képességű, a jövő reménységének tekintett, tizenkét éves Bolyai Farkasra, akit legidősebb fia, Simon mellé vesz fel tanuló-társnak, és aki 1787 októberében halálát a „tekintetes liber Báró” irányában kamaszos lelkesültségű névnap i üdvözlő levéllel fejezi ki, amelyben köszönetet mond több rendbeli jótéteményeiért.¹⁸ Bolyai Farkas hosszú ideig marad ifjabb (IV.) Kemény Simon mellett, követi őt a kolozsvári Református Kollégiumba. A két igen különböző társadalmi helyzetű és alkatur fiatal között kialakult intellektuális kapcsolat és barátság egészen Kemény

Simon – aki I. Ferenc zarnoki uralma idején őseihez hasonlóan szintén Alsófehér vármegye élén áll, de nem főispánként, hanem vármegyei adminisztrátorként – 1826-ban bekövetkezett haláláig tart.¹⁹

Ifj. Kemény Simon és Bolyai Farkas hazai tanulmányait Németországban folytatják, rövid ideig a jénai, majd a göttingeni egyetemen, ahol előbbi jogot, utóbbi matematikát tanul. A külföldi tanulmányútra – amelyen Kemény Simon másik fia, János is részt vesz – az apa szükségesnek véli, hogy fiai mellé a tanulmányok irányításával és felügyeletével lécfalvi Bodor Pált bízva meg. A Kolozsvárt 1795. szeptember 1-jén kelteztet megbízólevél pontosan indokolja, miért kell a két Kemény fiúnak külföldön tanulnia, de nagymértékben árukkodik apjuk felelősségtudatáról és gondoskodásáról a helyébe lépő fiatalok megfelelő képzettségének biztosítását illetően: „Két nagyobb fiamat, báró Kemény Simont és Jánost külső országokba szándékozván küldeni bővebb tanulások és tapasztalások végett, hogy jövendőben mind az Isten házában, mind az hazának annál hasznosabb tagjai lehessenek, felséges fejedelmünknek szolgálatjára is alkalmassabbakká legyenek, fogadtam meg ezen utazások és külső országokban lejendő mulatságok alatt melléjek és körlettek kívántató vigyázására és szolgálatára nemes Bodor Pál őkegyelmét oly maga kötelezésével, hogy egész külső országokban való utazásokban, mulatásokban mindvégig velek utazzon és légyen, ahol lesznek szüntelenül [...]”²⁰ A megbízólevél részletesen felsorolja Bodor Pál teendőit, kiemelve felelősségét, miszerint szüntelenül azon legyen, hogy nagyobbik fia tudományát „öregbítse” és tanítsa őt.

Kemény Simon fiai zenei képzéséről is megfelelően kíván gondoskodni – erről tanúskodik az az 1796. augusztus 23-án Bécsben kelteztet szerződés, amelyben egy bécsi „Klawiermeister” arra kötelezi magát, hogy 70 Rf fizetség ellenében néhány hónapon keresztül zongoraleckéket ad a fiatal Kemény báróknak.²¹

II. József 1790-ben bekövetkezett halála erőteljes erjedést eredményez a magyar rendi társadalomban az abszolutizmust követő állami szervezetet illetően. Vannak, akik a hagyományos alkotmányos rend különböző módon történő helyreállításában vélik megtalálni a jövő útját. Vannak, akik a francia forradalom

polgári eszmerendszere hazai átültetésében látják a megoldást, sőt – akárcsak a 17. század végén – felvetik Erdélynek az anyaországhoz történő visszacsatolása lehetőségét.

A jozefinizmus idején észlelt elnémetesítési veszély elhárítása tekintetében azonban nem különböznek a nézetek. A 18. század végén jelentkező felvilágosodás jegyében, a II. József halálát követő időszakban és az új helyzetben társadalmi méreteket öltenek a nemzeti – magyar – nyelv megőrzését és művelését előtérbe helyező törekvések, amelyek aztán átgűrűznek a következő évszázadba, úgy, hogy a reformkor nemzeti intézményteremtő céljaiban is prioritásként fogalmazódik meg a nyelvművelés. (E tendenciának bőséges bizonyítékait adják – egyebek között – a vármegyék egymáshoz intézett átiratai és a hatalomhoz felterjesztett feliratai is.)

Az 1793. évi színházépítési terv

■ Kolozsváron az említett eszmeiség jegyében alakul meg (1793) az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság,²² és ugyanennek az áramlatnak a hatására tartják meg 1792. november 11-én az első magyar nyelvű színházi előadást, amit a kolozsvári hivatásos magyar színjátszás kezdetének tekint a szakirodalom – kiemelve azonban a tényt, miszerint az esemény távolról sem egyszerű kiindulópontja az erdélyi magyar színjátszásnak, sokkal inkább az előző időszak színházmozgalmi cselekményei szintézisének egyfajta lezárása és a fejlődés folyamatában egy új szakasznak az első állomása. Ekkor azonban a város még nem rendelkezik önálló színházépülettel, kőszínházzal, „komédiaházzal”. Az első előadást is az teszi lehetővé, hogy gróf Rhédey Mihályné báró Bánffy Terézia egy évre átengedi a magyar színtársulatnak a Rhédey-háznak azt a „szaláját”, amely mindaddig álarcosbáloknak és német nyelvű színelőadásoknak adott helyet. A színház történeti szakmunkák – a feltárt források adta lehetőségek függvényében – kimerítően foglalkoznak az indulás éveinek történéseivel, az első előadástól a Farkas utcai színház megnyitásáig.²³ A kezdeti évek vonatkozásában e munkák megemlítik a források hézagosságait, kiemelve, miszerint az indulást követő közvetlen időszakban az adatok jórészt a színészek személyéről, a társulat összetételéről, a színtársulaton belüli viszályokról szólnak – és ke-

vésbé az előadásokról.²⁴ Jóllehet a játérend nagyrészt követhető, az adatközléseket illetően kidolgozott rendszernek az előadás színhelyét jelölő pontja jóformán megválaszolatlan marad, nyilván, mert ez a színlapon sem tűnik fel.²⁵ Mindez azt bizonyítja, hogy a kutatásnak mind ez ideig nincs tudomása báró Kemény Simonnak közvetlenül a magyar nyelvű színelőadások beindulása utáni színházépítési tervéről.

A Kemény család csombordi levéltárának az Állami Levéltárban történt végleges rendezése és katalogizálása során a műveletet végző levéltáros az 1146–1146. g. jelzettel egy csoportba gyűjtötte az 1790-es évek színházi vonatkozású iratait, úgy, hogy minden iratnak külön katalóguscédulát készített. Ezek közül az 1146. a. sz. irat regesztája tájékoztat Kemény Simon színházépítési tervéről. A katalóguscédula szerint ezt a tervét egy Karán, 1793. november 13-án kelt levelében fejtí ki tisztartójának, (praefectus) Incze Istvánnak. A levél vizsgálata azonban egyértelműen ráébreszti a kutatót egy feldúlt, az iratok összefüggését nélkülöző levéltár kutathatóságának zsákutcáira. Az egynek vélt levél vizsgálata alapján ugyanis kiderül, hogy valójában Kemény Simon két megcsonkított levelével állunk szemben. A „Kedves Tiszteletes Uram” megszólítású levél befejezetlen, következésképpen keltezetlen. Ebben esik szó a színházépítésről. A Karán keltezett írott szövegnek, levélrészletnek hiányzanak az első oldalai, bár Kemény Simon ezt szintén Incze Istvánnak írja, főképp gazdasági ügyekről. Az eredetileg egy entitásként kezelt levél első része/töredéke a színházépítési tervről szóló elképzelést a maga konkrétumaiban vázolja az alábbi szöveggel:²⁶

„Kedves Tiszteletes Uram,

Az úton, még ide jöttem, perpendáltam [gondolkodtam] magamban, miképpen leszen jobb ez idén építtetnem Kolozsvárt, de csak megállottam azon, hogy azon tractust, melyben a paplanas, nyerges korcsomárosok laknak, el nem rontom, mert annak jó falai vadnak, hanem avval szemben, ahol most a secesszus [árnyékszék] vagyon, éppen olyan hosszú, de szélesebb kőistállót csináltatok, és úgy, mint a gróf Bethlen Gergelyné asszonyom kapuja közi van, oszlopokra öszveboltoztatom, mely szerint alól jó istállóm, a

boltozás alatt jó székérszínem léssen, mégis a korcsoma tractusán lévő négy házak [szobák] is megmaradnak. Ezekre osztán fenn egy éppen akkora nagy palotát [termet] csinálók, mely akkora léssen, mint az alatta való épületek egészen, és úgy gondolom, léssen két akkora, mint a mostani komédiaház, melyben elférhetnek, ha tetszik, ha pedig ~~vagy nékik nem tetszenék~~ a komédia megszűnnék, könnyű lesz elreggettetnem, kitelik nyolc jó ház belőle, így semmi károm nem lesz, de ha úgy építtetném, mint a templomokat, a föld színetől fogva kezdve, a nálam 1mo igen sokba telnék, ezerekbe, mégis 2do ha a komédia megszűnnék, nem venném hasznát, így pedig 3mo azon kívül, hogy én is szék securitásba leszek, a komédia is megfér benne, ahhoz képest, amint most látom, és 4to magasságát annyira moderáltatom, hogy magasabb léssen, mint a mostani komédiaház, mert stakkatúróját laposan a fedél alá fel lehet húzni, mint a vécsi külső lelátón is van, és így körödes ~~kü~~ kívül egy sorral [...] is elég elfér, Kolozsvárnak elég is az, mert Bécshez, Budához hijába hasonlíttyuk a komédiaházat, mert csak nincs itt annyi nép, mint ott, a pedig 5to semmi, hogy garádicson kell belé felmenni. Látom, most is azon mennek, hanem a garádics jobb léssen, 6to accessusságát pedig a hintóknak hogy lehet, megmutattam Fejér uramnak, mely a Kornis-házon túl...

A levéltöredék félreérthetetlenül bizonyítja, hogy Kemény Simon kolozsvári ingatlanát úgy kívánja átépíteni, hogy az abban kialakított „palota” jóval tágasabb „komédiaházként” funkcionálhasson, mint a Rhédey-ház „szalája”, amely a levél megírásának időpontjában helyet ad a kolozsvári színelőadásoknak. A „komédiaházba” – az elképzelés szerint – lépcsők vezetnének fel, sőt a szöveg a hintók „parkolóhelyéről” is rendelkezik. A töredék azt is bizonyítja, hogy Kemény Simon igen tájékozott a város színjátszásának helyzetét, a színtársulati zavarokat illetően, és empirikusan vélekedik az első év színházlátogatottságáról is – utóbbi készíti arra, hogy összehasonlítsa a kolozsvári realitást a budai és bécsi helyzettel.

Sajnos a családi levéltárban kialakított színházi iratcsoport nem szolgáltat pontos adatokat a komédiaház felépítésére és működtetésére vonatkozóan. Az iratok közül azonban a színészek kötelezvé-

neyi talán közelebb segítenek néhány adat árnyaltabb értelmezhetőségéhez. E kötelezvények akkor keletkeznek, amikor a szakirodalomban is említett „színész-közársaság” válságba jut, és a társulat tagjai újabb és újabb megoldásokat keresnek a további előadások lefolytatásának biztosítására.²⁷ Időben az első a társulat négy tagja, Mihály Antal, Patkó Kótsi János, Fejér János és Haralyi Fejér István 1793. június 14-én Kolozsváron kelt, pecsétjeikkel ellátott megállapodása. Ebben az említett négy színész leszögezi, hogy miután Fejér János lemondott előljáróságáról, és a társulat egy „közönséges társaságot” (köztársaságot) alapított, melynek tagjai között a „kár, haszon és közjóra való törekvés” közös volt, ám ez a társaság működésképtelenné vált, az aláírók vállalják az előadások folytatását a kötelezvényben rögzített feltételek mellett.²⁸ A másik két irat, mind Nagyváradai Kontz József, mind Őry Fülöp István kötelezvénye néhány nappal későbbi, június 19-ei keltezésű. Az aláírók, miután Fejér Jánost Cserei Farkas, az Erdélyi Magyar Játsszó Szín pártfogója előljárói hivatalába viszhelyezte, vállalják, hogy továbbra is játszanak a társulatban, adott feltételek szerint.²⁹ Az ismertett iratok mellett található még egy töredék Fejér János havi számadásáról a színészek béreit és a színház egyéb költségeit illetően.³⁰

Az idézett iratok adataiból az alábbi kép rajzolódik ki: a színészi „köztársaság” működésképtelenné válását követően az Erdélyi Magyar Játsszó Szín megbízásából ismét Fejér Jánost lesz a színtársulat vezetője. Utóbbi 1793. június közepe táján hozzá is lát a társulat újrászervezéséhez. Tisztában van azonban azzal, hogy novemberből megszűnik a Rhédey-házban az előadások megtartásának a lehetősége. Ekkor léphet érintkezésbe Kemény Simonnal – hogy ez kinek a kezdeményezésére történik, arról nincsenek adataink. Találkozásaik – levélváltásaik? – egyik következménye lehet az a levéltöredék, amelyben Kemény vázolja az iratban említett Fejér János társulata számára felépítendő komédiaház tervét. A (végső) megállapodás – ha van ilyen – szövegét nem ismerjük ugyan, de valószínűsíthető létrejötteként egyik bizonyítéka az a közép-kor óta élő gyakorlat, miszerint a megkötött jogügylet esetén a jogokat átruházó fél átadja a másik érintett félnek az ügy tárgyára vonatkozó jogbiztosító jogosult-

ságot bizonyító aktákat. Mint ahogyan Fejér János is átadja Kemény Simonnak a társulatára vonatkozó iratokat. Ezekből maradtak meg a családi levéltárban a fentebb idézettek. Amelyek azonban – a maguk torzó mivoltában – természetesen nem adnak választ néhány lényeges kérdésre. Így mind ez ideig nem tudjuk azonosítani Kemény Simonnak azt a kolozsvári ingatlanát, amelyből a komédiaházat kívánta kialakítani. A kolozsvári városi adókönyvek megmaradt kötetekben erre nem találtunk adatokat. Nincs adatunk arra vonatkozóan sem, hogy a komédiaház – vagy csak egy újabb „szála” – valójában megépült-e. Mint ahogyan arra sem, hogy az egyébként folyamatosan működő társulat játszott-e egyáltalán az esetleg felépült Kemény Simon tervezte „palotában”. Mindez további kutatások feladata.

Arról azonban, hogy a kolozsvári magyar nyelvű színjátszás nemcsak Kemény Simonnak, de családjának is szívügye, tanúsodik például az a bejegyzés, miszerint Kemény Simonné Wass Kata évekkel férje halála után, még 1803-ban is segílyezi a színtársulatot.³¹

Kemény Simon – erőteljes kultúraorientáltságával és -támogatásával – egyfelől a „régierdélyi”, a fejedelemség kori konzervativizmust és folytonosságot képviseli a Habsburg-integráció korában – a némiképp beszűkült lehetőségek közepette személyes, társadalmi és politikai kapcsolati hálók segítségével, a vagyon és a szociális státusz felhasználásával közvetlenül kultúrahordozói szerepet vállal, másfelől éppen ezáltal ölt magára már egy modern szerepet (is), a reformkori arisztokráciát.

■ JEGYZETEK

1. Rettégi György: *Emlékezetre méltó dolgok: 1718–1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1970.
2. Vö. Bicsok Zoltán – Orbán Zsolt: „Isten segedelmével udvaromat megépíttem...” *Történelmi családok kastélyai Erdélyben*. Csíkszereda, 2011. 22; Kovács Kiss Gyöngy: *Előző helyett*. In: Uő. (szerk.): *Álló- és mozgóképek. Vázlat az erdélyi arisztokráciáról*. Kvár, 2007. 9–10.
3. Vö. Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. V. Bp., 1912. 512–517; Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. V. Pest, 1860. 174–182.
4. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (KmOL) Törzsgyűjtemény 1059, 1062. sz., Kemény család csombordi levéltára I/204, IV/166, 80, 82, V/37, XII/922. sz. (A továbbiakban Kemény cslt); *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Bp., 1959. 337–451. Passim (A továbbiakban *Önéletírás*)
5. Vö. V. Windisch Éva: *Kemény János*. In: *Önéletírás* 5–66, illetve KmOL Kemény cslt X/686. sz. – KmOL Beszterce város levéltára I. 12585. sz.
6. Vö. Bácskai Antal: *A Zrínyiek erdélyi kapcsolataihoz – Levelek 1654–1679-ből*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae – Acta Historiae Litterarum Hungaricum*. Tomus X–XI. Szeged, 1971. 67–89.
7. Kiss András: *A kolozsvári Állami Levéltár Szatmár vármegyére vonatkozó iratai*. In: Uő: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 44–50.
8. Bicsok–Orbán: i. m. 329.
9. P. Szathmáry Károly: *A gyerőmonostori b. Kemény család idős. fejedelmi ágának okmánytára*. In: *Magyar Történelmi Tár*. XVIII/1871. 3–198; Magyar Károly: *A Kemény család enyedi levéltára és tatár-rabságból írt levelei*. Erdélyi Múzeum 1897. 262–378; Uő.: *Regeszták Alsó-Fehér vármegye levéltárából*. In: *Történelmi Tár*. Új folyam. VIII/1907. 81–109.
10. KmOL Szomorújelentések gyűjteménye 867.
11. Vö. Szomorújelentés – *A Wass család cegei levéltára*. Valentiny Antal oklevélkivonatait felhasználva bevezető tanulmányokkal és jegyzetekkel közléteszi W. Kovács András. Kvár, 2006. 68. 392. j.
12. Vö. Makkai László – Szász Zoltán: *Erdély története*. II. Bp., 1986. 1109–1111.
13. Kemény cslt XXXII/1040. sz.
14. Kemény cslt XXXIII/1118. sz.
15. Kemény cslt XXXIII/1118. sz.
16. Kelemen Lajos: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. I. A bevezető tanulmányt írta Szabó T. Attila. Sajtó alá rendezte B. Nagy Margit. Buk., 1977. 106.
17. Idézi Szabó Miklós – Szögi László: *Erdélyi peregrinusok*. Marosvásárhely, 1998. 9.
18. MTAK K 22/146, Bolyai-gyűjtemény.
19. Vö. Oláh-Gál Róbert: *Bolyai Farkas és Kemény Simon családja*. Valóság 2011. 7. sz. 59–68; KmOL Szomorújelentések gyűjteménye 869.
20. Kemény cslt XXXIV/1208. és 1244. sz.
21. Kemény cslt XXXV/1246. sz.
22. Lásd Jancsó Elemér (szerk.): *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Buk., 1955.
23. Ferenczi Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kvár, 1897. 75–263; Enyedi Sándor: *Az erdélyi magyar színjátszás kezdetei – 1793–1821*. Buk., 1972; Janovics Jenő: *A Farkas utcai színház*. Bp., [é. n.] 22–39.
24. Ferenczi Zoltán: i. m. 94; Enyedi Sándor: i. m. 26.
25. Enyedi Sándor: i. m. 120–127.

A KOLOZSVÁRI ZSIDÓ KÓRHÁZ MEGNYITÁSÁRA (1931)

Hölgyeim és Uraim!

■ Nagynyilvános ünnepségek csak akkor jogosultak – különösen ezekben a nehéz napokban, amelyeket átélünk –, ha a köz szempontjából fontos eseményt vezetnek be, avagy zárnak le. Külön jogosultságot ad a mai ünnepnek az a körülmény hogy megnyitó ünnepség ugyan, amely egy ilyen közérdekű munkát, a kórház működését, megindít, de egyúttal olyan ünnepség is, amely egy másik, a köz szempontjából nem kevésbé fontos eseményt lezár, amely az a társadalom által végzett nagyszerű munka, amely ezt a kórházat létrehozta. Az orvosi tudomány és a társadalomnak ez a találkozási pontja a mai ünnepen nem véletlen, mert mindkettőnek közös műve ez a kórház, és ez a kapcsolat az orvosi tudomány és a közösség között a munkának következő, a mai napon meginduló fázisában is meg fog maradni. A társadalom a munkának eddigi szakaszában az építő, az aktív rész volt, s ezt az aktív munkát nagyszerű lendülettel azok vezették, kikben a közösségből fakadó nemes humanizmus és szociális felelősségérzet szokatlan példaszzerű mértékben vált tudatossá. És vezetett elsősorban az a férfiú, kiben ezen példamutató tulajdonságokhoz a nagy szív áldozatkészsége is társult: áldott emlékezetű Sebestyén Dávid, és vezette tovább a beteljesülésig fia és művében utóda, Sebestyén József, kiben ezt a nemes humanizmust és fokozott felelősségérzetet a köz iránt betetőzte egy hallatlan szívós akarat és a legsúlyosabb gazdasági válsággal is dacoló alkotóképesség. A mű be van fejezve, az ünnepnek mindjárt vége, és megkezdődhet a munka, a mi munkánk, az orvosoké, az orvosi tudományé. Ámde a közösséggel a kórház

ebben az elkövetkezendő munkában is számtalan eleven szállal van összekötve. De ezen túl a társadalom nem annyira aktív, építő szerepet fog betölteni, hanem inkább mint szenvedő, elfogadó fél áll a kórházi munkával szemben. Akik ma ünnepelnek, részben az építők, kik munkájuk zárókövét rakják ma le, de itt vannak a többiek is, sokkal számosabban, a szenvedők, a betegek, akik várakozással és bizalommal várják, hogy a kórház kapuja megnyíljon. Ez a bizalom és ez a várakozás az, amely a kórház építését szükségesé tette, ami tehát végeredményben a kórházat létrehozta.

Hölgyeim és Uraim!

Ez a nagy bizalom teljes várakozás a kórház működésével szemben kultúrtörténetünk egy érdekes jelenségéhez vezet. Ez az a gyökeres változás, melyen a közösségnek állásfoglalása a kórházakkal szemben az utolsó generációkban keresztülment. A múlt évi drezdai nemzetközi egészségügyi kiállítás a kórháznak külön pavilont szentelt, és ebben a pavilonban két érdekes kép volt látható, melyen egymás mellett a régi és az új kórház volt igen szemléltető módon érzékeltetve. Az ellentét a két kép között olyan nagy volt, hogy egészen indokolatlannak látszott, hogy mindkettőnek neve azonos volt, mert ezen egyforma elnevezéstől eltekintve semmiben sem hasonlítottak egymáshoz. A régi kórház, amely inkább azilum volt, olyanok részére, kik a környezetükre terhesek voltak, mint gyógyító intézet, félreeső utcában, távol az élők házaitól felelt, és az emberek szemeiben a borzalom, a szenvedés és a halál hajléka volt, melybe ha belépett, minden reménységről

lemondott. Sötét óriási kórtermeibe levegő és napfény alig hatolt be, és az orvosnál is szorgalmasabb látogatója volt az utolsó vigaszt nyújtó lelkész. A ma kórháza ezzel szemben a város szívében, ennek jól megválasztott, legszebb helyein fekszik, modern, ragyogó épület, amely a modern tudomány és technikának valószínű tárháza. Ha régebben az orvos egyik nehéz problémája abban állt, hogy mely módon sikerül a beteget rábírní, hogy kórházba menjen, úgy ma sokkal gyakrabban okoz nehézséget az, hogy egy beteget, ki már nem igényel kórházi kezelést, el akarunk bocsátani. Hogyha kutatjuk ennek a nagy különbségnek az okát, különösen azt, hogy mi okozta a közönség egyre fokozódó bizalmát a kórházakkal szemben, úgy az okot nem csupán lelki vagy érzelmi belső változásra vezethetjük vissza, hanem ezen fejlődésnek jelenségeiben fogjuk megtalálni. A gőzgép feltalálása által meginduló nagyipari termelés nemcsak gazdasági téren okozott zajos átalakulást, hanem megindította az empirikus természettudományoknak egy nagy-szerű és meredek vonalú fejlődését, mely természetszerűen nem maradhatott hatás nélkül az arra alkalmazott tudományágra sem. Mely teljes egészében az, természetvizsgáláson épült fel: az orvostudományra. A természettudományoknak az empirikus és racionális kutatásnak ezen korszaka, melynek hiányosságait és túlzásait ma már felismertük mégis az ember történelemnek azon ritka alkotó pillanataihoz tartozik, melyben a termelési mód megváltoztatása által az összes régi értékek meginganak, és a termelés új szükségleteinek izzó hevében egy alkotó olvadási ponthoz érkeznek el, melynél tudásunknak összes értékei új formába lesznek öntve. Szellemi történetünknek ezen produktív korszaka a régi medicinát is megtermékenyítette, mely a régi alkímia és skolasztika szűk kereteit szétfeszítve a modern fizika és kémia biztos alapjaira helyezkedett, és az összes életjelenségeket új szemszögből vizsgálta és ismerte fel, és a saját alapvető tudományát, a biológiát is egészen új formákba öntötte. Az a nagyszerű fejlődés melyen ezáltal az orvosi tudomány keresztülment, a gyógyászat legkülönfélébb terein vezetett nagy felfedezésekhez és meglepő eredményekhez.

A haladás egyik velejárója volt a betegség felismerésének, a diagnosztikának

teljes átalakulása oly irányban, hogy eljárásai mind finomabbak és ezzel mind komplikáltabbakká váltak. Míg eddig a diagnózis inkább pillanatfelvételekre épült, melyet az orvos a beteglátogatások idején a betegnél felvehetett, úgy az új diagnosztika a betegek állandó és huzamosabb ideig tartó megfigyelését, kórtörténeteinek rendszeres, folyamatos, filmszerű regisztrálását tette szükségessé, mely a beteglátogatások útján alig eszközölhető, és kellő pontossággal csak gyógyintézetekben, kórházakban végezhető.

Ehhez járult azonban még egy másik jelenség, mégpedig az, hogy az elméleti természettudományokkal párhuzamosan a technika is rendkívüli módon kifejlődött, és az orvostudománynak mind komplikáltabb és nagyobb szabású technikai apparátust bocsátott rendelkezésére, mely ma már a diagnosztika és terápia szertárához nélkülözhetetlenül hozzátartozik, és mely szintén csak kórházakban valósítható meg teljes mértékben.

De még egy fontos változást hozott ez a fejlődés. Az orvostudomány kutatásainak és eredményeinek anyaga olyan beláthatatlan méreteket öltött, hogy akár csak a leszűrt eredményeknek teljes elsajátítása az orvos részére mindinkább lehetetlenné vált. És ezen a ponton megindult az a folyamat, amelyet mindig ott találunk meg, ahol valamelyik egységben az életnek túl gazdag mennyisége gyűl össze: megindult az oszlás, a fő és mellékágak termelése, az orvostudományok specializálási folyamata, amely máig sincs lezárva. Ennek a szükségszerű specializálódásnak sok előnye mellett van egy nagy hátránya, és ez az, hogy lassan az orvostudomány atomizálásához, az ágaknak a törzstől való elkülönödéséhez vezethet. Egyetlen lehetőség van e nagy hátrány kiküszöbölésére, és ez abban áll, hogy a mind finomabb specializálódást mind kisebb részterületekre osztó folyamattal szemben egy másik szintetikus szervezkedés is induljon meg, mely a differenciált részeket egy magasabb egységben összefogja. Ám mivel az egyén szellemi kapacitása már nem elegendő ahhoz, hogy a tudományt minden részében átfogja, a szervezkedés nem lehet egyéni, csak kollektív: az elkülönült szakmáknak rendszeres és kiegészítő együttműködése egy modern gyógyintézet keretében.

A közönségnek fokozódó bizalmát a kórházakkal szemben tehát nem érzelmi

változás, hanem tények megváltozása okozta. A gyógyászat, mely a múltban mondhatni egyéni művészet volt, melynek eredménye az orvos személyes megfigyelő- és szintetikus intuitív képességétől függött, ma mindinkább kollektív feladattá válik, mely csak a modern kórházban oldható meg, ahol az orvos ma is nélkülözhetetlen egyéni képességei szervezett együttműködés keretén belül jutnak érvényre és társulnak mindazon lehetőségekkel, melyeket a modern technika és a kifinomított regisztráló diagnosztika nyújtanak.

A kórház így ma az a hely, ahol a modern orvostudomány teljesítőképességeinek maximumát érheti el, és ez az, amit a közösség mind szélesebb rétegei ösztönszerűleg megéreznek, amikor komoly betegségük gyógyítására a kórházat tartják legalkalmasabbnak.

Hölgyeim és Uraim!

Mi mindnyájan itt egy nagy látványosságnak szemtanúi vagyunk. A legnagyobb látványosság ez, amit a természet csak nyújthat. Annak vagyunk szemtanúi, hogyan válik elevenné az élettelen. A mű be van fejezve, az ünnepnek mindjárt vége, és megkezdődhet a munka. A falak közé halott anyag, élettelen vas és téglák közé élet költözik. És mi egy születésnek, az új élet első lüktetésének vagyunk tanúi. És ha ebben a egyszerű látványban van valami elszomorító, úgy talán csak az, hogy a születésnél nem lehet jelen maga az apa, aki először ezt az életet elgondolta, szeretettel megtervezte és ezen túl a létrejövésének lehetőségeit megteremtette. De ezen tényben nemcsak elszomorító van, hanem felemelő is. Nemcsak a múlandóságról, hanem az igazi halhatatlanságról is van benne valami. Mert egyetlen reális halhatatlanság van: halálunk után csak az él tovább belőlünk amit nem tartottunk meg magunknak, amit kiszakítottunk, odaadtunk a tovább élő, az örök életű közösségnek.

Mikor mi, a kórház orvosai a munkát megkezdjük, jó kísérő lesz utunkon ez a posztumusz születés, a közért való áldozásnak és az igazi halhatatlanságnak ez a szimbóluma.

De még egy különös biztatást is hozott nekünk ez a mai nap, és ez a tudomá-

nyos és orvosi életünk vezetőinek megjelenése és azok az értékes és emlékezetes szavak, melyekkel köszöntöttek minket. Örömet és lelkesedést váltott ki a kolozsvári egyetem rektorának, dr. Hatiegan Gyula professzornak üdvözlete, kiblen orvosi tudományunknak nemzetközileg elismert kiválóságát látjuk. Abban, amit ő és Papilian professzor, az egyetem dékánja mondott, ahogy ők a Talmudot és a prófétákat idézték, az udvariasságnak egy olyan finom megnyilvánulásának lehetünk tanúi, mely csak fejedelmeknél szokásos, akik látogatásukkor a vendéglátók ruháit öltik magukra.

Professzor Urak, mi kiérettük szavakból az igazi humanizmus és mindenekelőtt álló tudányszeretet hangját. Udvariasságukat, mellyel Önök ma a mi színeinkben jelentek meg, avval viszonyíthatjuk, hogy kórházi munkánkban igyekeznünk fogunk az Önök színeit megvalósítani és megközelíteni azt a nívót, melyet az Önök által vezetett egyetem és klinika egy kolozsvári kórháznak diktál. Örömmel köszöntjük egészségügyünk vezetőit, dr. Basiota megyei és dr. Vlad városi tisztii főorvos urakat is, kiknek jelenléte munkánk helyességét igazolja, és ünnepünk fényét emeli.

De elsősorban magunk előtt látjuk mindazokat, kik sokkal nagyobb számban, mint szenvedők, mint betegek várják a kórházi munka megindulását, a társadalomnak azt a részét, melynek nem az eddigi építőmunkához van kapcsolata, hanem a most meginduló orvosi munkában kell részesülnön. Az ő fájdalmuk lesz a mi munkánk leghatásosabb serkentője. A modern orvostudomány a kórházban éri el teljesítőképességének maximumát, és a társadalom a kórház orvosait ilyen maximális teljesítmények lehetőségével ajándékozza meg. Mi azonban most, mikor a mű be van fejezve, mikor az ünnepnek vége, és megkezdődhet a munka, tudatában vagyunk annak, hogy a mi hivatásunk, hogy amit a társadalom aktív, építő részétől átvettünk, teljes odaadással és minden tudásunk latba vetésével a közösség szenvedő részének juttassuk vissza.

Hamburg József

TISZA ISTVÁN ÉS AZ I. VILÁGHÁBORÚ Részletek Berzeviczy Albert kiadatlan naplójából

■ Báró berzevicei és kakaslomnici Berzeviczy Albert 1853. június 7-én született a Sáros vármegyei Berzevicén, az egyik legősbibb, a 13. századból eredeztetett magyar nemesi család tagjaként. Elemi iskolai tanulmányait a kisszebeni piarista konviktusban végezte, majd Lócsén és a budapesti piarista nagygymnáziumban tanult. A szeptesi vármegyeszékhelyen tett sikeres érettségi vizsgáját követően 1870-ben lett a kassai jogakadémia hallgatója, 1877-ben pedig államtudományi doktorátust szerzett a budapesti egyetemen.

Közéleti pályája rendkívül korán, 23 éves korában kezdődött, amikor Sáros vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé választották. Rövid vármegyei szolgálat után, 1881-ben jutott be a magyar törvényhozásba, a Szabadelvíű Párt jelöltjeként, és egészen 1905-ig (majd 1910–1918, illetve 1926–1936 között ismét) az országgyűlés tagja maradt. Karrierje csúcán, 1903–1905 között vallás- és közoktatásügyi miniszter volt Tisza István első kormányában. Kiváló politikai kapcsolatainak és a miniszterelnökhöz fűződő jó viszonyának köszönhetően 1904-ben lett a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti, majd igazgatósági tagja, 1905 novemberétől pedig az MTA elnöke, egészen 1936. március 22-én bekövetkezett haláláig.

Politikai gondolatvilágában a dualizmus korának liberális-konzervatív eszméisége volt a meghatározó. A kiegyezés közjogi rendszerének és az alkotmányosság védelmének nagy jelentőséget tulajdonított. Az állampolgári jogegyenlőség elvéhez szilárdan ragaszkodott, ezért már a kezdetektől fogva ellenezte az egyetemi felvételi rendszert szabályozó ún. „numerus clausus” (1920: XXV tc.) megalkotását és törvénybe iktatását. A gazdasági és társadalmi folyamatokban történő állami szerepvállalás terén a törvényesség és a

méltányosság klasszikus liberális elveit vallotta. A faji gondolatot és az antiszemitizmust határozottan elutasította, ugyanakkor a nemzetiségi kérdésben Tisza Istvánhoz hasonlóan a magyar szupremácia, valamint a fennálló társadalmi és kulturális rend híve volt. 1904-es népszabadsági törvényjavaslatának számos eleme az 1907-es Apponyi Albert-féle nemzetiségi törvényben (1907: XXVII tc.) realizálódott.

Politikai szerepvállalásán túl Berzeviczy Albert aktív írói, történészi és művészettörténeti munkát is kifejtett. Legjelentősebb művei: *Itália. Úti rajzok és tanulmányok* (1899), *Beatrix királyné (1457–1508)* (1908), *A cinquecento festészete, szobrászata és művészi ipara* (1909), *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849–1865. I–IV.* (1922–1937).

Az első világháború alatt Berzeviczy Albert 1916-ig Budapest II. kerületének országgyűlési képviselőjeként a képviselőház különböző bizottságaiban (pénzügyi bizottság, összeférhetetlenségi ítélőbizottság) dolgozott, 1917-ben pedig IV. Károly király élethossziglan a főrendiház tagjává nevezte ki.

A világháború kitörésétől kezdve naplőfeljegyzéseket készített (ezek jelenleg a Szalay-Berzeviczy család tulajdonát képezik), melyekben folyamatosan értékelte Magyarország háborús helyzetét, és a hadi események alakulásával együtt lehetséges forgatókönyveket is felvázolt egy, a háborút követő területi rendezésre vonatkozóan is. Annak ellenére azonban, hogy naplőfeljegyzéseiben beszámolt a frontról hozzá eljutott hírekről, nem szorítkozik kizárólagosan azok kommentálására, hanem betekintést enged a parlamenti küzdelmek és háttéralkuk világába is.

A naplőfeljegyzések egyik érdekessége, hogy írjuk mindvégig kapcsolatban

állt a vezető magyar politikusokkal – nemcsak párttársaival és Tisza Istvánnal, hanem bankettek, vacsorák és egyéb informális találkozók útján az ellenzéki Apponyi Alberttel és ifjabb Andrássy Gyulával is. A velük folytatott beszélgetéseit lejegyezte, ennek következtében pedig olyan információk birtokába került, melyek a sajtóban vagy az országgyűlési naplóban nem jelentek meg. A több nyelven is beszélő Berzeviczynek ezenfelül nem okozott gondot, ha a szövetséges államok diplomatáival és politikusaival kellett érintkeznie, így ezekről is beszámolt naplófeljegyzéseiben.

Az alábbiakban ebből a naplóból közlünk részleteket, melyek az egész corpus nagyjából egy tizenötöd részét képezik. A szövegben vezérfonalként szerepelnek Berzeviczynek Tisza miniszterelnökkel folytatott háttérbeszélgetései, amiket számos további közérdeklődésre számot tartható részlettel egészítettünk ki. Ilyenek például Przemysl eleste, Ferenc József halála és IV. Károly trónra lépése vagy az 1918. évi háborús vereség és összeomlás. Szándékunk szerint az olvasók ezen rövid „ízelítő” alapján betekintést nyerhetnek majd Berzeviczy világháború alatti gondolkodásába és ezen keresztül a magyar történelem egyik sorsdöntő időszakába.

Gali Máté

1914. szeptember 26.: Tegnap a Munkapárt¹ körében voltam. Az most valóságos bolondok háza, a legellentétesebb hírek találkoznak benne, mindenki esküszik jól értesültségére, és az ember összbenyomása az, hogy mindenki hazudik és senki se tud semmit.

Amit magától Tiszától hitelesen hallottam, az az, hogy galiciai hadseregünk jobbszárnya most már Sztropkónál áll, Zemplén megyében. Ez – persze – semmiféle újságban nem olvasható, márpedig egy pillantás a térképre meggyőz arról, hogy olyan harcfront, mely Krakkót Przemysl-lel² összeköti és Sztropkónál végződik, nem képzelhető. Amiből következik, hogy a Krakkó és Przemysl közötti vonalat már nem tartjuk fenn, seregünk Przemysl-től már el van szakítva. Ekkora meghátrálás valami leplezett nagy débacle³ nélkül alig gondolható. És Tisza ezt szinte tréfálkozva adta tudtomra, az ő jókedvű optimizmusa már néha a cinizmus határos. És mégis sajnálom őt,

hogy éppen ő, ez a fanatikusa az igazságnak, most csak egy zsarnokilag keresztülvitt ámítási és önámítási rendszerrel képes a helyzetet úgy-ahogy fenntartani.

1914. szeptember 28.: Most már kétségtelen, hogy ez a háború nemcsak méreteinél fogva legnagyobb és leggyilkosabb valamennyi eddigi között, hanem minden tekintetben legborzalmasabb is. Soha még eddig az emberiség oly vadnak, oly könyörtelennek, oly barbárnak és embertelennek nem bizonyult, mint most, a civilizáció tetőpontján. A Balkán-háború⁴ alatt még biztathattuk magunkat azzal, hogy ezek éppen – balkáni népek; de most, íme, a legműveltebb nemzetek viselnek hadat, s akármennyit vádaskodnak, az eszközök válogatatlansága tekintetében alig lehet köztük különbséget tenni. Mi, naiv ábrándozók, akik azt hittük, hogy az emberiség csakugyan a művelődés, nemesbülés útján halad előre, ezt a hitünket is a mai világháborútól hátrahagyandó romok alá temethetjük!

Lassan talán meg fogjuk szokni azt a gondolatot is, hogy a muszkák immár magyar földön vannak.⁵ Azt mondják, ezek csak jelentéktelen betörések, amelyek rendre visszaveretnek, van elég seregünk az országban, az orosz maga csak nyugtalanítani akar, nincsenek komoly szándékai Magyarország elfoglalására stb. stb. De a hivatalos híradásokat és kommentárokat már nehéz egészen komolyan venni. Grotzeszkül hangzik, mikor ezek ma, egy hónap óta tartó állandó visszavonulásunk után még mindig ugyanazon a győzelemittas hangon szólnak hozzánk, amely első, kissé túlbecsült sikereink után megszólalt.

1914. október 2.: Ma ismét beszéltem Tiszával, azt ajánlottam neki, helyeztetne el német csapatokat Erdélyben. Csak ez volna igazi és teljes biztosíték Románia támadása ellen, Németországba belékötni nem merne. Ő azt mondta, hogy nincs diszponibilis⁶ német hadtest, hogy ez nagyon is feltűnő jele volna a bizalmatlanságnak Romániával szemben, amely egyébiránt tudja, hogy ha bennünket megtámad, a német sereggel is szembe találja magát. Ő egyébiránt azt a 3000 csendőrt, aki Erdélyben van koncentrálván, az ottani népfőlkelő csapatokkal elégségesnek tartja, hogy a – szerinte – nagyon gyöngye román katonasággal elbánják. Az orosz betörést is csak a máramarosi lakosság szempontjából sajnálja, semmi

kételye nincs arra nézve, hogy őket kiűzzük, s hogy ez csak egy diverzió.⁷ Kizárt-nak tartja, hogy az oroszok nagyobb se-
reggel törekedjenek Budapest felé, mert
akkor északi csapataink bekerítenék és
megsemmisítenék őket. Az ő optimizmus-
a törhetetlen és – szuggesztív, de szug-
gesztója nem tart sokáig, ami természe-
tes, miután eddig – legalább a háború
kitörése óta – számításai, várakozásai, föl-
tevésői közül egyetlen egy sem valósult
meg teljesen.

Émelygős az a diadalmámor, a mely-
ben a cenzúrázott sajtó állandóan ringa-
tozik s az a naivság, amellyel a német
közvélemény minden, a mi hadművelete-
inkre vonatkozó dicséretétől könnyekig
meg van hatva. Hát még ne is dicsérje-
nek, mikor mi testünkkel védjük őket,
mikor mi a monarchia egyik országát a
másik után szolgáltatjuk ki az oroszoknak,
csak hogy az ne törekedjen Berlin felé!

[...]

1915. március 23.: Przemysl elesté-
nek híre⁸ tegnap este villámcsapásként
hatott az egész fővárosra. Az emberek túl-
nyomó részét teljesen készületlenül érte,
és hatásában lesújtóbb volt még Szerbia
kiürítése hírének is. Nem tudom, mennyi-
ben igazak a szárnyaló hírek, melyek sze-
rint ezt a csapást is vétkes könnyelműség,
s az előrelátás teljes hiánya okozta, mert
állítólag a Przemysl felé útnak indított
eleség nagyobb részét az útban táborozó
hadtestek foglalták le. Mindenesetre ért-
hetetlen, hogy a már egyszer nehéz ost-
romzárt kiállott várost az alatt az egy hó-
nap alatt, míg csapatainknak nyitva állott
feléje az út, ne lehetett volna hosszabb
időre, mint 4 hónapra látni el élelmiszere-
l. Tisza természetesen ezt az eseményt
is jelentéktelennek mondja, és – most
már – sokkal nagyobb bajnak ítéli decem-
beri szerbiai vereségünket,⁹ sőt a mai
harctéri helyzetet a közelmúlthoz képest
lényegesen javultnak találja! Úgy látszik,
főleg semleges szomszédjaink kevésbé fe-
nyegető magatartása miatt.

Olaszországhoz való viszonyunkra
nézve a miniszterelnök igen bizalmasan
közölte, hogy a Trentino és az Isonzó-part
átengedése alapján a megegyezés minden
valószínűség szerint létre fog jönni, úgy-
hogy ennek fejében ellenértékül „szabad
kezet” kapunk a Balkánon. Nem hiszem,
hogy ez a „szabad kéz” Albániára is kiter-

jedne, de mindenesetre realisabb ellenér-
tékek tartom ezt annál a – kormánykö-
rökben hallott – hiú reménynél, hogy
majd ennek fejében Orosz-Lengyelország
egy darabjával kárpótoljuk magunkat!
Az olaszokkal való tárgyalás azonban
egyelőre szigorú titok marad, nem annyira
a nálunk kelthető rossz benyomás,
mint inkább amiatt, hogy francia befolyás
az olasz közvéleményt el ne tántorítsa
a megegyezéstől.

En Tiszát mély meggyőződésnek
megfelelően az égre kértem, hasson oda,
hogy mielőbb békét kössünk a status
quónak alapján. Mi hódítani úgyse aka-
runk, bennünket akartak megsemmisíte-
ni, ezt pedig ők nem értik. Értjük be ezzel
az eredménnyel, nagyokat már úgyse
remélhetünk. Minél később kötjük meg
a békét, annál rosszabb lesz, az ország
pedig belepusztul ebbe a háborúba.

Tisza nagyon nyugodtan és barátságos-
an fogadta föl szólalásomat, s bizonygata,
hogy ő kívánja a béke mielőbbi megköté-
sét, s mihelyt annak ideje elérkezik, ér-
vényesíteni fogja ily irányban befolyását.
De a helyzetet erre most még megértnek
nem látja. Kivettem beszédjéből, hogy
még mindig bízik a háború jövő fejlemé-
nyeiben, s hogy legalább Szerbia megalá-
zását, esetleg megkisebbitését elengedhe-
tetlennek tartja, és hadisarcot remél! Azt
azonban megnyugvással értettem meg
szavaiból, hogy Németország nem köti
magát Belgium anektálásához, mert
ebben láttam volna a béke legnagyobb
akadályát. Tisza bizik abban is, hogy az
entente nem fogja Konstantinápolyt meg-
szállhatni, s reméli, hogy a törököknek
fogunk muníciót szállíthatni. Hogy mi-
képpen, azt nem árulta el, de ha Bulgária
mellénk állására számít e kérdésben, eb-
ben – azt hiszem – éppúgy csalódnai fog
a jövőben is, mint csalódott eddig.¹⁰

1915. március 26.: Ma először hallot-
tam Tiszától oly nyilatkozatot, melyből
kítűnik, hogy a hazai románoknak kivált
legújabban tett engedmények főleg német
befolyásra és sürgetésre vezethetők vis-
sza, s hogy Németország e követelődését
a boldogult trónörökös és az ő környeze-
téből, s iskolájából való osztrák politiku-
sok inspirálták.

Az igazságügy-miniszter¹¹ ma sok
részletet is közölt velem a hadsereg szá-
mára való szállítások körül beférkőzött
súlyos és számos visszaélésről. Fájdalom,
több magas állású katonai személy is erő-

sen kompromittálva van, de a tulajdonképpeni értelmi szerzők és csábítók majdnem kivétel nélkül zsidók, kik között nagy számmal szerepelnek az itt vendégjogon szereplő galíciai menekültek! Az igazságügy-miniszter attól tart, hogy ha ezek a dolgok – a háború megszűntével – mind nyilvánosságra jutnak, egy új, igen heves antiszemita mozgalomra lehetünk felkészülve.¹² A kivételes intézkedésekről szóló törvény értelmében valamennyi ügy katonai bíróság elé kerül, és kérelhetetlenül szigorú elbírálást fog találni.

1915. március 31.: Ma nálam volt gróf Ponzzone, a turini¹³ *La Stampa* tudósítója, s hosszú interview-nak vetett alá Olaszország neutralitására és sok egyéb, a háborúval összefüggő kérdésre nézve. Ami engem különösebben érdekelt, az ennek a nagyon világlátott, az európai publicisztikában versatus,¹⁴ és az olasz közvélemény mérsékelt irányát képviselő embernek jellemző megnyilatkozása volt az olaszok fölfogására nézve. Ez is megerősített abban, hogy Olaszországban ma már nemzeti dogmává lett az irredentizmus, mely csak Ausztria ellen irányul, amit azal magyarának, hogy Nizzában, Korzikában, Máltában egy magasabb rendű egyenrangú faj, a francia, angol uralkodik az olaszok fölött, ellenben Ausztriában egy alacsonyabb rendű faj: a szlávok. Ponzzone hízelgően hozzátette, hogy ha például Triestben a magyarság dominálna, a helyzet egészen más volna! Hogy ezt az elméletet hogy alkalmazzák a Trentinóra, ahol az olaszok az éppen nem alsóbbrendű német fajjal állanak szemközt, annak magyarázatával interwietorom adós maradt. Mindenesetre kitűnt szavaiból, hogy ők ma már Triesttre is spekulálnak, nem csak a Trentinóra s az Isonzó-partra. Azt is elárulta, hogy ők nem nagyon bíznak egy olyan suba-alatti megegyezésben, amely nyilvánosságra csak a béke megkötése után hozatnék, de viszont azt nagyon határozottan hangsúlyozhatni vélte, hogy ha egyszer valamilyen megegyeztünk, az ki van zárva, hogy Olaszországot messzebbmenő követelések érdekében harcba lehessen vinni. Szóval: ők nem bíznak bennünk, mi azonban bízunk bennük! Érdekes volt az a közlése, hogy Olaszországban hivatalos, bizalmas enquête¹⁵ alapján meggyökerezett az a vélemény, hogy Anglia a maga szívós makacosságával ki fogja erősz-

kolni a Dardanellákon való áthaladást és Konstantinápoly elfoglalását, s hogy Olaszország most az elé a dilemma elé is van állítva: nem kellene-e előzetes megegyezést keresnie az entente-hatalmakkal a keleti helyzet likvidálására nézve, miután annak az entente-hatalmak szándéka értelmében való kialakulását megakadályozni úgyse tudja.

[...]

1916. június 15.: Az ausztriai belállapotok oly tényezője a helyzetnek, melyet nálunk senki sem értékel igazi jelentősége szerint. Az osztrák sajtó kacagató elszörnyűködéssel beszél mindig az orosz Duma minden hosszabb elnapolásáról és tagjai megrendszabályozásáról, hogy az osztrák Dumát, a Reichsrathot, a háború kezdete óta összehívni sem merték. Többször beszéltem e tárgyról osztrák politikusokkal is, sajtóságos belenyugvást tapasztalok ott minden részről ebbe a lehetetlenségébe. Azalatt meg sorban hozza a haditörvényszék a halálos ítéleteket a Reichsrath egyes – cseh, lengyel, rutén – hazaáruló tagjai ellen, melyek közül egyet sem hajtottak eddig végre, s melyeket utóvégre senki sem fog komolyan venni.¹⁶ Az osztrák parlamentarizmus, s e miatt a delegációk teljes szünetelésében – nézetem szerint – része van a katonai körök, s a jelenlegi osztrák kormány, különösen Stürgkh gróf¹⁷ abszolutisztikus hajlamának, melynek nagyon jólesik a parlament nélküli kényelmes kormányzás, és része van valószínűleg annak az udvari nisznak,¹⁸ mely a cseheket minden árulásuk dacára kímélni és dédelgetni akarja, s el akarja kerülni a cseh pártok és nemzet egyetemes megbélyegzését, amely a parlament együttlétében valószínűleg elkerülhetetlenné válnék. Mi magyarok pedig kissé rövidlátók vagyunk e kérdés megítélésében. Tetszik nekünk, hogy mi, a mi kifogástalanul működő parlamentarizmusunkkal egyedül képviseljük az egész monarchiát annyira, hogy – delegáció hiányában – már a külügyminiszter¹⁹ is a magyar parlament előtt kénytelen nyilatkozni. És ne feledjük, hogy utóvégre is a háborút az egész monarchia labilitásáról elterjedt hit idézte elő, s hogy monarchia nagyszerű összetartásáról és helytállásáról hangoztatott minden szónoki frázis hatástalanul fog elpuffogni, amíg a világ azt látja, hogy Ausztria és a hadviselő

államok között az egyetlen, amelynek parlamentjét – belső egyetlenlégei miatt – a háború ideje alatt összehívni nem lehet.

Ma Ófelsége – egy kéréssem ügyében – magánkihallgatáson fogadott, s ez alkalommal hosszabban elbeszélgetett többek között a harctéri helyzetről is. Kitűnt, hogy az oroszok áttörése őt is meglepte, mert úgy volt informálva, hogy ottani hadállásaink bevehetetlenek. Elismerte különben, hogy hibák, mulasztások is történtek. Megható volt, hogy mikor én kinézését dicsértem, s biztos reményemet fejeztem ki, hogy ezekben a nehéz időkben még soká fogja a monarchia ügyeit irányíthatni, ő közbevetette: öreg vagyok már, nem élhetek soká, de legyen nyugodt, utódom igen derék fiatalember, igazán örömem telik benne! (*Ein tüchtiger junger Mann, ich habe meine Freude an ihm!*) S mikor én megjegyeztem, hogy már fényes győzelmek is fűződnek a trónörökös nevéhez, hozzátette: „*Auch in jeder andere Beziehung ist ein tüchtiger junger Mann*”;²⁰ Aztán magyarul hozzám fordult: „*És igen jól beszél magyarul!*” Az öreg király globális gondolkodásának s nagyszerű kötelességérzetének jele, mennyire igyekszik a dinasztia és a monarchia érdekében trónja örökösének útját egyengetni és népszerűségét emelni.

[...]

1916. november 27.: A mi jó királyunk rövid betegeskedés után több mint nyolcvanhat éves korában meghalt. Még egy hónappal ezelőtt kihallgatáson voltam nála. Ügyszólván utolsó órájáig dolgozott. Őt őszintén, mélyen, fájdalmasan gyászolja minden magyar. A trónváltózással járó összes cselekmények a legszigorúbb közjogi korrektséggel mennek végbe. Az ellenzék honmentő készségére semmi szükség sem lesz. Mindenből az látható, hogy az új király rendkívül komolyan veszi az alkotmányosság követelményeit s mindenben elődje nyomdokait követi, senkitől kiben az bízott, bizalmát megvonni nem akarja. Ez fölötte megnyugtató ezen, monarchiánkra és Európára nézve oly óriási jelentőségű változás közepett, melynek epochális²¹ voltát csak mi, a világrázó eseményekhez már szinte hozzászókkott korunk idegzete viselheti el majdnem egykedvűen. A koronázás is meglesz hamarosan. Ebben a téli s hábo-

rús időben természetesnek találnám, ha az egész egy nagy templomi ceremóniára redukálódna, de Tisza mai szavaiból úgy vettem ki, hogy ő lóra akar ülni és lóra akarja ültetni a fiatal királyt is. Félek, hogy a kísérő bandérium kissé szegényes lesz. A hivatalos díszkocsik elé is csak az udvari istállók tudnak már lovakat szolgáltatni.

[...]

1918. október 11.: Tegnap a Nemzeti Munkapárt bizalmas értekezletén Tisza hosszú előterjesztésben ismertette a helyzetet s a párt jövő magatartására vonatkozó nézeteit. Elmondta többek között, hogy a fúzió a kormánypárt és a Munkapárt között már elő volt készítve,²² s megvalósulását csak Wekerle késedelmeskedése hiúsította meg, aki az új pártalakulást egy széleskörű politikai program alapján kívánta végrehajtani, s e célból előbb az összes, e program körébe vágó törvényjavaslatokat is elő akarta terjeszteni. Közben azután beállott a fordulat a harctéren, mely most már az összes nemzeti erők egyesülését teszi szükségessé, s csak ennek megghiúsulása esetében a fúziót.

A harctéri helyzet és békekilátások megítélésénél Tisza ügyesen látványt derültebb színeket is a sötét képbe. Hogy az orosz kolosszus, a pánszláv törekvések állandó veszélyével, le van döntve, az a háború elvitázhatatlan eredménye. Neveltség aról beszélni, hogy nekünk más szövetségeseket kellett volna keresnünk, Oroszország s az általa protezsált balkáni államok agresszív vádaskodásával, továbbá Oroszország és Franciaország szövetségével szemben mi rá voltunk utalva Németország szövetségére, nem is választhatunk mást. Németország mellett ki is kell tartanunk becsületesen, amitől azonban nem következik az, hogy az egyrészt az angolok és franciák, másrészt a németek közötti gyűlölséget is magunkévá kell tenni. Nekünk semmi okunk Angliát és Franciaországot állandó ellenségeinknek tekintenünk.

Az Ausztriában beállott teljes fölborulás megszünteti az 1867-iki kiegyezés előfeltételeit és szükségképp Magyarország függetlenítésére fog vezetni. De nagyon helytelen volna részünkről tűzni ki a perszonáluniót már most rögtön megvalósítandó célul, mert valószínű, hogy az entente próbálni fog Ausztriának valami

olcsóbb békét ajánlani Magyarország rovására. E törekvést előmozdítaná az, ha mi úgy tünnénk föl, mint akik Ausztriától mindenáron elszakadni akarnak.

A békekötésben Magyarország részéről való közreműködésre Tisza Andrásyt tartja hivatottnak, ellenben magának a közeljövőben vezető szerepet nem szán, mert az ellene is irányuló gyűlés az ország érdekeinek az ártalmára szolgálhatna. A Munkapárttól azonban elvárja, hogy a kormányt, mellyel a főcélokra nézve egyetért, amíg a haza javára szolgáló úton halad, odaadón támogatni fogja vele együtt.

Tisza nyilatkozatát a párt teljes megértéssel és méltányolással fogadta, de lelkesedést az nem váltott ki, s a hangulat meglehetősen nyugodt maradt. Beszélgetések során elterjedt a hír, hogy a Wekerle állása²³ csakugyan meg van vágatva, s hogy legvalószínűbb a Szerényi²⁴ designáltatása!²⁵

1918. október 25.: Az események drámai rohamossággal torlódnak egymáson. A delegáció külügyi albizottságának ülésén²⁶ Burián egy semmitmondó, elavult expozét terjesztett elő, mintha az utóbbi hónapokat átaludta volna. Wilson elnök a központi hatalmak békejegyzékeire frázisokba és előkérdésekbe burkolva tulajdonképpen visszautasító választ adott. Ausztria–Magyarországot a cseh, tót és délszláv államokkal való külön megegyezésre utasította!²⁷ Azalatt visszavonulásunk az összes harcvonalonak feltartóztathatatlanul tart tovább, s ma holnap Magyarország déli, s esetleg Románia részéről keleti határai is komolyan veszélyeztetve lesznek. Katonáink pedig szer-

tesztét vannak szórva a különböző frontokon. Ausztriában a császár proklamálta a nemzeti államok „Bundesstaat”-ját, s egyelőre nemzeti tanácsokat alakított,²⁸ melyek részben már meg is alakultak, és nyíltan beszélnek az elszakadás eshetőségéről. Erre mi – a király beleegyezésével – proklamáltuk a perszonáluniót és Magyarország függetlenségét.²⁹ Fiumét egy horvát ezred megpróbálta elfoglalni, mire Wekerle és Burián megbuktak, külügyminiszter Andrásy lett, s a magyar kormányalakítás kombinációinak előterében Károlyi Mihály áll!

A létünket fenyegető veszélyek közepe nem látunk mást, mint a hagyományos kegyetlenséget és viszályt, a forradalmias terrorral szemben félnépszerűséget és mindig elkésett koncessziókat. Az elkésett rendszabályok között letragikusabb a Munkapárt föloszlása és belépése az ún. 48-as Alkotmánypártba, vagyis a kormánypártba. Ennek célja lett volna a Wekerle-kormányt parlamenti többséghez juttatni, és ezzel megerősíteni, azonban amely percben az egyesülés megtörtént, a Wekerle-kormány megbukott.³⁰ Joggal kérdezhetjük, hogy mire való volt az egész fúzió, méghozzá ilyen, a Munkapártra nézve megalázó formában? A nagy Munkapárt beolvadt a kis kormánypártba, s amely percben ez a belépés megtörtént, a kormánypártnak összes még eddig hozzátartozott függetlenségi és néppárti elemei kiléptek. Így mi tulajdonképpen a mi saját desideriumunk³¹ közé lépünk be: utánuk mentünk vagy ezzel igazoltuk őket, kiknek kilépését annak idejében annyira kárhoztattuk.

■ JEGYZETEK

1. A Nemzeti Munkapárt egy 1910–1918 között létező, '67-es közjogi alapokat valló, kormányzó parlamenti, majd 1917 júniusától parlamenti többségű ellenzéki párt volt. Tagjainak jelentős része az 1906-ban jogutód nélkül megszűnt Szabadelvű Párt, valamint az Andrásy Gyula gróf vezette Alkotmánypárt soraiból került ki. A párt nevét Berzeviczy Albert javaslatára fogadták el 1910-ben.
2. Város az Osztrák–Magyar Monarchia Galícia tartományában. Az első világháború alatt itt állt a Monarchia egyik legfontosabb erődítménye, súlyos harcok színtere. Ma Lengyelország területén található
3. Bukás, összeomlás (francia).
4. Az 1912–1913 között zajló Balkán-háború az európai török uralom végső felszámolását jelentette. A háború első, 1912. október–1913. május közötti szakaszában az ún. Balkán-szövetség orszagai (Görögország, Szerbia, Bulgária, Montenegró) vereséget mértek az Oszmán Birodalomra. A harcok második fázisában, 1913 júniusa és augusztusa között, Bulgária elvesztette az első Balkán-háború során megszerzett területeinek egy részét, a szerb–román–görög szövetséggel szemben.
5. Az 1914. augusztusi–szeptemberi kelet- és közép-galiciai harcokban győzelmeiket elérő orosz csapatok szeptember 24-én az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón keresztül léptek először magyar földre. Az Ung, Sáros és Zemplén vármegyébe betörő ellenséges erőket a közös hadsereg egységeinek csak december 9-én sikerült a magyar határon túla szorítani. A történeti Kárpátaljának az Uzsoktól nyugatra eső részére 1915 januárjának végén is benyomultak az oroszok, ahonnan csak április közepére tudták visszaverni őket.
6. Rendelkezésre álló (latin).
7. Az ellenség figyelmét elterelő hadmozdulat (latin).

8. Az erődöt 1914 novembere és 1915. március 23-a között tartotta ostromzár alatt az orosz hadsereg, miután 1914 szeptembere és októbere között már tettek egy sikertelen kísérletet az elfoglalására. Przemysl végül 1916 júniusában foglalták vissza az osztrák–magyar és német csapatok.
9. A Monarchia 1914 augusztusában megindított szerbiai hadműveletei a súlyos veszteségek és a fokozatosan mostohára forduló időjárási viszonyok következtében december elejére megrekedtek, a szerb ellentámadás következtében pedig december 15-ére a közös hadsereg csapatai kénytelenek voltak valamennyi általuk megszállt szerb területet kiűriteni.
10. Bulgária 1915. október 11-én a központi hatalmak oldalán belépett az első világháborúba. Tisza Istvánnal ellentétben tehát Berzeviczy Albert tévedett a bolgár hadba lépéssel kapcsolatban.
11. Balogh Jenő (1864–1953) 1913 januárjától a második Tisza-kormány 1917 júniusában bekövetkezett bukásáig volt igazságügy-miniszter.
12. Erről bővebben lásd Bihari Péter *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon* című kötetét (Napvilág Kiadó, Bp., 2008).
13. Torinói.
14. Jártas, gyakorlott (latin).
15. Felmérés, vizsgálat (francia).
16. 1915-ben többek között Karel Kramár (1860–1937), Alois Rašín (1867–1923) és Václav Klobáček (1868–1942) cseh politikusokat ítélték el hazaárulás vádjával. IV. Károly király azonban széles körű amnesztia keretében 1917-ben szabadon bocsátotta őket. (Kramár a háború után Csehszlovákia első miniszterelnöke lett, Rašín csehszlovák pénzügyminiszter, Klobáček pedig csehszlovák hadügyminiszter.)
17. Karl von Stürckgh gróf (1859–1916), Ausztria miniszterelnöke (1911–1916).
18. Hajlandóság, törekvés (latin).
19. Burián István (1851–1922) 1915 januárja és 1916 decembere (majd 1918 áprilisa és decembere) között volt az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztere.
20. Minden más vonatkozásban is egy derék fiatalember.
21. Korszakalkotó, nagy jelentőségű (görög–latin).
22. 1918 októberében Tisza hívei, a mérsékelt ellenzék, valamint a Wekerle-kormányban helyet foglaló Apponyi Albert és Vázsonyi Vilmos követői között tárgyalások indultak egy esetleges fúzióról, annak érdekében, hogy a belpolitikai helyzetet stabilizálják. A megbeszéléseket Tisza kezdeményezte, a párbeszéd azonban a politikai érdekellentétek miatt már a kezdeti stádiumban holtpontra jutott. Tiszának és ellenfelének, Andrásynak végül azonban sikerült közös alapot találnia: összekötötte őket a Németországgal való jó kapcsolat fenntartásának igénye, valamint a szociáldemokratákkal és a polgári radikálisokkal együtt az ország progresszív átalakítását tervező Károlyi Mihállyal szembeni ellenszenvük.
23. Wekerle Sándor 1917 augusztusa és 1918 októbere között harmadszor volt Magyarország miniszterelnöke.
24. Szterényi József (1861–1941), a harmadik Wekerle-kormány kereskedelem-ügyi minisztere (1918).
25. Kijelölése, megjelelése (latin).
26. A közös ügyeket ellenőrző delegáció külügyi albizottsága, amely 1918. október 15-én alakult meg.
27. 1918. október 4-én a központi hatalmak nevében Burián István, a Monarchia külügyminisztere jegyzékben fordult Woodrow Wilson amerikai elnökhöz, melyben azonnali fegyverszünetet és a januárban meghirdetett wilsoni 14 ponton nyugvó béketárgyalásokat javasolt. Az amerikai kormány csak október 18-án válaszolt, s ebben kijelentette, hogy a 14 pont Ausztria–Magyarországra már nem érvényes, mivel időközben elismerték a csehszlovákokat hadviselő félnek, valamint a jugoszlávok igényeit egy önálló állam alapítására.
28. A nemzeti tanácsokat nem a császár, hanem a nemzetiségi mozgalmak vezetői alakították.
29. IV. Károly császár és király 1918. október 16-án szövetségi állammá nyilvánította Ausztriát, Wekerle pedig ugyanezen a napon bejelentette Budapesten a perszonáluniót és ezzel a dualizmus, valamint a kiegyezés rendszerének végét.
30. A Nemzeti Munkapárt és a 48-as Alkotmánypárt fúziója a harmadik Wekerle-kormány lemondásával egy napon, 1918. október 23-án ment végbe.
31. Kívánság, óhaj (latin).

VARGA GÁBOR

BÖLÖNI SÁNDOR SZEREPVÁLLALÁSAI

■ Ha 1982. február 22-én délután, a *Romániai magyar irodalmi lexikon* első kötetének ünnepi bemutatójára készülődve – miközben jó fél órával a plakátokon meghirdetett kezdés időpontja előtt már hosszú, tömött sorokban állt az érdeklődők népes serege a Nagyváradi Muncipiumi Művelődési Ház előcsarnokában az alkalmi elárusítópult előtt, s az önkéntes csomagcipelőknek (név szerint Gittai Istvánnak, Kőrössi P. Józsefnek, Nagy Bélának és a jelen sorok írójának) bizony nem egyszer és nem kétszer kellett a terüjükkel megfordulniuk azért, hogy a kezdetben igencsak tamaskodó boltvezető, Mureșan Márta nem kis megrökönyödésére, a város (akkor még létező!) legnagyobb központi könyvruházának a teljes készletét a rendezvény színhelyére felhordva több mint négyszáz kötet talált gazdára alig huszonöt perc leforgása alatt, Bölöni Sándornak, a négy esztendője újraindított Irodalmi Kerekasztal népszerű „tanfolyamvezetőjének”, az illusztris vendégek, Balogh Edgár és Domokos Géza között szorongva, lehetősége volt – márpedig mi, akik ismertük, biztosan tudjuk, hogy lehetősége volt! – belelapozni a bemutatásra váró lexikonba, a 276-ik oldalon, a saját neve mellett, a következő szöveget olvashatta:

„Bölöni Sándor (Ploiesti, 1939 febr. 8.) – újságíró, műfordító. Nagyváradon érettségizett, a kolozsvári egyetemen orosz–magyar szakot végzett. 1962-től 1977-ig az *Előre* belső munkatársa, azóta a Nagyváradi Színház magyar tagozatának irodalmi titkára. A nagyváradi Irodalmi Kerekasztal vezetője, irodalomszervezői munkája a helyi irodalmi élet fellendüléséhez, az országos áramkörbe való bekapcsolódásához vezetett.

Román költők, így Arghezi, Demostene Botez, Maria Banus, Beniuc tolmácsolásával antológiákban szerepel, szovjet lírikusok – köztük Ahmadulina, Jevtusenko, Rozsgyesztvenszkij, Tvardovszkij, Vinokurov, Voznyeszenszkij verseit fordította az *Igaz Szó*, *Korunk* és *Utunk* számá-

ra. Ion Baieșu *Jocul* c. színművét *A játék* címmel az ő fordításában mutatták be Nagyváradon (1978). Az Ady-centenárium alkalmával románra fordította Ady Endre *A műhelyben* c. színművét (hangjátékként adták elő a kolozsvári rádióban nagyváradi román színművészek). Fordításkötetei: Hricko Bojko: *Zöld patika* (gyermekversek, 1967), Constantin Bratu: *Ugyanazzal a taktikával* (színdarab, 1967).”

Sok ideje az elmélyült szövegelemzésre nyilván nem lehetett, hiszen percekben belül az ünnepi asztalnál fel kellett állnia, és „nagy-nagy tisztelettel és szeretettel” köszöntenie kellett az egykori váradi Újságíróklub üvegkupolái alatt szorongó több mint félezer résztvevőt. Voltak, a szerencsésebbek, akik ültek: lócákon, székeken, asztalokon s egyéb alkalmasságokon, ami éppen előkerült, de legalább ugyanennyien cserélgettek a lábukat a terem két oldalán, a bejárat körül vagy éppen az emeleti karzaton. Diákok, tanárok, orvosok, tisztviselők, munkások, nyugdíjasok, mérnökök – a város (akkor még) nyolcvanezer főnyi magyarságának szinte teljes keresztmetszete ott ágaskodott, ott szorongott, ott gyűrődött a máskor oly tágas előadóterem falai között. S bár a rendezvény előtt, Bölöni példáját követve, csak keveseknek adatott meg belelapozni az ismeretlen kiadványba, mégis valahogy mindenki tisztában volt azzal, hogy ami most ott történik, az nemcsak a város s még csak nem is a nemzetiség jelentős ünnepe, de emlékezetes stációja annak a szellemi hazának, amit úgy hívnak, hogy egyetemes magyar irodalom...

S még a máskor mindig oly magabiztos Domokos Géza is igencsak kereste a szavakat, amikor a bemutatásra kerülő könyv jelentőségét próbálta megfogalmazni a hallgatóság előtt, mint ahogy a retorikában igencsak jártas Balogh Edgárnak is meg-megremegett néha a hangja, amikor beszámolt az elmúlt tizennégy esztendő célkitűzéseiről, küzdelmeiről, kudarcairól s a végül mégiscsak valóság-

gá váló eredményéről: írásbeliségünk hatvanéves romániaságának e fekete borítós kordokumentumáról, „nemzetiségünk élni akarásának” e több mint negyven nyomdai íves bizonyítékáról...

Igen, valódi ünnep volt az a kedd este. A munka, a kitartás, a következő ünnep. Nem csupán egy lassan búcsúzni készülő nemzedék biznyságtétele a helytállás értelméről, de egyúttal egy jövőjében hinni akaró közösség elvárásának a felmutatása a saját szellemi értékeinek a számbavétele iránt.

Miközben e hitet erősítő este ötletgazdája, kezdeményezője, főintézkedője jellegzetes Dosztojevskij-szakállával ott ült szerényen az ünnepelt vendégek jobb oldalán, és rezignált mosollyal hallgatta jóváindítótervező körmondataikat...

Bölöni Sándort én akkor már tíz éve ismertem... A legelső találkozásunk 1971 őszére datálódik, amikor is a nagyváradi timföldüzemhez frissen kinevezett vegyészmérnökként végső kétségbeesésben a segítségét kértem abban, hogy az *Előre* országos napilap – amelynek ő akkor váradi főmunkatársa volt – gyakoroljon nyomást az „Alumina” kiskirálykodó vezetőségére kinevezésünk mihamarabbi érvényesítése érdekében. Én kis naiv!... Honnan is sejthettem volna azt, hogy a több mint negyvenkét évvel ezelőtti megjelenésünk a timföldüzem személyzeti osztályán – kilenc frissen végzett mérnök s köztük négy magyar! – micsoda riadalmat okozott a gondosan kifundált nemzetiségi káderpolitika veszélyeztetése miatt. Hiszen az ideig abba a stratégiai egységnek minősített ipari létesítménybe teljesen más szempontok alapján lehetett bekerülni!... Bölöni meghallgatott – ha jól emlékszem, az akkori megyei Művelődési Bizottság egyik termében (a mai Orvosi Egyetem földszintjén) találkoztunk –, udvariasan segítséget is ígért a kérésem mielőbbi Bukarestbe történő továbbítása érdekében, de kihallatszott szavaiból, még számomra, zöldfülvű pályakezdő számára is az, hogy tehetetlen. Hogy átérzi kiszolgáltatott helyzetünket, de változtatni rajta semmit sem tud...

Hogy aztán csaknem egy hónapig tartó huzavona után végül mégiscsak felvegyenek, s egy pár napos gyárismertetés vezetével csakhamar ama szerencsés helyzetben találjam magam, hogy egy nagy nyomású gumicsővel a kezemben három váltásban moshattam a timföld-

üzem udvarát, segédmunkási beosztásban, kutatómérnöki kinevezéssel a zsebemben... Azokban a gerincpróbáló hónapokban, amikor a feltárók, malmok, szivattyúk, ülepítők labirintusában gémberegett kézzel tekergettem a nyitócsapokat, ráncigáltam a gumicsőveket, nyomogattam az indítógombokat – miközben román kolléganőim jól fűtött laboratóriumokban tanulták a szakmát (ott, ahova nekem volt exkluzív, névre szóló kinevezésem!) –, többször is eszembe jutott B.S. szomorúság mosolya, amellyel rám tekintett, amikor annak idején elváltunk: ő már tudta azt, amit én a saját bőrömmön voltam kénytelen később megtanulni – hogy a „...talanítás” Váradon állampolitikai prioritássá vált.

Ezután jött a hetvenes évek Ady-korének első nagy korszaka, a Nagy Béla, Tőke Csaba, Tóth Károly által vezetett „péntek esti szabadságunk” mindmáig felemlégetett csodálatos öt-hat esztendeje. Leírtam már nemegyszer: az egy akarral való egybeseregés, a közösségi egyet akarás furcsa, senki által nem sejtett tartalékokat bányászott elő a péntek esténként a Szakszervezeti Ház stúdiótermében összegyűltek köréből még az „aranykor” legsötétebb éveiben is. A közéleti fórumként és szellemi műhelyként egyaránt számon tartott „hangos hetilap” cigarettafüstös arénája mágnesként vonzotta a szebbre, jobbra, emberibb életre vágyó nagyváradi fiatalokat és kevésbé fiatalokat, a városban csellengő diákokat, műszaki értelmiségieket, nyugdíjasokat: a magyar irodalom szerelmeseit... Köztük nemegyszer Bölöni Sándort is. Ő már akkor a színház magyar tagozatának volt az irodalmi titkára, és ebbéli minőségében tartott többször is előadást vagy épp vita-indítót. (Többek között ő volt a felvezetője a *Tábornokok*, illetve *A disputa* című történelmi drámáimnak is.) Mindig precíz, kristálytisza gondolatvezetésű beszédeket tartott, kínosan ügyelve a ki-mondott szó minőségére. Hebehurgya rögtönzés, pongyola megfogalmazás soha el nem hagyta a száját. Mindig kínos alaposággal felkészülten érkezett: presztízskérdést csinált minden fellépéséből...

Ugyanerre a periódusra, a hetvenes évek végére – nyolcvanas évek elejére esett a váradi magyar társulat néhány emlékezetes, hosszú heteken át telt házakat vonzó, ugyanakkor a szakma által is kiemelkedőként elismert előadása. Ez volt

az a Farkas István és Szabó József nevével fémjelzett korszak, amikor is Sütő András *Anyám könnyű álmot ígér* regényének színpadra ültetését, Arthur Miller *Alkujának*, Mrozek *Tangójának* vagy Tamási *Ősvigasztalásának* a műsorra tűzését mindmind Bölöni Sándor javasolta a színház akkori vezetőségének (erről Kiss Török Ildikó minden bizonnyal többet tudna mesélni!). Mint ahogy a fenti korszak előadásainak a műsorfüzetei is mind magukon hordozzák Bölöni sajátos életfelfogásának és irodalmi hitvallásának a félreismerhetetlen egyéni jegyeit is.

A legfontosabb cselekedete azonban kétségkívül az Irodalmi Kerekasztal újraindítása volt. Annak az Irodalmi Kerekasztalnak, amelyet a *Romániai magyar irodalmi lexikon* II. kötete (amelyről különben még fogunk szólni az elkövetkezőkben) „a Nagyváradai Művelődési és Tudományos Egyetem irodalom-népszerűsítő fóruma”-ként határoz meg, s amelynek „új kibontakozására 1978 őszén került sor, amikor Bölöni Sándor műfordító, dramaturg és munkatársa, Varga Gábor mérnök korszerű vitafórummá alakították át, s együttműködve a nagyváradai magyar színművészekkel és az Ady Endre Irodalmi Körrel a tudományos ismeretterjesztést művészilag is emlékeztetessé tették.”

Nem hinném, hogy a túlzott lokálpatriotizmus vagy épp a személyes elfogultság vezérelne akkor, amikor harmincöt év távlatából megállapítom, hogy az annak idején, a hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején Erdély-szerte reneszánszukat élő, a hatalom által fogcsikorgatva megtűrt népi egyetemnek, közművelődési körnek, irodalmi klubnak elnevezett kisebbségi önszerveződések sorában az egyik legelőkelőbb helyezést valóban ez az Irodalmi Kerekasztalnak elkeresztelt nagyváradai „hangos folyóirat” vívta ki magának. Vívta ki pedig nem csupán azért, mert ama bizonyos 1978-as újraindítása után deklaratív módon az egyik legfontosabb feladatának éppen „a nemzetiségi tudat ápolását és fejlesztését” tűzte ki célul maga elé, de sokkal inkább azért, mert e vállalásának, működésének valamennyi rendezvényén (egészen az 1985-ös betiltásáig!) – amint azt a minden hónap közepén szétküldött, gépelt vagy nyomtatott meghívókértványak száza vagy pedig az épp ezen alkalmakra készített hirdetőplakátok tucatjai is bizonyítják – becsülettel eleget is tett. „Az új-

rakedés első esztendejében országos rangot vívott ki magának az Irodalmi Kerekasztal” – írta Beke György az *Új Élet* 1980/4-es számában: „A hóviharban, izgalmas tévéadások estéin is kétszázan gyűlnek össze, kérdeznak, vitáznak a kolozsvári, bukaresti, marosvásárhelyi meghívottakkal, a romániai magyar szellemi élet fontos képviselőivel.” S valóban, 1978–1982 között (de még utána is!) az Irodalmi Kerekasztal pódiumán a hazai művelődéstörténet legjelesebb kutatóinak adatott lehetőség arra, hogy akár Bethlen Gábor vagy Apáczai Csere János alakjáról, akár az erdélyi iskolatörténetről, váraink kutatásáról, a váradi reneszánszról vagy éppen a történelemkutatás és a történelmi tudat kapcsolatáról beszélve saját múltunk legfontosabb eseményeiről tartsanak rövid, de maradandó élményt adó beszámolóit; vagy hogy az Ady-, Móricz-, Babits-, József Attila vagy épp a Bartók Béla-évfordulók alkalmából az egyetemes magyar műveltség legkiemelkedőbb személyiségeire emlékezzenek és emlékeztessenek. Költő, közéleti ember, műfordító, szerkesztő, színházigazgató, zenetörténész – kisebbségi szellemi életünk szinte teljes palettája képviseltette magát ezeken a várva várt hó végi rendezvényeken, amelyeknek a lelke, szervezője, házigazdája, „tanfolyamvezetője” – magyarul: éltető mindenese – Bölöni Sándor volt.

Talán soha nem fogjuk megtudni immár azt, hogy mi mehetett végre ennek a jó tollú, igényes képzőművészeti és színházi kritikákat író, ám a közélet zajos pódiumaitól valahogy mindig tisztos távolságban maradó újságírónak a lelkében, milyen tudatváltozás állt be az első Forrás-nemzedék ezen sokat ígérő műfordítójának a gondolatvilágában – kortárs szovjet költők antológiája már évek óta kiadóra várt –, amikor a nagyváradai színház magyar tagozatához átkerülve, éppen csak beleszokva az irodalmi titkár korántsem egyszerű munkakörébe, alig egy év elteltével máris egy újabb, ugyancsak egész embert kívánó közösségi feladatra vállalkozott: irodalom- és hagyomány-népszerűsítő közéleti fórumot szervezett. Talán soha nem fog kiderülni, mi volt az az impulzus, lökés, biztatás, ami miatt ez a rezignált mosolyú, tartózkodó viselkedésű, nagy műveltségű férfi írás, fordítás, műbíráló helyett közösségszervezésre adván a fejét, havonta meghívókat nyom-

tatott, képtartó állványokat cipelt, vendégeket fogadott, bélyegeket ragasztott, szállodai szobákat foglalt, előadóterme- ket intézett, keretműsort szervezett – cselekedvén mindezt nemegyszer a saját költségén, időt, ideget, fáradságot nem kímélve. Menedzser és mecénás volt egy időben – havonta horribilis összegekre rúgott a telefonszámlája egy-egy jól sikerült „Kerekasztal” időbeni megszervezése miatt; tudott hírt verni, közönséget mozgósítani, országnak-világnak idejében tudtára adni, hogy a már annyiak által leírt Nagyváradon havonta egyszer az irodalomnak ismét telt házas publikuma van... Tudott tervezni, kilincselni, kiterjedt levelezést folytatni; tudott fásultakat felrúgni, barátokat verbuválni, tévékultúrán elkényelmesedett értelmiségi réteget virtuális fórumváro közösséggé átalakítani... Miért? Talán azért, mert tudta, neve egész Erdély területén közismert, és hívására, ha úgy adódik, a romániai magyar szellemi elit bármely képviselője biztos „igen”-nel fog válaszolni. Talán azért, mert a színház világában őt is megérintette a rivaldafény varázsa, s a próbák alatt a leghátsó sorban üldögélő irodalmi titkár szerette volna a maga igazi enjét is tisztán, kendőzetlenül megmutatni ennek a furcsa lelkű Körös-parti városnak. De meglehet, talán azért is, mert a tulajdon bőrén érezte a „fortélyos félelem”-nek a szorítását, és ez ellen a „rinocérosz” ellen az egyetlen hatásos fegyvert, az egymásra figyelés varázsát, a nagy nyilvánosság hatalmát, az emberi közösség megtartó erejét kívánta hadrendbe állítani...

Bármi is volt azonban az indíték, immár történelmi tény, hogy „a Nagyvárad Művelődési és Tudományos Egyetem egyik legsikerültebb rendezvénysorozata” (az értékelés Benedek Annától, a Bihar megyei Művelődési és Nevelési Bizottság alelnökétől származik!) hivatalos „tanfolyamvezetőjeként” 1978–1982 között Bölöni Sándornak negyvenötösor adatott meg az alkalom, hogy „mély tisztelttel” köszöntse az egykori várad Újságíróklub üvegkupolája alatt várakozó, „az életkora és felkészültsége szerint heterogén összetételű közönség”-et: egyrészt a nagyvárad magyar értelmiség szellemi élményre éhes színe-javát, másrészt pedig azt a 45-55-65 főnyi, rendszeresen jelen lévő, a negyvenlejes tagsági díjat minden esztendőben lelkiismeretesen kifizető s így ezen „beiratkozásukkal”

a rendezvénysorozatot „legitimizáló” „tanfolyamhallgató”, azaz az irodalom-szerető várad magyarság szinte teljes keresztmetszetét. (Megsárgult névsoraikat, befizetési nyugtaikat féltve őrzöm mindmáig idehaza.) Negyvenötösor köszöntötte mindazokat, akik ott szorongtak, ott várakoztak, ott ágaskodtak a Muncípiumi Művelődési Ház nemegyszer szűknek bizonyuló termében, hogy hallják és lássák Bajor Andort, Benkő Samut, Egyed Ákost, Farkas Árpádot, Gellért Sándort, Jakó Zsigmondot, Kántor Lajost, Kányádi Sándort, Lászlóffy Aladárt, Szabó T. Attilát. (A névsor persze folytatható!) Imreh István Bethlen Gáborról szóló előadásának a kezdete előtt jó húsz perccel már minden ülőhely foglalt volt még a karzaton is; Sütő András *Az írott szó felelőssége* című nyilvános interjúja alatt csaknem ezren szorongtak a teremben, s még a színpadra is fel kellett invitálni a közönséget...

A legrangosabb rendezvény azonban kétségkívül a Lexikon-bemutató volt. Az írott szó számbavétele, írásbeliségünk tágabb kereteinek a felleltározása, a minden külső körülmény dacára csak azért is emelkedni akaró közösségünk írástudói iránt érzett elvárásainak a megfogalmazása valahogy mindenkit fogékonyabbá tett, az *Allegra barbaro* elhangzó akkordsorozata valamiféleképpen mindenki számára külön üzenetet hordozott. S bár akkor már a hajnali sorban állások jótékony hatását mindannyian a bőrünkön éreztük, mégis ezen a kitarasztó ünnepnek tekintett könyvismertetőn mind Domokos Géza, mind Balogh Edgár érzelmektől természetesen nem mentes felszólalásukban a legkevésbé sem csupán a számvetésre összpontosítottak, korántsem csak az elmúlt tizennégy esztendő körülményeiről, kilincseléseiről beszéltek, de igen-igen szó esett e lexikon ürügyén a megvalósulás előtt álló tervekről, a közeljövőben kivitelezhető elképzelésekről. A lélekmelegítő, hitet erősítő hangulatban egy megélhető, valós jövőkép felvázolását szerette volna mindenki az írott szó iránti szomjúsággal összekapcsolni...

Két lehetőséggel azonban akkor még a legpesszimistább, legborúlátóbb résztvevők sem számoltak.

Az egyik az volt, hogy a már szinte nyomdakész állapotban lévő második kötet piacra kerüléséig újabb kilenc és fél esztendőnek kellett eltelténe. Miként az

1991-ben végül is megjelent kiadvány borítólapja fűlszövegében olvashattuk: „A letűnt diktatúra előbb feltételeket szabott, majd azok teljesítése – rövidítések, kihagyások – ellenére is érvelés nélkül halogatta, végül megakadályozta, betiltotta a megjelenést. Most eredeti teljességében adjuk közre az 1983. december 31-én zárt második kötetet...” (Külön elégtétel számunkra, hogy ezt a nagyváradi nyomdában már 1984 nyarán kinyomtatott – utána pedig a bezúzás elől gondosan elrejtett! – kötetet is nálunk mutatták be, 1991. július 19-én, a Teleki utcai RMDSZ-székház nagytermében, Balogh Edgár, Dávid Gyula és Domokos Géza jelenlétében!)

A másik, még sokkalóbb, derült égből villamcsapásként jövő tragikus esemény pedig Bölöni Sándor 1982. augusztus 12-ei, váratlan és mindmáig megmagyarázhatatlan öngyilkossága volt.

(Sokan megkérdezték tőlem azóta: nem volt-e valamiféle összefüggés B. S. augusztus közepi váratlan halála és az *El-lenpontok* november eleji lebukása közt. Nem lehetséges-e, hogy e két váradi esemény indítékai valahol, valamiféle módon összefonódnak? Mindmáig nem tudok e kérdésre válaszolni!... Még ha a Tóth Karcsiék sokszorosította szamizdat-példányok nem egy alkalommal valóban a mi Csengery utcai házunk pincéjében voltak is elrejtve – 32 esztendő teltevel csak feladhatom magam! –, bármennyire is hihetetlennek tűnik, mi erről a témáról B. S.-sel soha nem beszélünk! A konspirációnak is megvannak a maga szabályai...)

Temetésén, '82 augusztusában ott volt az egész város. A végtisztességadás elemi kötelességérzetén túl a pótolhatatlan veszteség érzése is egyesbeszélésre készítette azon a napon Bölöni Sándor jelentős ismeretségi körét. Mindmáig emlékszem, milyen döbbenet hallgatott a Steinberger-kápolna előtt a liturgiára várakozó több ezres tömeg. Mindannyian éreztük, akik akkor ott voltunk, hogy ezúttal nem egy egyszerű temetésen veszünk részt, nem egy rutinos módon végigcelebrált egyházi szertartáson, hanem ezúttal bizony egy kicsit a régi Váradot kísérjük utolsó útjára itt, a Rulikowszki temetőben. Egy olyan világtól búcsúzunk, ki-ki a maga módján, amelyik hozzánk nőtt, beleivódott sejtjeinkbe, meghatározta a teljes emlékvilágunkat, minden álmunkat

és jövőtervezésünket – s amelyikről csak akkor tudtuk meg, hogy végleg elveszett! Nagyvárad magyarsága tulajdonképpen csak ezen a temetésen ébredt tudatára annak, hogy az általa annyiszor felemlített „Pece-parti Párizsból”, „a Holnap városából” immár végérvényesen „a Tegnap városa” lett... Torokszorító érzés volt hallgatni a lélekharangot, nézni a sokezeres tömeget, menni némán, lehajtott fejjel a koporsó után, s közben számot vetni azzal, hogy megint szegényebbek lettünk! Hogy ismét egy igaz ember ment el közülünk! Egy olyan jóbarát, akire az ideig mindig számíthattunk. Egy olyan közéleti vezéregyéniség, akire abban a köszörűidőben habozás nélkül fel lehetett nézni...

A temetőkápolnához aránylag közeli családi sírnál nekem adatott a szomorú tisztesség a búcsúbeszédet megtartani. Mai napig emlékszem, hogy remegett a lábam, amikor a nyitott sír mellett az egyik földhalomra felkapaszkodtam:

„Gyászoló család és bánatos gyűlekezet!” – kezdtem neki remegő hangon (velem szemben épp Horváth Imre állt). „Az elmúlás fogalma minden körülmények között ijesztő gondolat, az enyészet, a pusztulás, a nincs tovább hirdetése, ám hogyne volna megdöbbenő akkor, ha lehetétől egy felfelé ívelő pálya menete törik ketté, ha fuvaltatától egy gazdag beérést ígérő karrier útja rombolódik szét!”

Aztán hirtelen megszűnt a lámpalázam és a belső gátlásom. Itt nem lehet tovább jófiúskodni. Itt nem félhangosan kell beszélni. Itt ordítani kell!

„Hát nem erről volt szó, Sándor! Nem arról volt szó, hogy az általad négy éven át oly lelkiismeretesen és önfeláldozó módon vezetett Irodalmi Kerekasztal negyvenhatodik ülését itt a Rulikowszki temetőben fogjuk megtartani! Nem arról volt szó, amikor szerda este elváltunk, hogy szombat délután már végképp búcsúzni fogunk egymástól! Még tervekkel tele, holnapra gondolva jöttem el tőled – s íme, három nap sem telt bele, tervezett közös beszélgetéseinkből, elképzelt együttes próbálkozásainkból semmi sem lesz. Immár végérvényesen!...”

Bölöni Mari hangosan felzokogott...

„Mit mondhatnék itt a sír szájánál neked? Mit mondhatnék én, az éretlen segítőtárs – neked, idősebb barátomnak, tapasztalt bajtársamnak, sokat megélt testvéremnek? Én, a kábultság, a megdöb-

benés, a tehetetlenség érzései miatt most is csak dadogni tudó, szavakat kereső famulus! Azt, hogy ebben a megbolydult, csomagoló, szétszivárgó világban – amikor, ugye, néhányan, maroknyian, megpróbáltuk »böcsületes szegénylegényeként«, itt, a Holnap városában menteni a menthető, megpróbáltunk közösséget teremteni, irodalmi életet élni, nemzeti tudatot ápolni – most dobbantásoddal pótolhatatlan úrt hagyta magad után!... Azt, hogy mint soha máskor, ki mondhatatlanul nagy szükségünk lett volna az idén is reád, szükségünk lett volna tanácsaidra, kitartásodra, segítségedre – s most, a kész tények elé állítva, itt állunk irányvesztetten és gyámolíthatatlanul...”

A távolból, a városközpont felől, egy magányos harangzó hallatszott...

„Mondd, Sándor, mi lesz így velünk? Mi lesz így velünk, Sándor, ha mindig csak a jók, a küldetést vállalók, az eszmehirdetők mennek el? Ha a Nagy Kálmánok, Szilágyi Domokosok, Szócs Kálmánok bűvös sorozata nem törik meg soha vidékeinket?... Mi lesz gyermekeinkkel, ha mindig csak az igazak némulnak el, a bátrak gyávulnak meg, a nemesek és a tiszták szedik a sátorfájukat – helyükbe

pedig nem költözik más, mint pusztulás és közöny? Mi lesz a várossal, Sándor, mi lesz ezzel az átkozott és mégis oly szeretett Várossal, ha az ilyen emberek, mint te, csak úgy egyszerűen abbahagyják a táncot, s nem lesz, mert nincs, honnan legyen helyettük más, aki betöltse a sorainkban maradt hézagot? S mi lesz a világgal, Sándor, ha a tisztánlátók elfásulnak, az értékkeresők félreállnak, a teherviselők bejelentik: »Kész! Elegünk volt! Nem csináljuk tovább!«, s közben pedig a kereti törpék szaporodnak, az aljasság szétburjánzik, a megalkuvás hangulata mindent betölt? Mi lesz, mi lesz, mi lesz velünk?...

»Széttépve arcunk négy égtáj felé«, »körénk hallgatag csöndkigyók tekerednek«. Kikopva mindenből, mikor »semmi már vissza nem fordítható, betáplálva minden«, »hát itt maradunk megint a sárban«. Itt maradunk, Sándor, mint »szelek elálló lélegzete / az árván maradt / völgy felett!«...

Azóta eltelt harminckét esztendő...

Bölni Sándor 2014. február 8-án lett volna hetvenöt éves...

Nagyvárad, 2014. június 12-én

A TANULT BUJDOSÓ HŰSÉGE

Cs. Szabó Lászlóról

■ Cs. Szabó László a régi magyar „enciklopédisták”: az Apáczai Csere Jánosok, Bessenyei Györgyök, Kazinczy Ferencek örököse és a 20. századi enciklopédikus író-tudósok: a Babits Mihályok, Németh Lászlók, Hamvas Bélák társa volt. Nemcsak a kifejezés erejét és a gondolat eredetiségét becsülte, hanem a tudás gazdagságát, az ismeret mindent átfogó bőségét is. Közéletről szemlélte az „ország és az irodalom” életét, figyelmesen hajolt az irodalmi, színházi és művészeti kultúra napi eseményei fölé, egyszersmind meg tudta teremteni azt a távlatot, amely térben és időben szélesebb körű áttekintést tett lehetővé, és a figyelmesen számon tartott részleteket az összefüggések rendszerében helyezte el. A részletek egész életében érdekelték, mindent elolvasott, amit

egyáltalán megszerezhetett, egy szaktudós alaposságával vette birtokába az irodalom-, a művészet- és a művelődéstörténet múltját és jelenét. Ha valaki egyszer tárgymutatót készítené műveihez, bizonyára meglepődne azon a lenyűgöző és sokrétű ismeretanyag, amelyet írásai-ban felhalmozva talál.

Határtalan érdeklődéséről, legendába illő műveltségéről tanúskodik könyvtára is, amely ma, az író végső akaratának megfelelően, találkozónk közelében: a sárospataki református kollégium gyűjteményében várja az érdeklődőket. Ez a könyvtár nem egyszerűen könyvgyűjtemény, inkább valódi szellemi műhely, amely gazdagságában is magán viseli egy karakteres személyiség bélyegét. Az az enciklopédikus ismeretanyag, amelyet Cs. Szabó

László összegyűjtött, mindig könyvek között töltött termékeny élete során, sohasem maradt holt tőke, ellenkezőleg: szüntelenül megelevenedett, beépült az esszék és tanulmányok gondolati rendszerébe, vagy éppen az elbeszélésekben szövődő világkép nélkülözhetetlen szála lett.

Cs. Szabó László írói munkássága a két világháború közötti korszak klasszikus folyóiratának (egszersmind szellemi műhelyének), a *Nyugat*nak a vonzásában alakult, ő maga – Halász Gáborral, Szerb Antallal, Illyés Gyulával, Németh Lászlóval, Hamvas Bélával és másokkal egyetemben – annak az esszéirodalomnak a képviselője volt, amely a nyilvános gondolkodásnak és eszmélkedésnek ezt a művészi formáját ismét a magyar irodalmi kultúra magaslataira emelte. A *Nyugat* esszéírói a nyilvános tájékozódás alkalmanak tekintették az esszé műfaját, a nyugati civilizáció válságának magyarázatát próbálták megadni, egzsersmind azokat a kulturális értékeket védelmezték, amelyekre támaszkodva, mint reméltek, meg lehet küzdeni e válság következményeivel. Hagyományokat és eszméket kerestek, ezért vetettek számot a nemzeti és egyetemes művelődés sok évszázados örökségével, s tekintették át a huszadik századi tudományosság és művészet eredményeit.

Cs. Szabó László széles körű érdeklődés és alapos műveltség birtokában dolgozta ki a maga személyes esszéműfaját, s e műfaj tág kereteibe igen változatos ismeretanyagot öntött, nemcsak irodalom-, művelődés- és művészettörténeti, hanem közgazdasági és társadalomtudományi ismereteket is. Az esszéírás nemcsak munkásságának tárgyát, hanem módszerét is megjelölte, a gazdag műveltséganyagra gondolati kísérletek, személyes jellegű állásfoglalások és vallomások épültek. Az esszé módszere egyforma erővel érvényesült a novellában, az irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányban, az útirajzban és a világpolitikai kommentárban.

Az esszé nálunk, akárcsak Angliában, nemzeti műfaj: az önismeret és a biztosabb tájékozódás eszköze, hiszen a magyar esszéirodalomnak Széchenyi István, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Arany János és Babits Mihály adott rangot. Az esszéírás felelőssége és nemzeti kötelességtudata érvényesült Cs. Szabó László irodalmi tanulmányaiban, útirajzaiban, naplójegyzeteiben és városképeiben. Még

szépirodalmi műveiben, így az erdélyi történelem drámai eseményeit felidéző elbeszéléseiben is jelen volt az esszéíró gondolkodása, a história értelmezésének tudós szándéka és készsége.

A magyar múlt függetlenségi és szabadelvű hagyományait ápolta, az európai gondolkodás keresztény értékeit és humanista örökségét vette gondozásba, magyarság és európaiság szoros összetartozásának írói képviselőjét vállalta. Másokhoz hasonlóan ő is annak a gondolkodásnak és ízlésnek a kibontakozását egyengette, amely – hogy Horváth János nevezetes irodalomtörténeti kifejezését idézzem fel – egy új „nemzeti klasszicizmus” szellemében kívánta számba venni és megvédelmezni a magyar kultúra nagy értékeit. Ez a második „nemzeti klasszicizmus” nem kevesebbre vállalkozott, mint Arany Jánosék, Gyulai Pálék és Kemény Zsigmondék 19. századi klasszicizmusa: az európai magyarság szellemét tekintette eszmei normának és erkölcsi követelménynek egy olyan korban, midőn hosszú évtizedeken keresztül különféle totalitárius diktatúrák kíméletlenül támadtak mindarra, ami magyar és európai.

Miben állt az a veszélyeztetett és védelmezett európai magyarság, amelyet Cs. Szabó László képviselt? Neves írónk már a Trianonra következő korszak neveltje volt, jól tudta, hogy a nemzet és az állam nem ugyanazt a fogalmat jelentik, és arról is meg volt győződve, hogy a nemzetnek a nyelv, a kultúra és a hagyomány a meghatározói, nem a hatalom és az államszerkezet. Ráadásul öntudatosan, egzsersmind rendületlenül vallotta erdélyinek magát, nemcsak származása és kolozsvári gyermekkora következtében, hanem annak az erdélyi szellemnek az alkotó birtokbavétele jogán is, amelyet a történelem karakterizált. Ismerte Erdély múltját, és tudatában volt annak, hogy ez a múlt milyen tanulságokkal szolgál az egész magyarság számára.

Neki Erdély nem havasi fenyveseket és zúgó vadvizeket, még csak nem is kincses városokat és gazdag bibliotékákat jelentett, hanem a magyarság történelmi sorsának egyik jelképét, amelynek mindig időszerű értelme van. *Erdélyben* című 1940-es könyve elé Bethlen Miklós híres mondatát írta mottó gyanánt: „Ég, mint Mózes csipkebokra, de meg nem emészthetik: sem napkelet egészen el nem foglalhatja, sem napnyugat egészen meg

nem tarthatta.” Vállalva és kiteljesítve az örökségül kapott erdélyiséget, erkölcsi posztulátumhoz jutott: „Erdély kicsi, bizonytalan és veszélyes ország volt, ecettel és vérel etette a fiait, ápolni nem tudott, s néha még eltakarni sem, szemfedőnek is keskeny volt. Aki ezt a szülőföldet szereti, a legnehezebb emberi sorsot szereti.”

Aki Erdélyhez ragaszkodik: a magyar múlthoz ragaszkodik, és ennek a történelmi múltnak a körében ott van a teljes régi Magyarországnak, a teljes magyar szellemiség. Cs. Szabó László nemcsak Erdélynek volt a krónikása, hanem a Dunántúlnak, az Alföldnek és a Felvidéknek, majd élete utolsó évtizedeiben a nyugati világban helyét kereső magyarságnak is. Nemcsak Kolozsvárról rajzolt tudós, egyszerűen mind vallomásos lírai portrét, hanem Szombathelyről, Egerről, Debrecenről, Kassáról és persze Budapestről is. A harmincas-negyvenes évek magyar irodalma, magyar szellemi élete felfedezte a magyar vidéket: a történelmi magyar régiókat, és az akkor „divatos” szellemtörténeti érdeklődés értelmében megpróbálta leírni ezeknek a régióknak a lelkiségét, megragadni a karakterüket. Nos, a dunántúli szellemiséget kutató Várkonyi Nándor, az erdélyiséget értelmező Makkai László vagy éppen a „kassai őrjáratot” végző Márai Sándor mellett talán Cs. Szabó László volt az, aki a leginkább hitelesen és érzékletesen tudott beszélni a történelmi magyar tájakról: ezeknek a tájaknak a lelkéről és költészetéről, egyéniségéről és hagyományairól.

Cs. Szabó László Erdélye a klasszikus Európa része volt, és a kép, amelyet Európáról alkotott, pontos és részletes volt, egy Bédekker, egy múzeumi katalógus sem lehetett volna különb, a sok kicsiny részletből összerakott mozaikot mégis egy látomás fogta egységbe, Cs. Szabó László európai tablójának ez a személyes vízió adta meg az értelmét. Az ő Európája annak a kultúrának a klasszikus földje volt, amelynek a görög–latin antikvitás, a kereszténység, a humanizmus és a felvilágosodás adta a karakterét. Ebben a – fájdalom – mindinkább virtuálissá váló Európában kereste a magyarság helyét és hivatását, és a régi Erdélyt is azért becsülte igazán, mert annak arcán is a virtuális Európának a jegyeit ismerte fel. Mind aggodalmasabban tanulmányozta azt a huszadik századi Európát, amelyet különféle diktatórikus ideológiák kívántak kísér-

leti terepnek és befolyási övezetnek felhasználni. Különös nyugtalansággal vette tudomásul, hogy Közép-Európa, amely a maga magyar, német–osztrák, cseh és lengyel kultúráival valaha ennek a virtuális Európának egyik műhelye és otthona volt, miként halad a teljes szellemi szétesés – ma talán így mondanánk: a „harmadik világbeli” lét – felé.

Ez a szétesés az Osztrák–Magyar Monarchia bukásával kezdődött meg, és a második világháborúval: a náci, majd a szovjet megszállással vált teljessé, hogy ennek következtében már csak az egykori közép-európai régió romjai maradjanak. Ezeket a romokon próbált helyállni, amíg tehetette, Cs. Szabó László is. A német megszállás után munkatársaival – Ortutay Gyulával és Örley Istvánnal együtt – elhagyta a rádiós munkahelyét, először Balatonföldváron, majd Budán bujkált. A háború után ő is szerepet vállalt az ország újjászületni látszó életében: 1945-ben a Képzőművészeti Főiskola újonnan alapított művelődéstörténeti tanszékének vezetője lett. 1946–1947-ben fél évet Nyugat-Európában töltött, 1947-ben Rómába látogatott. 1946-ban jelent meg *Két part* című esszékötete, 1947-ben pedig *Márvány és babér* című antológiája, ez a munka az Itáliáról szóló költői művekből adott közre bőséges válogatást. Személyes hangú esszéiben legyilkolt barátainak állított emléket, illetve az elpusztult európai városok történelmi múltját és művészi hangulatát idézte fel. Ugyanakkor minden veszteség és pusztulás ellenére is bízott az európai kultúrában, ennek a kultúrának az egyetemes jelentőségében és megtartó erejében, erről a bizalmáról tanúskodnak ekkori írásai.

Megbecsült helye volt az újjászülető magyar szellemi életben, ennek ellenére nem látott lehetőséget arra, hogy munkáját azoknak az eszményeknek a jegyében végezhesse tovább, amelyeket korábban képviselt. 1948 végén tanulmányútra Olaszországba utazott, majd 1949 februárjában egy hazulról érkezett figyelmeztetés hatására (ez a kommunista hatalomátvétel várható következményeit jelezte) az emigrációt választotta. Kezdetben Rómában és Firenzében élt, majd 1951-ben, elfogadva a londoni rádió meghívását, Angliában telepedett le. A BBC magyar adásának munkatársaként dolgozott, emellett emigrációs körökben és találkozókon tartott előadásokat. Írásai az *Új Lá-*

tóhatárban, a *Katolikus Szemlében* és az *Irodalmi Újságban* láttak napvilágot. 1958-ban felvette az angol állampolgárságot, 1972-ben vonult nyugalomba. A múltó évtizedek során folyamatosan jelentek meg művei, verseskönyvek, novelláskötetek, hangjátékok, interjúgyűjtemények, önéletrajzi visszatekintések, esszék, tanulmánygyűjtemények, antológiák – közel húsz kötet.

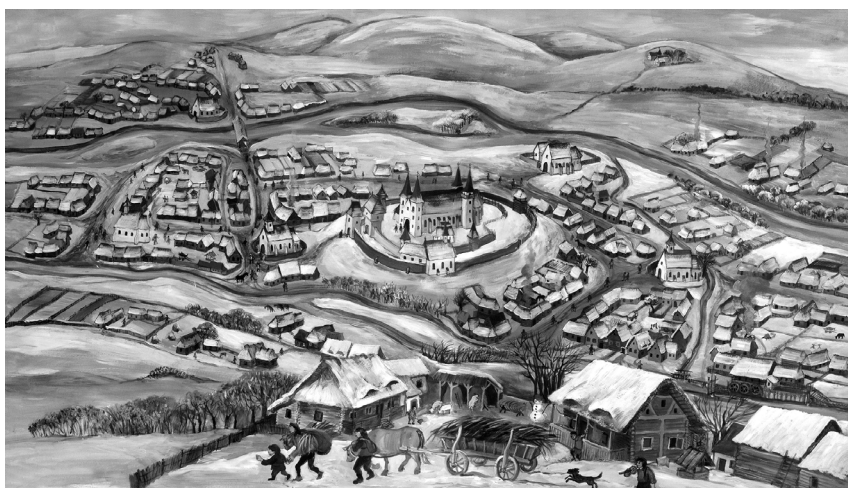
A hetvenes években vetődött fel először valamelyik könyvének hazai megjelentetése. 1980 tavaszán a *Nagyvilág* adott helyet *Dickens Napló* című nagyobb esszéjének, majd az év őszén Budapestre látogatott, s a görög kultúráról előadást tartott egykori munkahelyén, a Képzőművészeti Főiskolán. Ezután három egymást követő esztendőben is Magyarországon járt, beutazta az országot, kapcsolatot teremtett az irodalmi és művészeti élet képviselőivel. Elmondhatom, hogy magam is ekkor kötöttem vele ismeretséget. Életével és munkásságával több interjú ismertette meg a hazai közönséget. Ettől kezdve folyamatosan jelen volt a hazai irodalmi életben, sőt a romániai rendszerváltozás után az erdélyi magyarság is felfedezhette mindig szülőföldje iránti hűségéről tanúskodó írásait.

Cs. Szabó László a politikai körülmények radikális megváltozása következtében választotta az emigrációt, régebbi művei azonban elárulják, hogy az önkéntes száműzetés lehetőségével már korábban számot vetett. *Levél a bujdosóhoz* című írásában, amely Márjai Sándor egy párizsi utazása alkalmával született, már

az önkéntes száműzött sajátos sorshelyzetén meditált: „Több ezer éves családból származik. Thébai királyfiaktól ered a nemesi ág: a *politikai számkivetett*. A plebejus vonal kevésbé hősiés, de éppen olyan régi s jóval veszedelmesebb. Ez a *tanult bujdosó*. Az önkéntes száműzött mintaképe s szellemi elődje.” Ő e második hagyomány képviselőjének érezte magát, midőn Itáliában az emigrációt választotta: a szellemi munka teljes függetlenségére vágyott, s évtizedekkel később visszatekintve három évtizedes külföldi tartózkodására, úgy látta, hogy ezt végül is londoni magányában sikerült elérnie. Ennek a függetlenségnek a jegyében ítélte meg a hazai politikai eseményeket, de az emigrációs tapasztalatokat is, amelyekről gyakran ironikus elutasítással nyilatkozott.

Írói munkássága mindenképpen azt mutatja, hogy mélyen átélte és őszintén fejezte ki az emigráció tapasztalatait, s számot vetett az idegenben élő magyar író helyzetének mind előnyeivel, mind hátrányaival. Nemesgyszer érzett fájdalmat amiatt, hogy szülőföldjét és ifjúságának otthonát: először Kolozsvárt, majd Budapestet el kellett hagynia. Írói sorsát, amelyet önként vállalt, mégis mindig a nemzet javára tudta hasznosítani. Cs. Szabó László római és londoni nézőpontjának eredményét velünk: mai magyaroknak lehet és kell beépíteni abba a szellemi képződménybe, amelyet talán így nevezhetünk: „nemzeti stratégia”.

Pomogáts Béla

A SZABADSÁGESZMÉNY SZABÉDI SZÍNŰ-KÍSÉRLETEIBEN

■ Szabédi *Külön kerék* című költeményében látomásos módon megfogalmazta életútjának alapdilemmáját:

*„Mikor születtem, kész volt a világ;
tudásomnak volt híja, nem az égnek,
tudatlanságom láttatott hibát
ott is, hol lelkesedtek már a vének.*

*Soká hitette velem valami,
Hogy küldetés az én megszületésem:
az ó világon kijavítani,
ami rosszul van, vagy nincs jól egészen.*

*Sokáig ünnepeltem úgy magam
– táplálta büszkeségemet alázat –
mint alkatrészt, melyre szüksége van
a mindenségét összetartó váznak.*

*Országokat bejártam; otthon is
látszatra télen –, ott se ültem resten,
betűk világába merülve is
a helyemet, a helyemet kerestem!”*

Hamleti léthelyzet: arra születni, hogy helyre tolja a „kizökkent időt”. Lehetőséges olyan önvédelmi stratégiákat kidolgozni ennek a küldetésűdnek az ösztökélésére, amelyek nem teszik abszurdá, megvalósíthatatlanná a törekvést, hogy ami rosszul van, azt jóvá lehet tenni? A szándék és a megvalósítás között feszülő ívet akarta áthidalni Szabédi. Az életmű filozófiai dilemmái feloldására tett erőfeszítések szerves részei Szabédi kísérletei a drámai műnem terén is. A színházat kísérleti műhelynek tekinti, ahol megélhetőek és kipróbálhatóak a „helyretolt idő” imaginárius történései.

A „helyretolt idő” gondolatának bűvkörében, amikor úgy vélte, hogy alkatrészévé válhat a mindenséget összetartó váznak, írta meg 1933 körül első színművét, a *Férj karriert*, még a színre kerülés reményével. Sándor bátyja révén, aki Budapesten dolgozott az Örkény-patikában, eljuttatta a darabot Örkény Istvánnak, akivel kölcsönösen segítették egymást

írásaik publikálásában, magyarországi és erdélyi fórumokon, azzal a kéréssel, hogy egyengesse a mű színre kerülésének útját. Örkény először a Vígszínházban próbálkozott, de a lektor kategorikusan elutasította: ez a mű Magyarországon elő nem adható, szólt a verdikt. Ekkor Örkény eléri, hogy a Belvárosi Színházban, Herman direktor soron kívül elolvassa a művet, azonban véleménye egybecseng a Vígszínház lektorának ítéletével. Örkény Szabédi Lászlóhoz 1934-ben írott levelében két okra vezeti vissza a sommás elutasításokat: a darab tendenciája és a korabeli komikumstenderdeknek való meg nem felelése. Ami a tendenciát illeti, Örkény láttelepe világos magyarázatot ad: a revíziós politika kibontakozásának korszakában erdélyi híradásként csakis irreddenta darabot vittek színre, az „Üzen a Hargita” misztikum jegyében, a valós erdélyi problémák megszólaltatása helyett. Ami pedig a komikumot illeti, a magyar főváros közönsége csak a „Hacsek-Sajós jellemkomikumot” és a „Fodor Lászlós helyzetkomikumot” fogadja el. Szabédi László emberi, esztétikai habitusa azonban messze állott ezektől az elvárásoktól. *Férj karrier* című vígjátékának az alapszituációját egy nagyon is valós történelmi helyzet: a trianoni békeszerződés nyomán elcsatolt területeken maradt magyar közösségek státusának, az állampolgárság kérdésének a rendezése, melyet az utódállamokban jogtipró döntésekkel oldottak meg, s ezek utóhatásai máig hatóan mérgezik a nemzetek együttélését a térségben. Szabédi szabadságeszményének legfontosabb komponense éppen a többség-kisebbség viszonya. Székely János a Szabédi életútjából ihletődött *Mórok* című drámájában, hallatlan empátiával, a „helyretolt idő” bajnokának akkori „önvédelmi stratégiáját” így fogalmazta meg: „Gondolja meg: a nemzeti bukásból mi társadalmi győzelmet faragtunk!” Szabédi még hitt a rációban, a Strasbourgból magával hozott „gyakorlati kereszténység”

tanaiban, hogy az „...ó világ” kijavítható. Tehát a *Férj karrier* alapszituációját – hogy egy embert kiutasíthatnak szülőföldjéről, mert elvesztette állampolgárságát, habár ő helyben maradt, csupán a határokat költöztették el – Szabédi egzisztenciális abszurdnak érezte. Következésképp a történetet egy asszonyról, aki úgy szerez állampolgárságot, hogy minden konvenciót megszegve összehoz egy természetellenes házasságot, csakis abszurd komédiának lehetett megírni. Nem ábrázolhatott mítikus Erdélyt, a társadalmat és szereplőit csakis szatirikusan, groteszk módon festhette meg. A szatíra azonban olykor az abszurd logikát használja mások kigúnyolására. Az alapszituáció kibontása feydeau-i, scribe-i poéntechnikával megírt jelenetsoron keresztül történik, de ezek halmaza már szürrealista vízióvá nő, Ionesco látomásos világát idézve, amelyben, költőről is lévén szó, a nyelvi bravúrok nagy szerepet kapnak:

„CSIBI (elfogulatlan akar maradni, de nem sikerül): Idehoztam a kalapomat és a (nyel) kabátomat az inasnak, hogy akassza a fogasra. (Szünet) Izé, mit akarok mondani? Valamit akarok mondani... az imént még tisztán tudtam, hogy mit akarok mondani... ki az a Ionescu?”

KATALIN (folyvást nézi Csibit, vontattottan): Ki az a Ionescu?

CSIBI: Például. Nem fontos... csak úgy kérdeztem... tanár úr kérem, én készültem... engem minden érdekel... de nem fontos; ha nem tetszik megmondani akarni, akkor nem érdekel... semmi sem érdekel; szinte hihetetlen, hogy mennyire tudnak engem nem érdekelni a dolgok... egyes dolgok. Én ilyen vagyok.

KATALIN: Persze, jogod van megtudni, egy férjnek mindent tudnia kell, én azt mondom: egy nőnek ne legyenek titkai a férje előtt.

CSIBI: Á, kérem, én azt mondom: a legteljesebb szabadság. Én igazán nem azért kérdeztem. Úgy a nő, mint a férfi részére, természetesen. Hol vagyunk mi, kérem, a pornokráciától!

KATALIN: Ne szakíts félbe, mert akkor nem tudom elmondani... Furcsák vagytok ti férfiak! Kérdeztek valamit s aztán meg vagytok lepve, ha az ember felelni akar; megházasodtok s aztán meg vagytok lepve, hogy férjékké kell válnotok; nem lehet rajtatok elmenni. Én igenis megmondom neked, hogy ki ez a Io-

nescu; akkor is megmondtam volna, ha nem kérdezted volna; emiatt ne legyenek neked lelkiismereti furdalásaid. Ez a Ionescu egy csendőrmester, csodálom, hogy nem emlékszel, már én említettem kétszer is, hogy jönni fog, csörgő láncokkal; hát most megüzentem, hogy ne jöjjön.

CSIBI: Miért ne jöjjön, ezért kár volt kidobni 100 lejt, úgyis hiába jön.

KATALIN: Ne légy buta, azt hiszed, jó kedviből jött volna? A száz lejt azért kapta, hogy jöjjön.

CSIBI: Hiszen... azt tetszett üzenni neki... hogy ne jöjjön...

KATALIN: Ne jöjjön, hát persze hogy ne jöjjön, most már minek jöjjön?

CSIBI (értelmetlenül): Ne jöjjön... száz lejt kap, hogy jöjjön, de ne jöjjön... Miért jöjjön, ha ne jöjjön?

KATALIN: Miért jöjjön? Együgyű kérdés, rád vall! (Szenvedélyesen, keserűn) Te, te nem ismered az embereket! Te nem tudod, hogy a férfiak milyen aljasok, gazemberek...”

Mintha egy modern abszurd darab replikáit hallanánk az egymás melletti elbeszélésről, a kommunikáció lehetetlenségéről, amelyeknek komikuma fényévnnyire esik a Hacsek–Sajó-s jellemkomikumtól vagy Fodor László helyzetkomikumától. Bármilyen öntörvényűen is kezelte a témát Szabédi, azért felfogható a történelem figyelmeztetésének is: az ó világ kijavításának szándéka könnyen válhat abszurd komédiává. Ez a műfaj hódító irányzattá vált a világirodalomban. A szellemi teret eluralták az abszurd irodalom hősei, a drámai műnemben megkerülhetlenné vált az Alfred Jarry-modell, amely a félelem és a szánalom keltette arisztotelészi katarzist a nevetés előidézte megtisztulással helyettesíti, a regényirodalomban pedig Franz Kafka abszurd világmodellje gyakorolta a legnagyobb hatást az európai szellemtörténetre. A Szabédinál mindössze két évvel fiatalabb Eugène Ionesco a harmincas években ugyanúgy kísérleti laboratóriumnak tekintette a színpadot, mint szerzőnk. „A drámaíróknak ugyanúgy meg kell adni a kísérletezés lehetőségét, mint a tudósoknak” – írta Ionesco, s ezt a jogot az „avantgárd szabadságában” vélte megtestesülni. Szabédi eszményinek érezte ezt a szabadságot, s színpadi kísérleteiben folytatni akarja a *Férj karrier*ben elkezdett

utat, az abszurd humor művelését. Ezt bizonyítja az ugyancsak kéziratban maradt *A gróf és a rajongója* című egyfelvonásos. A gróf egy újkori Nero, aki nem elégszik meg a költészete iránti pusztá rajongással, hanem dupla csavart vár el, rajongójának kritikai alapállásból kell eljutnia a dicsőítésig, le- és meggyőzve a gróf zsenialitásától. A látszólag szkeccsszerű alaphelyzetet azonban Szabédi annyira feldúsítja emberi karakterek szatírájával, korabeli társadalmi állapotokra való asszociációkkal, hogy a szerző tükre már egy abszurdvá vált világot mutat, a párbeszédnek abszurd humorba torkollnak, mint például Ionesco *Énekórájában*. Humorkészletét a magyar irodalom hagyományaiba is beágyazza:

„GR: Kérem...

NŐ: Tudniillik azt mondom, hogy maga költő. (Le s fel kezd járni férfias léptekkel. Fúj. Közbe-közbe a GRra tekint.)

GR (megszéppelve): Mit csinál, kérem?

NŐ: Erőt gyűjtök. A folytatáshoz!

GR (bátortalanul): Azt hiszem, ön igazságtalan. Van itt egy néhány sikerült sor. Aztán, nem mondom, van egynéhány sor, ami még jobban sikerült, de egészen rossz egy sincs. (Felbátorodik.) Mily kifejező például ez – s vadonatúj! – Holdfényben sétál lábam puha talpa...

NŐ (kegyesen): Ja, ezt hallottam, ez elég jó. Én nem erről beszélek.

GR: Hát miről, az istenért?

NŐ: Arról, amit még nem olvasott.

GR: De hát azt mégsem tudhatja előre, hogy olyan rossz dolgok következnek.

NŐ: Na hallja! Ez után a kezdet után.

GR: Megáll az eszem. Az imént azt mondta, elég jó.

NŐ: Éppen ez az. Ez után a kezdet után csak visszaesés következhetik.

GR: A Talpra magyar is elég jól kezdődik.

NŐ: A Talpra magyar? Hát igen, az tényleg elég jól kezdődik. De ez! Lehet ezt összehasonlítani? Ezt a nívót, ezt lehetetlen végig megtartani. Érti? Lehetetlen! Nem ismerek költőt, aki ehhez méltó folytatást tudna.

GR: Én... ismerem...

NŐ: Maga ismer?

GR (büszkén): Ez a vers, ez kérem folytatva van. Ahol megállított, ott pláne egy gyönyörű sor következik.

NŐ: Istenem. Elvégre, nem mondom, minden lehetséges. Olvassa. Bár előre rettegek...

GR: Mitől?

NŐ: Attól a sortól. De meg kell lenni. Esküszöm magának, el vagyok készülve a legrosszabbra.

GR (olvas)

Holdfényben sétál lábam puha talpa

S a holdfény szemem taván úszkál csendben,

S útfára képeket szór, arcod képét,

S így könnyben fürdik arcod, szerelmem.

S így könnyben fürdik arcod, szerelmem!

Ehhez mit szól? Hát ez gyönyörű!

NŐ: Brr!

GR: Rosszul van?

NŐ: Borzongok. A gyönyörűségtől.

GR: Meg van elégedve?

NŐ: Minden várakozásomat felülmúlta. Óriási!

GR: S így könnyben fürdik arcod, szerelmem! Elragadt!

NŐ: Megkapta a szót! (Undorral) So-hase tudtam volna kimondani magamtól. Ezt Petőfi sírva irigyli magától. Nála is van strand, nem mondom...

GR: Mi?

NŐ: Strand. De az egészen banális. Ott a hold fürdik...

GR: Hol?

NŐ: Az éj tengerében. De itt az arc! Egy arc, ami fürdik. Istenem. Ez új.

GR: Vadonatúj! S könnyben, könnyben fürdik!"

Ezúttal csak Szabédi kéziratoss hagyatékkal foglalkozunk, de színpadra ugyan nem került, viszont publikált művei, a *Délia* (1936) című drámai költeménye és a *Van egy témám* (1932) ugyancsak abszurd kísérleteknek tekinthetők.

Az abszurd komédiamodellel átcsap transzcendenciába. Szabédi eddig elemzett színpadi kísérletei azonban a földi valóságtól való elszakadás végső lépését nem teszik meg. Szabédi életérzése, jártassága az egyetemes irodalomban rákényszeríti a szerzőt a hiteles világgép megalkotása érdekében az abszurd eszköztárának használatára, de a korizálás kényszere, mivel a szerző azért színpadra is kíván kerülni, visszarántja a transzcendens világba való átbillenéstől, színpadi világa evilági marad, nem lendül át a fikciók szférájába. Gondolom, Szabédi is érzi ezt a kettősséget, s főként tapasztalja a tényt, hogy a világon való javítás szándéka sem eléggé hatékony ezen az úton

járva. Habár időközben gyakorló dramaturgként két ízben is szerződik a kolozsvári színházhoz, további színpadi kísérlettel kéziratot hagyatékában nem találunk a negyvenes évek derekaiig.

A második világháború után újrendeződik a világ, a szabadság megélésének új alternatívái keletkeznek. Most már nemcsak a többség-kisebbség viszonyában kellett a magunk megőrzését biztosítania Szabédi nemzedékének, hanem egy totalitárius rendszer egnyeműsítő malomkövei között is meg kellett találnia a talponmaradás eszközeit. Morális és műfaji dilemmákba ütközött Szabédi. Milyen utakat kell sugallnia a közösségének, hogy társadalmi győzelmet arathasson, hogyan újítsa meg a műnemet, hogy hatékony eszköze lehessen egy új világrend építésének? A két világháború közötti időszak drámairodalmi örökségéből Bárd Oszkár drámaelmélete kínálkozott követendőnek: „S a színpadban is fel kell végre fedeznünk a föld ezernyi laboratóriuma közül az egyik legértékesebbet, a kísérleti tervet, ahol a kínlásokból, diszharmóniákból boldogan kivezető út megtanulásának vagy megközelítésének örvend a béklyóiból kiszabaduló egészséges emberiség.” Az ő példája is további kísérletezésre ösztökélte Szabédit. Bárd műveiben megjelenik a transzcendentális életérzés, hősei cselekedeteit pedig freudi tanok mozgatják, de Szabédi egy olyan öntörvényű műfajt kívánt megteremteni, amely alkalmas filozófiai, morális példázatok közvetítésére, új társadalomépítő gyakorlatok népszerűsítésére. Kéziratban és befejezetlenül maradt *Szabadság rabjai* című színpadi kísérlete műfaját „példabeszéd”-nek nevezi. Alappéldázata: „Mindenkinek aki megszületik, szabadságra születik” tétele. A színház imaginárius térében Szabédi keresi azt a modellt, amely lehetővé teszi, hogy ne csak szabadságra szülessen, hanem meg is élhesd szabadságodat. A példázatnak, hogy hitelessé és meggyőzővé váljék, meg kell szabadulnia a tér és idő kötöttségétől. Szabédi ekkor lép ki a világból, és lendül át a fikciók világába. Kitalál egy börtönszigetet, ahová hajóval 25 évvel ezelőtti életfogytiglanra ítélt szabadságharcosokat szállította. A példázat jelleg erősítéséért Szabédi betűjelzésekkel nevezi meg szereplőit. Mint kiderül, a börtönparancsnok utópista gondolkodó, kihasználva teljhatalmát, eltitkolva, hogy hosszú idő óta nem érkezett meg az addig

évenként kikötő szállítóhajó (ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a hatalom elfelejtkezett róluk, következésképpen szabadok), egy zsarnokságra és kényszerre alapozott társadalmi rend kikísérletezésével próbálkozik. Betűjele B., hitvallása így szól: „De esküszöm nektek, hogy én ehhez a munkatervhez az utolsó betűig ragaszkodom, és jaj annak, aki ellene szegül.” Teszi mindezt abban a hiszemben, hogy a közösség életét szolgálja, a rábízottak életét jó mederbe tereli, sikerül a rabságot életté alakítani. A rabságban tartottak között a fennálló rendhez való viszonyulásukban különböző magatartásformák körvonalazódnak, amelyek polarizálódása akkor megy végbe, mikor B. halála után megcsillan a szabadság megszerzésének lehetősége. Z., az intranzigens lázadó, akinek szóhasználatában biblíás, Dsida Jenő-s szófüzések köszönnek vissza, s aki ezernyolcszázhuszonegyedik napja vár a cselekvés pillanatára. „Átkozottak! Verje meg az isten a korbácsukat! Verje meg az isten a kútjukat, még a kútjuk vizét is. Változzék epévé, ha isszák, akadjon meg a torkukon, fulladjanak meg a gazemberek! ... Nem lesz olyan keserves az utolsó ítélet, mint amilyen az én ítéletem lesz!” Az ő ítélete az örök harc az elnyomás ellen, a zsarnok ellen, még B. halála után is, s ily módon az ő forradalma frazeológiává válhat. Sz. pedig Z.-hez hasonlóan a szabadság megszállott harcosa, a darab legtisztább, legtragikusabb jelleme, de Z.-vel szemben nem az örök forradalom elvét vallja megváltó eszmének, hisz ez éppen a szabadság visszautasítása, hanem azt tartja: az a szabad, aki sorsát teremti. Rendkívül nehéz a szereplők életfilozófiáját árnyaltan kiolvasni a szövegből, mivel nem kész darab, hanem jelenetsor-vázlatok, felvonás-szinopszisok állnak rendelkezésünkre, még csak nem is időrendi vagy logikai sorrend szerint. Sz. életútjának példázata Szabédi egy megjegyzéséből olvasható ki: „Sz.-nek nem az a hibája, hogy a szabadságért küzd, hanem az, hogy nem veszi észre a hatalmas változást, melyet a szigetélet jelent, s így voltaképpen csak gondolja, hogy küzd a szabadságért, de tulajdonképpen csak halandzsázik. Tehát a realitás fel nem ismerése a hibája.” A szabadság kivívásának egy másik alternatíváját P. testesíti meg, aki nem elítéltként, hanem önként vállalta a sorsközösséget a szigetlakókkal, azt valva, hogy

az nem rab, aki oda megy, ahova akar. Az ő hite: „Nem azért jöttem, hogy megosszam veletek a rabságot, hanem azért, hogy megoszthassátok velem az isten szabadságát.” Ő nem rabságot prédikál, nem a szabadság ellen prédikál, hanem a lázadás ellen szól, mert aki lázad, rab. Hitének lényege: aki vállalja sorsát, az szabad. Vitakozhatunk a szereplőkkel, de világos, egyértelmű állásfoglalások. Szabédi egyetlen magatartásormát utasít el: a kompromisszumokét. Darabvázlatában nem találunk ezt képviselő szereplőt, de valószínűleg ennek megformálása is szándékában állt. Ilyen megjegyzést olvashatunk: „Remek dolog ide bekalkulálni akár György Jánost, akár – főleg – Balogh Edgárt: akik kevesebb szabadsággal élnek, mint ami adatott nekik.” Nem odavetett megjegyzés ez, hanem az önfeladás elleni tiltakozás felkiáltójele, hisz a témára kitér egy 1945-ben, Balogh Edgárhoz intézett levelében is: „Rossz politika – már ti. magyar részről rossz politika – románok szája íze szerint dolgozni ki pártprogramot, román füleknek kedves jelszavakat hangoztatni magyarok felé, román szemeknek szerkeszteni magyar újságot.”

Sajnos a kézirat befejezetlen, nem körvonalazódik a „mi a kiút” kérdésre egyértelmű válasz. A *Csongor és Tünde* hármasként dilemmájára emlékeztetnek a színműkísérlet kínálta lehetőségek: az örök forradalom, a tisztességes, de a realitást félreismerő, az önként vállalt rabság és kompromisszumok útjai járhatatlanok. A tragikus választ maga Szabédi életútja adta meg: a mindenséget összetartó váznak nem válhatott alkatrészévé, ami rosszul van, azt nem tehetta jóvá, élete utolsó gesztusa azt sugallja, hogy nincs kiút. Az életút azonban mégis felvillant egy transzcendens alternatívát a szabadságra, a krisztusit. Székely János *Mórok* című drámájában ezt így fogalmazza meg:

*„A mór garanciákat, jó uram,
A jogokat, az intézményeket.
Add vissza őket. Hiszen láthatod:
Ez az egyetlen végleges megoldás,
Amellyel Krisztus egyetértene.”*

Ez Szabédi síron túli üzenete és értelme egyben.

Kötő József

A HÚSZ „LEGNAGYOBB MAGYAR VÁROS”

Település	Magyarok száma és aránya						Rangsor		
	1992	%	2002	%	2011	%	1992	2002	2011
Marosvásárhely	84 493	51,4%	70 108	46,7%	57 362	44,9%	1	1	1
Kolozsvár	74 871	22,8%	60 287	19,0%	49 375	16,0%	2	2	2
Nagyvárad	74 225	33,3%	56 985	27,6%	44 892	24,5%	3	3	3
Sepsiszentgyörgy	51 073	74,7%	46 113	74,9%	41 770	76,9%	5	4	4
Szatmárnémeti	54 013	40,9%	45 298	39,3%	35 723	37,6%	4	5	5
Székelyudvarhely	38 937	97,4%	35 357	95,7%	31 520	94,8%	6	6	6
Csíkszereda	38 359	83,0%	34 359	81,8%	30 914	81,4%	7	7	7
Kézdivásárhely	90 998	91,6%	18 633	90,9%	16 446	91,0%	12	12	8
Brassó	31 546	9,7%	23 176	8,1%	16 172	7,1%	9	9	9
Arad	29 828	15,7%	22 492	13,0%	15 695	10,6%	10	10	10
Temesvár	31 785	9,5%	24 287	7,6%	15 580	5,1%	8	8	11
Gyergyószentmiklós	18 946	88,4%	17 524	87,5%	15 250	86,1%	13	13	12
Nagybánya	25 944	17,4%	20 466	14,8%	14 085	12,3%	11	11	13
Nagykároly	13 831	52,4%	12 596	54,3%	11 054	54,8%	14	14	14
Nagyszalonta	12 622	61,1%	10 335	57,2%	9 903	58,1%	16	17	15
Szováta	9 401	89,5%	8 931	89,4%	9 150	89,4%	21	21	16
Székelykeresztúr	10 729	95,2%	9 856	95,0%	9 013	95,0%	18	18	17
Zilah	13 637	19,9%	11 016	17,5%	8 742	16,4%	15	15	18
Székelyhíd	10 053	84,1%	9 010	77,2%	8 612	77,5%	20	20	19
Szászrégen	12 471	31,8%	10 396	28,8%	8 240	26,0%	17	16	20

Forrás: Kiss Tamás – Barna Gergő: Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében. Demográfiai és statisztikai elemzés

ESETLEGES KISVÁROSI MÁRKAÉPÍTÉS

■ Sztereotípiák egész sora juthat eszünkbe, ha bármelyik erdélyi kisebb vagy nagyobb településre vagy régióra gondolunk. Hajlamosak vagyunk a rendelkezésünkre álló – főként hallomásból szerzett – információk alapján címkézni. Ez a folyamat azonban rendkívül fontos, ha a vizsgálat tárgyát azok a kisvárosok képezik, amelyek a hazai és külföldi turisták, befektetők, munkáltatók és munkavállalók, egyszerűen a köz értékes ráfigyelésére pályáznak.

Ezt felismerve az itthoni települések is egyre nagyobb figyelmet fordítanak a kommunikációra: a város imázsával foglalkozó irodát vagy szervezeti egységet működtetnek, szakirányú végzettséggel rendelkező alkalmazottakat szerződtetnek, egységes utcanévtáblákat helyeznek ki, városnapokat szerveznek. Amilyen kaotikus ez a felsorolás, körülbelül olyan esetleges az erdélyi településarculat tudatos tervezése és életben tartása, és ez is elsősorban a megyeközpontokban érzékelhető.

Ezzel ellentétben azokban az országokban vagy régiókban, ahol jóval korábban kezdődött a települések márkázási folyamata, ott egészen jól körvonalazódott ennek különböző területekre való pozitív hatása. Az északi államokban például mérhetően növekedett a vállalkozások száma, illetve a külföldi befektetők is szívesen vitték tőkéjüket az érintett országokba. Emellett kedvezően hatott a szakmát tanult munkaerő bevándorlására, új állampolgárok megjelenésére, a turisták és látogatók számának növekedésére, valamint a helyi termékek és szolgáltatások iránti kereslet növekedésére.¹

Kelet-Európában az elmúlt 15 évben tapasztalható hasonló jellegű tevékenység. Sajátosan jellemző azonban erre a térségre, hogy a kommunizmus negatív és sztereotip jelzőit görcsösen szeretné levetkőzni. Ez a jelenség elsősorban azoknál az országoknál figyelhető meg, amelyek neve nem változott meg a rendszer-váltás után. Románia esetében tehát a nagy trend egyik alappillére így ragadható meg, s ennek kétségtelenül hatása van a városmárkázásra is.²

Városarculat, városimázs

■ A gyakorlati kommunikáció egyik legkedveltebb területe az arculatépítés, a termék márkává, később pedig branddé való fejlesztése. Ez a folyamat több évet vesz igénybe abban az esetben is, hogyha tudatos, tervezett munka áll mögötte. Az esetleges, szakmai nyelven spontán alakulás azonban semmiképpen sem tekintendő korszerű megoldásnak. De bármilyen is legyen az arculat, annak lenyomata akár a település lakóiban, akár a vele kapcsolatba kerülő személyek esetében különféle képpen csapódik le. Ennek a vélemény formájában jelentkező imáznak a legalapvetőbb tulajdonsága, hogy szubjektív. Olyan paraméterek mentén alakul ki, amelyek nem mérhetőek, ennél fogva nem számszerűsíthetők, hogy valamiféle statisztikai, „tudományos” címszó mögé sorakozzanak.

Mégis léteznek egyetemes irányelvek, jól működő példák, amelyek mintegy jelzik, hogy milyen tényezőkre kell figyelni, milyen sorrendet kell hogy kövessen az arculatépítési folyamat, illetve hogy a kívánt állapot fenntartása vagy javítása érdekében milyen alaplépések megtétele szükséges.

Alapok

■ Johan Jansson és Dominic Power közös munkájukban, amely a skandináv államokban tapasztalt arculatépítési folyamatokat összegzi, rámutatnak arra, hogy bizonyos elemek minden ilyen munka-folyamatban közősek.³ Így biztos recept arra vonatkozóan, hogy hogyan is kell egy települést márkázni, nincs, pusztán bizonyos helyzetekben jól működő elemekről beszélhetünk. Vannak sikertörténetek, kötelező elemek, de egészen bizonyosan nem lehet az eredményt garantálni. Fontos ugyanakkor különbséget tenni városmárkázás és közösségépítés között, mert az érintett település lakóinak építő bekapcsolódása nélkül még a legkreatívabban tervezett brandingfolyamat sem fog igazán működni. Ugyanakkor mint minden más, főként kommunikációs projekt esetében, nem elég pusztán a forma mögé

fölépíteni a valós tartalmat. Ezeket a tartalmakat pedig kell tudni megmutatni. A márkázási folyamat előnyére válik, ha sikerül megtalálni az adott település esetében az egyedit, az innovatívot, és ezek az elemek lesznek a kialakítandó márka pilérei. Anyagi erőforrás ráfordítása nélkül és gyorsan nem lehet tartós eredményt elérni. A brand maga nagyon lassan épül ki, s ez a folyamat nem egyenletes. Emiatt pedig kellő rugalmasságot és megfelelő alkalmazkodási képességet igényel a márkaépítési folyamatban érintett szereplőktől. A szerzőpáros fontos tényre hívja fel a figyelmet: bár alapelveként szokták egyes kommunikációs szakemberek emlegetni, hogy a konkurenciát figyelemmel kell követni, és a különféle stratégiákat a tőlük való elkülönülés érdekében kell megfogalmazni, létezik olyan eset, amikor ésszerűbb kooperációra, úgynevezett co-brandingre gondolni.⁴

Időben és térben egyaránt többdimenziós folyamatként értelmezendő a márkázás. Ez voltaképpen azt jelenti, hogy nem elegendő az adott település közigazgatási határain belül gondolkodni. Ki kell lépni ebből a szűk térből, és regionálisan, országosan, nemzetközi perspektívából kell közelíteni. S mivel a márkázás nem önmagunknak, hanem különböző célcsoportoknak készül, ezért a projekt előnyére válik, ha minél több közszereplő, ismert személy kapcsolódik be tevékenyen a folyamatba.

Egy település arculatának építése sajátos tevékenység, hiszen valamilyen minőségű és mennyiségű vélemény, előzetes tudás, tapasztalat már a tudatos, kampányszerű folyamat megkezdése előtt is létezik ezekről. Így például nem hasonlítható jóformán semennyire egy teljesen új termék és egy először márkázásra kerülő város: míg előbbiről semmit nem tud a célcsoport, addig a második esetében van valamennyi, esetenként foszlányszerű információja az érintetteknek.

Az erdélyi arculatépítési kezdeményezések a különböző települések részéről egyrészt a globális trendhez való igazodással magyarázhatók, másrészt pedig azzal, hogy a kezdeményező intézmények egyre nagyobb hányada elkezdett kommunikációs szakemberekkel együtt dolgozni. A külföldi példa pedig azt mutatja, hogy a közhiedelemmel ellentétben, amely a turisztikai oldal felől közelít, a város- vagy régióbrand elsősorban gazda-

sági szempontból kell hogy fontos legyen, s ez alá rendelődik tulajdonképpen minden más aspektus: a szerzőpáros példaként a párizsi divatot említi, hiszen ez az egész francia ruhaiparra pozitívan hat. Ez a példa is utal tehát arra, hogy nem föltétlenül az elszigetelt kezdeményezések eredményesek, nem árt, ha létezik egy egységes koncepció – a mi esetünkben Erdély vagy legalább Székelyföld viszonylatában –, és annak értékeihez csatlakozik az egyes települések, kis- és nagyvárosok arculatépítési tevékenysége.

Erdélyi helyzetkép

■ A *Korunk* tavaly áprilisi számában Kádár Magor az erdélyi városok márkázási folyamatainak tapasztalatait ismertette.⁵ Településföldrajzi besorolás szerint a városokat méret alapján többféle csoportba sorolhatjuk. Ez a kategorizáció a település lakosságszámának függvénye. Így kisvárosnak tekinthető minden olyan helység, amelynek lélekszáma 5 és 30 ezer között van.⁶ Általában éppen ez az a kisvárosi rang, amely márkázás tekintetében (is) a második sorba helyezi ezeket a településeket. A fejlődés és ezzel együtt a márkázási folyamat is általában felülről lefelé, a fővárostól a kisebb településekig történik. Természetesen léteznek kivételes esetek: egy híres márka esetén, amely nevében például egy helység nevét is tartalmazza vagy pusztán csak utal rá, könnyűszerrel felboríthatja a szokványos brandelési menetet.⁷ Logikailag a városmárkázás az adott település régióban elfoglalt minél előkelőbb vagy sajátosabb helyéért, a megkülönböztetésért, bizonyos értékek fölvállalásáért vagy az ott lakók komfortérzetéért történik.

Kisvárosi gondok Erdélyben.

Tusnádfürdő példája

■ A 2012-es népszámlálási adatok feldolgozását követően a *Gândul* napilap föltérképezte azokat a romániai településeket, amelyek a friss információk alapján harmadrangú, vagyis kisvárosi besorolást kaptak.⁸ Az erdélyi magyar vonatkozású helységek közül a legkisebb város Tusnádfürdő, amelynek kevesebb mint 2500 lakosa van.⁹ Bár minden pozitív, legfeljebb kezdődő jellemző megfelelő kiindulópont lehet a márkázási folyamatban, Tusnádfürdő esetében ennél jóval többről van szó. Idén lesz ugyanis 25 éves Tusványos, a közismert nyári szabadegetem és

diáktábor. Az esemény az évek folyamán egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, ezáltal a helyi magyar és román, valamint a nemzetközi sajtó figyelme is fokozatosan nőtt. A rendezvények, fesztiválok, amennyiben azok sikeresek, és nagy tömeget mozgatnak, mindenképpen képesek előremozdítani egy település márkázását. De Tusnádfürdő esetében éppen az látszik, hogy mi történik olyankor, amikor nem tudatos és hivatalos intézmény által föl vállalt projektről beszélünk. Minden város esetében a polgármesteri hivatal, a polgármester, aki márkagyökérvé válik,¹⁰ de voltaképpen a civil szféra, a markánsabb gazdasági szereplők, különböző ismert személyek, kulturális és oktatási intézmények szintén – ha nem is mindig tudatosan – szerepet vállalnak az építkezésben.

Tusnádfürdő esetében például világosan látszik, hogy nem áll semmiféle tervezett, jól kigondolt arculatépítési projekt a háttérben. A modern márkázási elvárások közt szerepel az összehangolt kommunikáció, a különböző eszközök ésszerű együtthasználása is, amely szintén elmaradt.

Az interneten való jelenlét mára már az arculatépítési folyamat egyik alapvető mércéje. A megfelelő szimbólum, az abból eredő logó, a különböző arculathordozók megtalálása szükséges, de nem elégséges eleme a korszerű brandfolyamatnak.

A Tusnád brandért elsősorban felelős önkormányzat nem működtet honlapot, ehelyett egy helyi cég készített magyar, román és angol nyelvű honlapot. A magyar változat teljesen eltér a másik kettőtől. A magyar esetében azonban a város neve mellett egy szlogen¹¹ is megjelenik, viszont ez sem hivatalosan felvállalt arculati elem. Tulajdonképpen egy alulról szerveződő kezdeményezésről beszélhetünk, amely az érintett turisztikai brandet esetlegesen kezeli. Bár idén az önkormányzat révén modern wellneszközpont

is nyílt a településen, sem ez, sem pedig a júliusi fesztivál nem elég ahhoz, hogy tényleges márkáról beszélhessünk.

Mi várható?

■ Erdélyi viszonylatban több sajátos, jellemzően felülről megoldandó problémával is találkozunk, amelyek hátráltatják a kisvárosi márkázási folyamatokat. Mint ahogy az ország arculatépítéséhez is, úgy a városok esetében is építően tud hozzájárulni a megfelelő fejlettségű infrastruktúra, a hozzáértő munkaező, a kedvező adózási rendszer, a befektetésekéből származó előnyök. Bár a helyzet, ha lassan is, de folyamatosan javul, az erdélyi kisvárosok, a székelyföldiek különösképpen, nehezen megközelíthetőek: az utak állapota helyenként katasztrofális, a tömegközlekedési rendszer illogikus, így pedig a legtervezettebb arculatépítési projekt sem tud eredményt hozni.¹²

A jellemzően egymástól független városmárkázási folyamatok elsősorban a megyeközpontok és a nagyobb municípiumi rangú városok esetében figyelhető meg. Sepsiszentgyörgy, Csíkszereda, Kézdivásárhely, Kolozsvár vagy Székelyudvarhely esetében is érezhető egy tervhez való igazodás. Ezek a példák is jól mutatják, hogy sem egy városnap, sem egy logó, sem pedig egy európai uniós pályázat önmagában nem elég ahhoz, hogy az adott település fölkerüljön a mentális térképekre, hogy érdekes legyen, hogy kíváncsi legyen rá a célcsoport. A kisváros kategóriába tartozó helységek közül néhány kiemelkedik, de kommunikációs szempontból egyik sem teljesít maximálisan. A jelenlegi káosz ellenére várhatóan a következő években rendeződni fognak a márkapillérek, az egyedi jellemzők, s ezek egy-egy összehangolt tervben és annak gyakorlatba ültetésével fognak kiteljesedni.

Zörgö Noémi

■ JEGYZETEK

1. Johan Jansson – Dominic Power: *Image of the City. Urban Branding as Constructed Capabilities in Nordic City Regions*. Nordic Innovation Center 2006. 6.
2. György Szondi: *The Role and Challenges of Country Branding in Transition Countries: The Central and Eastern European Experience*. Place Branding and Public Diplomacy, Vol. 3, 1, 10. 2007.
3. Uo. 7.
4. Uo. 8.
5. Kádár Magor: *Arculatépítés a városmárkázásban. Erdélyi városok márkázásának tapasztalatai*. Korkunk 2013. 4. 44.
6. Romániában ezt a 2001. július 6-án elfogadott Országos területrendezési terv írja elő, amelyet a 351-es számú törvény szabályoz.
7. Gondoljunk például a középkori svájci kisváros, Gruyères esetére, amelyet a méltán híres sajtja tett híressé. A vendégéjszakák száma és a La Gruyères márkánév között vitathatatlan az összefüggés.

8. Népszámlálás 2012. Melyek Románia legkisebb városai (Recensământ 2012. Care sunt cele mai mici orașe din România). <http://www.gandul.info/financiar/recensamant-2012-care-sunt-cele-mai-mici-orașe-din-romania-10004437>, 2014. július 17.

9. A Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint 2012-re a gyógyfürdőiről ismert település lakossága 1617 fő, vagyis kivételes kisvárosi rangja máris segítheti egy tudatos márkaépítés elindítását: Románia legkisebb városaként is lehetne pozicionálni.

10. Kádár Magor: i. m. 46.

11. Tusnádfürdő – Az erdélyi fürdőváros.

12. György Szondi: i. m.

A KIRÁLYOK VÖLGYÉTŐL A STRUDLI VÁROSÁIG

Kell-e Bukaresttől vagy a megyei önkormányzattól pénzt koldulniuk? Van-e a fiataloknak munkalehetőségük? Melyik ágazat a gazdaságuk motorja? Éreztetni-e a jelenlétét a civil szféra? Mire büszkék és milyennek látják településük jövőjét? Három régió – Partium, Belső-Erdély és Székelyföld – egy-egy magyar többségű városkájának polgármesterét kérdeztük.

Az udvarterek városa

■ Kézdivásárhely a Kárpát-medence legkeletibb magyar többségű városa, az egykori Kézdiszék központja, 1998-tól megyei rangú város. Mintegy 21 ezer lakójának 91 százaléka magyar. Polgármestere, Bokor Tibor azzal büszkélkedik, hogy a település jelenleg többet fizet be az állami kasszába, mint amennyit az államtól visszakap, ami azt jelenti, hogy meg tudnak élni Bukarest támogatása nélkül is. Az előljáró elmondta: két éve, amióta polgármester, csak ígéretéseket kapnak a kormánytól, így saját költségvetésből próbálják intézni a város dolgait.

A városban több jól működő cég is van, elsősorban a készruhágyártás területén. „Ezért is kaptuk azt a becenevet, hogy Felső-Háromszék a nadrágok völgye” – magyarázta Bokor Tibor. Ezek a cégek nagymértékben hozzájárulnak a város bevételeihez, sőt az egyik vállalkozás részvényeinek 10 százaléka az önkormányzaté, ami biztos állandó jövedelmet jelent minden évben. „Azonban annyi problémával küszködünk nap mint nap, főleg a fejlesztések terén, hogy ezek az összegek soha nem elegendők” – tette hozzá.

A város költségvetése nagyjából 10 millió euró, melynek több mint felét az oktatási intézmények fenntartására fordítják, a fennmaradó 3-4 millió euróból próbálnak évente gazdálkodni. „Úgy gondolom, hogy egy kisváros esetében is

ugyanazok a problémák merülnek fel, mint a nagyvárosokban, azonban mi a kisebb költségvetésünk révén nem tudunk látványos fejlesztéseket kivitelezni, inkább az apróbb problémákat próbáljuk megoldani lépésről lépésre” – számolt be a polgármester.

A turizmus a vendéglátóegységeken keresztül számít bevételi forrásnak az önkormányzat számára. A városnak egy nagyobb, magánkézben lévő szállodája van, amelynek lefoglaltsága folyamatosan magas, ami azt jelenti, hogy sokan látogatják meg Kézdivásárhelyt. A nyári időszakban akad olyan nap is, amikor a város főterén 7-8 autóbusz fordul meg. A polgármester beszámolója szerint jelenleg éppen azon dolgoznak, hogy turisztikai információs központot hozzanak létre, amely még az idén beindul. Tervei szerint a város turisztikai központ szerepét is betölténé, ahonnan a vendég csillagtúrák szervezésével nagyon sok helyre eljuthat, Gelencétől a Szent Anna-tóig. Nehezíti a dolgukat azonban, hogy az infrastruktúra nagyon rossz állapotban van, főleg a Kézdivásárhely–Sepsibükszád útvonal, amely két, turisztikailag fontos helyszínt is érint, Bálványost és a Szent Anna-tavat.

A városban július közepén mindössze 243 munkanélkülit tartottak nyilván. „Ha a vállalkozókkal szóba állunk, mindenki azt mondja, hogy Kézdivásárhelyen nincs munkaerő. Rengeteg cég hirdeti az állása-

it, és nagyon kevés a jelentkező. Igaz, ez főleg a nyári időszakra vonatkozik, amikor több vállalkozás próbál rövid idő alatt nagy hasznot szerezni. A tavalyelőtt még egy nagyobb cég, a Valkes nyitott egy gyárat, körülbelül 600 embernek ad munkát, információim szerint Tusnádról szállítanak egy busznyai embert naponta dolgozni, mert nem találtak helyi munkaerőt” – tájékoztatott a polgármester. Bokor szerint ennek ellenére sok kézdivásárhelyi panaszokodik arra, hogy nincs hol dolgozni. „Az igazságot valahol középen találjuk: van ahol dolgozni, viszont alulfizettek az emberek, emiatt pedig nem szívesen vállalják el a munkát a helyiek, inkább elmennek külföldre, ahol néhány hónap alatt sokkal több pénzt kereshetnek, mint az itthoni könnyűiparban” – magyarázta az előljáró. Szerinte a kiút ebből a problémából az lenne, ha előbb-utóbb a munkaerőhiány arra ösztönözné a cégeket, hogy növeljék a bérezést, így a helyiek is elvállalnák a gyári munkát.

Bokor tájékoztatása szerint a városban élénk tevékenységet folytatnak a civilszervezetek. A polgármesteri hivatal pályázatokon keresztül majdnem mind-egyiküket támogatja, sőt az önkormányzat tulajdonában lévő egyik épületben 7-8 egyesületnek ingyenesen biztosítanak székházat. Sok egyesület az önkormányzattal közösen szervez rendezvényeket. A Bóbita Egyesülettel például rendszeresen szőlítják meg a gyerekeket. Van egy nagyon jól működő nyugdíjasklubjuk is, ahol több száz nyugdíjas találkozik nap mint nap, de van állatvédő, környezetvédő és ifjúsági egyesület is. Léteznek kulturális téren tevékenykedő szervezetek, köztük a Vigadó mellett lévő színházegyesület, amelyet szintén rendszeresen támogat az önkormányzat. Az erre fordított összeg évente több mint 500 ezer lej – mondta a polgármester.

A város életének egyik legnagyobb eseménye március 15. megünneplése. Kézdivásárhelyen ugyanis különös hagyomány teremtődött abból, hogy március 15-én Felső-Háromszék falvaiból lóháton, szekerekkel vonulnak be a főtérre, több ezer ember részvételével zajlik az ünnep. „Irigykedve néznek bennünket a magyarországi turisták. A rendszerváltás óta nem csappant a jelenlévők száma ezen az ünnepeken, az emberek önkéntesen, saját meggyőződésből vesznek részt a bevonuláson és az azt követő

ünnepi műsoron” – mondta el Bokor. Augusztus végén egy másik fontos ünnepre, az Őszi Sokadalomra gyűl össze a város apraja-nagyja. Ezen a rendezvényen elsősorban a kézművesvásárra fektetik a hangsúlyt. Tavaly több mint 130 kézműves kereskedő kínálta portékáit, ugyanakkor szórakoztató programokkal is próbálják vonzani a látogatókat.

Kézdivásárhely arról is híres, hogy jó iskolái vannak. „Azt szeretném, hogy azokat a fiatalokat, akik felsőoktatásban részesültek, próbáljuk minél nagyobb számban a városban tartani, mert úgy érzem, hogy azok az igazi értékek, amelyeket mi itt tizenkét év alatt felnevelünk” – magyarázta Bokor Tibor. Elpanaszolta: a városukra is jellemző, hogy a nagyvárosokban tovább tanuló gyerekek közül nagyon kevesen mennek haza tanulmányaik befejezése után. Ezért őket próbálják megszólítani, hogy merjenek vállalkozni otthon. „Ez az egyetlen lehetőség, hogy ez a város hosszú távon is értéket tudjon teremteni a jövőben, fejlődni tudjon, és ne öregedjen el. Ez számomra a legnagyobb kihívás” – fogalmazott az előljáró. Szavai szerint két ipari parkot építenek jelenleg, ezzel is próbálnak lehetőséget nyújtani a vállalkozóknak, hogy minél előnyösebb feltételek mellett tudják vezetni a cégeket, teremtsenek munkahelyeket. „Ha a lakosoknak pénzüik lesz, jobban élnek, több pénzt költenek, az önkormányzat pedig ezáltal is gazdagabb lesz. Csak így lehet fejlődni” – véli a polgármester.

Az céhes városnak is nevezett Kézdivásárhely mára már keveset őrzött meg céhes jellegéből. A mesterségek közül a kürtös- és a mézeskalács készítésén kívül alig maradt fenn szakma, az idelátogatók azonban betekintést nyerhetnek a régi mesterségek részleteibe az Incze László Céhtörténeti Múzeumban. Bokor elmondta: Bójte Csaba Ferenc-rendi szerzetessel közösen azon gondolkodnak, hogy a városban található Minorita rendházban, az épület felújítása után, olyan tanműhelyeket hozzanak létre, ahol a régi mesterségeket tanulhatnák meg újra a fiatalok.

A polgármester ugyanakkor kifejtette: Kézdivásárhely jelenleg egyértelműen az udvarterek városa, hiszen 71 udvarteres utcája van. Az önkormányzat folyamatosan arra törekszik, hogy ezek sorsát rendezze, több mint húsz utcát rehabilitál-

tak, korszerűsítették a csatornázást, és újraépítették a macskaköves utcákat. Ezt szeretnék folytatni a jövőben is – tette hozzá.

A királyok völgye

■ Erdőszentgyörgy Maros megye legfiatalabb városa, a Kis-Küküllő melletti település 2003-ban nyerte el ezt a rangot. Mintegy 6000 lakosának 77 százaléka magyar, 20 százaléka román, 3 százaléka pedig más nemzetiségű. Kézdivárhellyel ellentétben teljes mértékben a központi költségvetéstől függenek, Erdőszentgyörgy nem képes saját forrásaiból fenntartani magát – mondta el a város polgármestere. Csibi Attila Zoltán azonban bizakodó. Szerinte minden szempontból jó irányban haladnak afelé, hogy önálló kisvárossá váljanak a jövőben.

Az előljáró tájékoztatása szerint egyetlen nagybefektető van jelen Erdőszentgyörgyön, egy holland faipari vállalat, amely 170 embert foglalkoztat, évtizedek óta itt gyártanak bútorokat Hollandia számára. Tárgyalások zajlanak több befektetővel is, többek között egy magyarországi vállalat érdekelt. Csibi szerint Erdőszentgyörgy számára nagy előnyt jelent az elhelyezkedése, hiszen közel van az E60-as nemzetközi úthoz, Marosvásárhelyhez és Szováthoz is. Tavaly sikerült egy komoly infrastrukturális szerződést megvalósítaniuk, 14 utcát aszfaltoztak le, kialakítottak járdákat és sáncokat, így már a város 70 százaléka modernizálva van. Szociális segélyre kevesen szorulnak a településen, és a vidékre nem jellemző a külföldre történő kivándorlás sem. „Természetesen tisztában vagyok vele, hogy Erdőszentgyörgy nem képes felvenni a versenyt a nyugati piaci lehetőségekkel, de aki akar dolgozni, itthon is tud” – jelentette ki a polgármester, aki szerint az erdőszentgyörgyiek leginkább szezonmunkát vállalnak külföldön, nagyon kevés az, aki hosszabb időre elmegy, vagy végleg kitelepedik.

Csibi Attila Zoltán a jövőt a turizmusra épülő gazdaságban látja, hiszen gazdag kulturális örökség található a városban, mint például a Rhédey-kastély vagy Bözöd, amely közigazgatásilag a városhoz tartozik. Június 29-én a Ceaușescu-rezsim falurombolásának jelképe, a negyedszázada vízben álló bözödujfalusi római katolikus templom maradványa beomlott, ezért szeretnénk méltó emlék-

és zárandokhelyet kialakítani a tó körül – magyarázta.

Erdőszentgyörgyön az elmúlt időben komoly fejlődésen ment át a civil szféra, jelen van a színjátszás, a népdal, a néptánc, hagyományörző huszáraik is vannak. A polgármester szerint az előző években mellőzve voltak az alapítványok, egyesületek és rendezvényeik, a jelenlegi városvezetés azonban potenciált lát bennük. „Csak velük együtt tudjuk megeremteni a kulturális élet alapjait” – szögezte le Csibi.

A polgármester a város legnagyobb eseményének a Bodor Péter Művelődési Egyesület már több mint húsz éve rendszeresen megszervezett színjátszó fesztiválját, a Színpadot tartja, amely többnapos rendezvények során nyújt lehetőséget a műkedvelő színjátszók kibontakozására. Júliusban a Százfonat Szociokulturális Egyesület megszervezte az első, egyhetes néptánc- és kézműves tábort Bözödon, a tánc- és népdaloktatásokon, a néprajzi előadásokon, a kézművestevékenységeken és a kirándulásokon 110-en vettek részt. A Rhédey Kastély Napokat is minden évben megszervezik, melyen főszerepet kapnak a huszár hagyományörző csapatok, huszáravatás és zászlószentelés is zajlik.

A polgármester szerint a városban nincsenek etnikai konfliktusok, bár a 2012-es helyhatósági választásokon nagyon kiéleződött volt a harc, amelyet elsősorban a román–magyar kapcsolat sínylett meg. „Azóta sokat normalizálódott a helyzet, a problémát viszont abban látom, hogy a román civil szféra nem vállal fel közösségi eseményeket, míg a magyarság e téren nagyon pörög. Emiatt sok kritika éri az önkormányzatot, vannak, akik úgy vélik, a román kezdeményezéseket nem támogatjuk, ami nem igaz, hiszen mi minden olyan eseménynek szívesen részesei lennénk, amely jobba, színesebbé tenné közösségünket” – tájékoztatott az előljáró.

Csibi Attila Zoltán büszke arra, hogy Erdőszentgyörgyöt és vidékét már nagyon régen királyok völgyének is nevezik; a Rhédey család az Árpád-házi királyok sarja, innen eredeztethető a jelenlegi angol királyi család is. „Az elmúlt időszakban nem nagyon foglalkoztunk ezzel, de egyértelműen ez a sajátosságunk lenne az, ami meghatározhatja településünk jövőjét, és megalapozhatja Erdőszentgyörgy

turisztikai vonzerejét. Ez egy olyan, a vidék nyújtotta lehetőség, amelyet elődeink nem használtak ki, mi most azon vagyunk, hogy az elnevezéshez méltó kinézetet és szolgáltatásokat nyújthassunk azok számára, akik hozzánk látogatnak” – mondta a polgármester.

Ruha István és a strudli városa

■ Nagykároly mintegy 20 ezer lakosú város Szatmár megyében, 1995-ben kapott municípiumi rangot. A legutóbbi népszámlálási adatok szerint lakosságának 60,1 százaléka magyar és 39,2 százaléka román. A kézdivárhelyi városvezetéshez hasonlóan a nagykárolyi polgármester, Kovács Jenő is büszkén mondta el, hogy egyáltalán nem függenek a megyei tanács költségvetésétől, az elmúlt években a megye a büdzséjüknek legtöbb 8,2 százalékát biztosította. A város bevétele évről évre nagyobb, 2008 óta 12 millió euróról 20 millióra nőtt. „Biztató, hogy a gazdasági válság közepette csaknem 50 százalékkal nagyobb a saját jövedelmünk” – mondta az előljáró. Tájékoztatása szerint a városban megszűnt élelmiszeripari és bányagépgyártó cégek helyén újak létesültek, amelyek német tulajdonúak, mint például az autóiparban érdekelt Continental, amely 1400 embernek ad munkát. Korábban 17 millió euró értékű EU-s pályázatot nyertek, amelyből 2 százalékos önrésszel az infrastruktúra fejlesztését oldották meg. Idén befejezik a kultúrotthon és a színház felújítását, két lakónegyedet teljesen rehabilitálnak, emellett befejezték a Károlyi-kastély és a gimnázium bővítését, szociális központot építettek – sorolta Kovács Jenő.

A polgármester szerint a városban kielégítő az egészségügyi ellátás. Kórházuk 250 ágyas, az elmúlt években a járóbeteg-rendelő is megújult, kibővítették egy rehabilitációs központtal is. „Nem mondhatom, hogy nem akadnak problémák, de nincs eladósodva a kórházunk, és egy jó menedzsment működik” – magyarázta.

Mint megtudtuk, Nagykárolyt is érintette a külföldi munkalehetőségek miatti nagymértékű elvándorlás, a rendszerváltás után 28 ezerről 21 ezerre csappant a város lakossága. Ez a szám stabilizálódott, és Kovács Jenő szerint ennek két oka van: egyrészt már itthon is jobban meg lehet élni, mint eddig, másrészt nyugaton sincs kolbászból a kerítés, ott is egyre nehezebb az elhelyezkedés. „Fontos lenne,

hogy a tőkebeáramlás folytatódjon a nagyvállalatok által, és ezek kínáljanak nagyobb fizetéseket, mert a fő probléma, amiért inkább külföldön vállalnak munkát az itthoniak, az alacsony, 7-800 lejes bérezés. Szerintem akkor járul el a probléma, amikor egy alkalmazott legalább 500 euró fizetést kaphat itthon is” – mondta a polgármester. Hozzátette: nagyjából 180 szociális segélyből élő van a városban, akik nagy része magyarul beszélő roma.

Kovács Jenő ugyanakkor fájralja, hogy nagyon gyenge a civil szféra jelenléte a városban. Működnek egyesületek, alapítványok, de nem érzékelhető a jelenlétük, a pedagógusok szervezete sem tevékeny, egyedülként egy fotóklub bontogatja a szárnyait. Ennek ellenére a polgármester Szatmár megye kulturális és turisztikai központjának tartja Nagykárolyt. Tájékoztatása szerint a megyébe látogató turisták csaknem fele Nagykárolyba jön el, a helyi múzeum látogatottsága két és fél év alatt meghaladta a 200 ezer főt. „Talpraesett csapat vezet a kultúrotthont, ahol egész évben rendezvényeket szerveznek, sok fiatal jár oda rendszeres programokra, és a Tanulók Háza is folyamatosan foglalkoztatja a gyerekeket és ifjakat” – magyarázta a siker titkát.

Kovács Jenő a vendéglátóiparban látja a város fellendülésének egyik lehetőségét. Örvendetesnek nevezte, hogy a turisták nagy része Magyarországról érkezik Nagykárolyba. A vonzerő növelése érdekében felújítják a Szarvas fogadót, ahol először találkozott Szendrey Júlia Petőfi Sándorral 1846-ban, a munkálatok befejezése után ebbe az épületbe költözik a polgármesteri hivatal. A polgármester felidézte, hogy Nagykároly volt a megyeközpont több száz évig, így a település nem a kommunizmus alatt mesterségesen felduzzasztott város, hanem egy stabil őslakossággal rendelkező közösség. „Igaz, hogy a kommunizmusbeli tömbházépítések Nagykároly arculatán is meglátszanak, de a lakosság csupán fele él tömbházban, így megmaradt a város régi jellege” – magyarázta az előljáró, aki problémának nevezte a turisták számára fenn tartott szálláshelyek alacsony számát. „A Károlyi-kastélyban 19 szobát sikerült korhű bútorokkal berendeznünk, de sokkal nagyobb igény lenne e téren. Időszakos és állandó kiállítások is látogathatók az épületben, lassan haladunk, de min-

den évben sikerül egy újabb szárnyát átadni a kastélynak, emellett természetesen népszerű a termálstrandunk is” – tette hozzá.

Híres termálvize ellenére a polgármester nem jelentené ki egyértelműen, hogy Nagykároly fürdőváros. Mint mondta, a jelzőért még sokat kell tenniük, ezért inkább a település kulturális jellegét látja erősnek. Emlékeztetett arra, hogy Nagykároly szülötte például Fátyol Rudolf és Ruha István hegedűművész, Karácsonyi Péter könnyűzenész, aki a Castelanii zenekar révén a zene városává avanszálta Nagykárolyt. Emlékeztetett arra is, hogy a város magyarságának kétharmada sváb eredetű, katolikus ember. „Tehát ez is egy specifikum. Szeretjük a jó enivalókat is,

mint amilyen a strudli, egy német eredetű, krumplis palacsintaféle, így minden évben tartunk strudlifestivált is. Úgy gondolom, hogy Nagykárolyt nem lehet egyetlen jelzővel ellátni, egy sokszínű, kulturálisan szerteágazó, vendégszerető városnak tartom” – mondta az előljáró.

A város jövőjét illetően a polgármester optimista. Derűlátását arra alapozza, hogy a városban letelepedett cégek folyamatosan növelik az alkalmazottak számát, a település jövedelme is folyamatosan növekszik. „Tekintve Románia és az egész világgazdaság állapotát derűlátásom nem felhőtlen, azonban úgy érzem, mi jó úton haladunk” – fogalmazott Kovács Jenő.

Berszán Réka

ADORJÁNI PANNA

AZ ÍTÉLET ÉS EGY VÁLASZTOTT FŐSZEREPLŐ

Hajdú Eszter: *Ítélet Magyarországon*

■ 2008 júliusa és 2009 augusztusa között összesen kilenc ízben támadtak meg roma származású lakosokat Magyarországon, a támadások során hat ember vesztette életét, és több ember megsebesült. Az ügyben előállított négy vádlottat az elsőfokú büntetőper során bűnösnek nyilvánította a törvényszék, hármukat életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. Az *Ítélet Magyarországon* c. dokumentumfilm közel két órában mutatja be a romagyilkosságok vádlottjainak 167 napon keresztül tartó perét. A film az elsőfokú ítélet kihirdetése után ér véget, amely ítélet ellen a vádlottak egyébként fellebbeztek, a másodfokú büntetőperre pedig még csak ezután kerül sor. Relatíván kis szeletet látunk tehát ebből a már így is hosszúra nyúlt és igen csak komplex történetből, amely után ugyan nem lehet végleges következtetést levonnunk (jogilag például nem szabad tetteseknek neveznünk az elítélt személyeket), de amely által mégis csak körvonalazódik egy igen aggasztó kép az idegengyűlölet jelenlegi helyzetéről Magyarországon.

Az *Ítéletet* egy furcsa paradoxon és az abból származó pulzáló feszültség működteti, ez pedig a dokumentált tartalom és annak a formája közötti összeférhetlenség. Egyfelől adott egy szigorú konstrukció, amely valamelyest előírja a film dramaturgiáját is: ez a tárgyalóper szokványos forgatókönyve, amely időben lineárisan haladva kísérli meg a vizsgált bűncselekményeket és azok körülményeit elmondható történetbe foglalni. Ebben a linearitásban helyet kapnak a történet különféle szereplői (áldozatok, tanúk és vádlottak), mindezt pedig az igazságszolgáltatás emberei (ügyészek, ügyvédek, bírók és szakemberek) külső perspektívá-

jukkal és szaktudásukkal kísérik végig. Másfelől adott egy indulatokkal, előítéletekkel és fájdalommal terhes büntett, amelynek súlyossága nem mérhető csupán a halálos áldozatok számával vagy a hozzátartozók fájdalmával, hanem túlmutatva önmagán tűpontos, kimagyarázhatatlan és ugyanakkor a végtelenségig lehangoló képet ad a status quóról, egy ország mentális állapotáról. De tévedés ne essék: romániai magyar kisebbségként egyáltalán nem lehet ezt a filmet a külső szemlélő boldog nyugalmával végignézni. Mindaz, ami elhangzik, és ami láthatóvá válik a vásznon és a tárgyalás során, egy tulajdonképpen már ismert történet újrajátszása, egy olyan történeté, amelyről szeretjük azt hinni, hogy már végigjártottuk (lásd holokauszt), vagyis pontosabban: hogy valakik (a náci németek) már végigjártották, de amely valójában közös ügyünk és felelősségünk.

Amikor tehát Hajdú Eszter rendező úgy dönt, hogy – a médiával ellentétben, amely csak a tárgyalás első és utolsó pár napján mutatott érdeklődést az ügy iránt – stábjával együtt (operatőrök: Szőnyi István, Hajdú Eszter, Medvigy Gábor, Horváth András, Steiner Péter, Varga János, Németh Viktor Csaba, Bedő Csaba) végigüli a romagyilkosságok ügyében vádlottak több éven át húzódó perét, majd a felgyült több mint kétezer órányi anyagból koherens és érvényes dokumentumfilmet szerkeszt (vágó: Bartos Bence, Menno Boerema), akkor nemcsak megspórolja mindenki más számára azt, hogy hasonló intenzitással kelljen elmerülnie ebben az egyébként nyilvános perben konkrétizáló problémában, hanem egyben felelősséget vállal azért a fasisztoid rasszizmusért, ami az esetet áthatja, és amely

egyébként az oka annak, hogy két, szinte tetszőlegesen választott magyar állampolgár világa teljesen összeegyeztethetlenné válhat. E szakadékok felett áll a bíró (Miszori László), akinek feladata áthidalni az áthidalhatatlant, értelmet vinni egy emberi ésszel felfoghatatlan bűncselekménybe és ezáltal ítéletet hozni róla. Nem meglepő tehát, hogy az *Ítélet* főszereplője maga a bíró lesz, akinek a személyén keresztül tulajdonképpen megjelenődik az európai gondolkodású ember dilemmája, aki egyszer csak egy olyan helyzetben találja magát, ahol az egyenlőségről és szabadságról vallott elvei egyszerre értelmezhetetlenek és használhatatlanok. Ahol az alapmondatok sem egyeznek: például hogy minden embernek ugyanolyan joga van élni, vagy hogy a roma is ugyanolyan ember, mint a nem roma származású. A filmben Miszori László személyén – és nemcsak bírói státusán – keresztül követhetjük végig ennek a diszkrépanciának az egyik lehetséges megoldását.

Az *Ítélet* erőssége, hogy kvázi cenzúrázatlanul mutatja be rajta keresztül az igazságkeresés folyamatát. Ez egyrészt a szerkesztésen mutatkozik meg: a film a per első napjával kezdődik, időben egyenesen halad előre, majd az ítélet kimondásával ér véget. Ebben az egyenesvonalúságban ugyan helyet kap pár életkép a sértettek környezetéről, ahogyan ők maguk is megszólalnak egy-egy interjú erejéig, de egyébként a tárgyalás maga feliratok és inzertek, mindenféle magyarázat nélkül jelenődik meg. Ez a szárazság és egyszerűség egyszerre könnyíti és nehezíti a néző dolgát: nehézkesen találom meg a helyem ebben az idegen és furcsa világban és az információk tömkelegében, ugyanakkor kifejezetten jó, hogy a szerkesztésen túl távol marad az alkotói kéz és enged szabadon gondolkodni és létezni a film szövegében. Az egyetlen zavaró elem számomra a zene: a kezdő- és zárójeleneteknél el tudom fogadni az aláfestést, de minden egyéb jelenetnél, ahol felcsendülnek az egyébként izgalmasan diszsonáns vonások (zeneszerző: MS3 Mester Sándor), fölösleges aláhúzóhatásként hat. Sokkal erősebb hatást vált ki a csend (hang: Bhóm Dániel, Gerendai Ferenc, Karaszek Zoltán), például akkor, amikor a szitává lőtt kisfiú holttestéről kell hosszasan képeket néznünk. Az alapanyag és annak a fényképezése – a csodá-

latosan intim közeliakat szigorúan célszerű beállítások váltogatják – már önmagukban annyira erősek, hogy a szükségszerű vágáson túl minden más elem csak gyengíteni tudja.

Másrészt ennek a hidegfejű komponálásnak köszönhetően a film a bírót emberi mivoltában jeleníti meg: szenvedélyesnek és gyötrődőnek, energikusnak és türelmét vesztettnek. Nyoma sincs a többnyire a hollywoodi hasonló tematikájú filmekből ismerős higgadt, bölcs bírónak, aki szigorú és fegyelmet árasztó jelenlétével képviseli a rendet, aki távolságtartóan moderálja a tárgyalást, és aki majd ugyanilyen szenttelenül tolmácsolja az esküdtek ítéletét. Nem érdemes ehelyütt belemennünk az amerikai és magyarországi igazságszolgáltatás közötti különbségekbe, de talán nem tévedek nagyot, ha azt feltételezem, hogy – és előre is tisztelet a kivételnek – az átlag mozinézőknek hozzám hasonlóan túlnyomórészt filmes élményei vannak arról, hogy hogyan zajlik egy bírósági tárgyalás, de legalábbis elmondható, hogy ezek az élmények nagyban befolyásolják előfeltevéseinket és elgondolásainkat arról, hogy milyennek kell lennie egy ilyen típusú pernek. Ilyen módon kijózanító azt látni, hogy a büntetőper is alapvetően ugyanolyan munka, mint minden más, ahol ha elfáradnak a feladat végzésében az alkalmazottak, akkor a bíró fáradtan tíz perc szünetet rendel el, ahol a tanúk otthon felejtik a személyi igazolványukkal együtt járó lakcímkártyájukat, ahol mindenkinek külön el kell mondani, hogy hova álljon, ahol kólát szorongatnak a tanúpad mögött, és végül: ahol a feltételezett tágas és ódon tárgyalóterem helyett egy szűkös és modern bútorokkal felszerelt szoba van csak, amiben a tanúk és vádlottak között alig van egy lépésnyi távolság. Ahogyan az is izgalmas, hogy a bíró személye nemcsak nagymértékben befolyásolja a tárgyalás menetét, de úgy tűnik, mintha annak kimenete teljesen tőle függne. Az ügyész és ügyvédek hozzá képest kevés „játékidőt” kapnak, és inkább csak terelgetik a beszélgetést, mintsem alakítják azt. Kérdés természetesen, hogy ez a munkamegosztás mennyiben fedi a valóságot, vagy köszönhető a vágásnak, vagyis annak az alkotói döntésnek, hogy a történeteket egy kiválasztott főszereplő személyén keresztül mutassák be. Ha emiatt az igazságszolgáltatás menetéről

talán nem is kapunk makulátlan képet, a nézés szempontjából kifejezetten jól tesz a filmnek Miszori főszereplővé avasztatása. Nézőként a bíró személyes perélényét követjük végig, és ilyen módon könnyen lehet mennünk az egyébként rengeteg információval és részlettel terhes történéshalmazon attól függetlenül, hogy egyébként egyetértünk vagy sem a bíró által választott módszerekkel és magatartással.

Ami ugyanis erőssége a filmnek és in extenso mondhatni a pernek magának is – ti. hogy megmutatja a bírót a maga emberi valójában, illetőleg hogy a bíró emberként és nem feddhetetlen igazságszolgáltatóként vállalja az ítélethozó szerepét –, az egyben ékes bizonyítéka társadalmunk esendőségének. Miszori bíróként ugyanis többször jön ki a béketűréséből, és rendszeresen leteremti mind a vádlottakat, mind a tanúkat, indulatában pedig nem mindig viselkedik politikailag korrektül a tárgyalóteremben megforduló romákkal. Visszafelé sülnék el dicsérő szavai például akkor, amikor állandóan kijavítja a vallomásaikat a jegyzőkönyvvezető számára, ha valamit „másképp” mondanak, miközben bizonygatja rajongását a különleges nyelvjárás iránt. Máskor idegesen szidja őket, hogy meg kell tanulniuk rendesen viselkedni a tárgyaláson, ami különösen kegyetlenül hat, feltéve, hogy egy ilyen komolyságú peren való részvétel mindenki számára nehéz feladat lehet, hiszen nem elég annak a terhe, hogy minden mondatnak teljes mértékben meg kell felelnie az igazságnak, be kell tanulni a tárgyalás sajátos koreográfiáját és nyelvezetét is. A bíró romák iránti indulatosságáról Hajdú Eszter egy interjúból azt mondja, hogy szerinte Miszori ezzel „annak akarta elejét venni, hogy elfogultsággal lehessen vádolni”,¹ és ezzel mintegy azt állítja, hogy a jelenlegi helyzetben elfogultságnak minősülhet az, ha valaki az egyenlő bánásmód elkötelezettje. Vagyis úgy tűnik, hogy Miszori

Lászlónak először be kell bizonyítania azt, hogy ő is ugyanolyan „normális” ember, mint a többiek – mondjuk azok a tanúk, akik számára érthetetlen, hogy a rasszista indíték miatt ilyen hangsúlyos pontja a tárgyalásnak, vagy mint azok, akik vállukat megvonva állítják, hogy egyébként mindenki körülöttük „ugyan-ezt” gondolja a romákról –, és csak utána ítélezhet. De végül is mintha mindegy is volna, mert amúgy is azt vágják majd a fejéhez a per során egyre bátrabban felszólaló vádlottak, hogy koncepciót pervezet, és rendre megsérti jogaikat.

Az *Ítélet*ben bemutatott per egyrészt tehát tabudöntőgető, hiszen tematizálja a romákkal szembeni gyűlöletet, kimondja a szélsőjobboldali beállítottságú közösségek törvénytörő jellegét, a bűncselekményeket illetően pedig a rasszista indítékot, másrészt pedig nem tud kiszabadulni a tabu szorongatásából. Nyilvánvalóvá válik, hogy sem az érintettek, sem pedig az igazság szolgálói nem tudnak kilépni abból a hierarchikus – tehát kirekesztő – nyelvi és kulturális konstrukcióból, amelyben a romákkal (és egyéb kisebbségekkel) szembeni ellenérzés inherens és átöröklhető, és amely mechanizmus működése nagyon szépen lekövethető a dokumentumfilmen. De ahogyan az ítélet súlyossága, úgy a film is túlmutat magán az eseményen: ezeket az áldozatokat már nem lehet megmenteni, ahogy a vádlottakat sem lehet megváltani, és ilyen módon mind az elkövetett borzalom, mind az azt dokumentáló film inkább elrettentő példa, mintsem az igazság győzelmének bizonyítéka. Az ítélet nem hoz igazságot az érintetteknek, az igazságszolgáltatás rituális gesztus, amely során mi, a többiek, a nézők tisztulhatunk meg. Nem véletlen, hogy senki nem megy el önszántából végignézni egy ilyen pert, ahogy az sem, hogy mégis megszületett ez a dokumentumfilm: hiszen ha megnézed, utána már nem mondhatod, hogy nem tudod, nem láttad, nem érdekel.

■ JEGYZET

1. Gyárfás Dóra: *Ezután már nem lehet egy jót cigányozni (Interjú Hajdú Eszterrel)*, Origo.hu, 2014.05.14. (L. <http://www.origo.hu/filmklub/blog/interju/exkluziv/20140514-ezutan-mar-nem-lehet-egy-jot-ciganyozni-hajdu-eszter-interju-itelet-magyarorszagon.html>, az utolsó letöltés ideje: 2014. július 26.)

VÁRAD HEGYEI ALATT

Szilágyi Aladár: *Váradhegyalja – egy világ a város körül*

■ A váradiság életérzés. Tetszik vagy nem, kimondjuk vagy nem, irigyeink fintorognak-e tőle vagy nem – ha fintorognak, nyilván irigyek – , akkor is így van! Itt másképp kel fel és megy le a Nap, egy nagyváradi büszkesége mindig szembetűnő. Valószínűleg azon egyszerű oknál fogva, mert őszinte. Meg azért is, mert Várad a világ közepe. Tényleg.

Ennek a különleges városnak egy titokzatos részét mutatja be kötetében Szilágyi Aladár, a mi Alink, az én Ali bácsim. A *Váradhegyalja – egy világ a város körül* című riportkötetet szőlődombi kirándulások ihlették, hajnali séták buzdították arra az író, hogy ezt a világot bemutassa. Hegyalja egy kicsit merész elnevezés, hiszen a Várad környéki magaslatok inkább dombok, mint hegyek, de összességében olyan fennkölt világot teremtenek „fölénk”, amelynek kijár a hegyi titulus. Ezek a tájak változatosak és külön-külön zárt világot alkotnak, Podgóriától Biharpüspökiig, a Dorongostól a Mézesmálig.

Én püspöki lány vagyok. Kakasszóra ébredek, és ha három buszmegállónyit utazom, akkor már azt mondom, hogy „bemegek a városba,” annak ellenére, hogy Biharpüspöki is a város része. Ami nem mindig áldásos, ez kiderül a könyvből is. A város körüli, sajátos mikroklimával rendelkező kistájak lakói szinte mind azt mondják, hogy semmi előnye nincs annak, hogy a városhoz csatolták földjeiket, otthonaikat. Az adók városiak, a körülmények, a szolgáltatások viszont falusiak. Például ha a határ másik oldalán felhők gyülekeznek, vihar készülődik, akkor Püspökiben máris kirepül egy biztosíték. Nemcsak az áramszolgáltatás akadozik ám, hanem a tömegközlekedés is. Hétköznap hajnaltól este tizenegyig lehet munkába menni, onnan hazajönni, akár húszpercenként is! De ahogy eljön a hétvége, az embernek két lehetősége van: vagy olyan szórakozást választ, ami este kilencig véget ér, vagy taxiba ül, mert

busz később már nincs. Ezek az anomáliák azonban semmit nem vesznek el az említett városrészek varázsából.

Úgy tűnik, e riportkötet esetében is érvényes az általános megállapítás, miszerint ami a legközelebb van hozzánk, az a legkevésbé érdekes számunkra. Mindennap ott vagyunk, ez így természetes, még akkor is, ha kiszúrja a szemünket valami más, valami érdekes vagy egyedi. Szilágyi Aladár, a „szárguló riporter” e könyvének bemutatóján elmondta, hogy őt bizony mindig foglalkoztatja valami, mindig valamilyen utazáson tőri a fejét. Írt már az olvasóknak máramarosi, partiumi, bánási, olténiai és dobrudzsai települések apró nemzetiségi szörványainak életéről, megmaradásuk titkait tárta fel, sőt Belgiumról is kaptunk már kötetet tőle. Hegyalja, ami a legközelebb van, eddig bizony kimaradt. Most sem kötet készült eleinte, hanem „csak” egy riport. A 800 éves Váradhegyalja azonban ennél jóval többet rejt magában, és az író ezt rögtön meg is érezte.

Korábban nem gondolkodtam külön a Váradot körülvevő dímbes-dombos részekről, de mivel én sem a klasszikus értelemben vett városban élek, azért mindig éreztem ennek az előnyeit, hátrányait. Podgóriát például szinte egyáltalán nem ismertem, nem sokat jártam arra egészen addig, míg jó pár évvel ezelőtt egy nyáron át újságkihordásból kerestem meg a zsebpénzem. Olyan utcák és városrészek szerepeltek a bejárando terület listáján, amelyekről addig alig hallottam. Tudtam, hogy ott fent, a megyei kórház után van ám élet, csak még nem láttam. Olyan, mint Columbo felesége. Van, csak senki sem látja. A riportkötet ezt tette láthatóvá számunkra. Az elmesélt történetek által életre keltek az utcák, az ösvények, a szépen rendezett porták. A csak néhány éve épített luxusvillák közt keresni kell a régi világot, de az újjazdagok között bizony jócskán vannak tősgyökeres családok is.

Az Omlás-hegy alatt, Fugyi falu szomszédságában egy pálos rendi szerzetes keresett magának remetelakot, majd a menedék néhány év elteltével klastrommá nőtte ki magát, egészen 1566-ig található emlékek erről az időszakról. A pálosok egyébként már a 13. században megtelepedtek ezen a környéken. S nem csak az Omlás-hegy alatt, hanem az Árpád-kori településen, Biharpüspökiben is, csendes tisztességben éltek, mezőgazdasággal – és a feljegyzések szerint – szőlőtermesztéssel és borászattal foglalkoztak, valamint minden gyógynövényt ismertek és használtak, melyek fellelhetők voltak akkoriban a térségben, sőt taníttatták is az ott élőket tudományukra.

Szinte minden püspöki embernek volt gyümölcsöse, pincéje, esetenként kettő is. Itt olyannyira érték volt a pince, hogy ha egy családban három gyermek született, akkor az egyik örökölte a házat, a másik a földet, a harmadik pedig a pincét. Erről árulkodnak a gyönyörű püspöki pincesorok – melyek már az 1800-as években felépültek, a legnagyobb pincékben pedig akár egy szekér is megfordulhatott –, ahol gyermekkorom jelentős részét töltöttem. Akkor még nem tudtam, hogy a pincék, a nyári melegben oly kellemes hűvösségen kívül történeteket is nyújtanak. Pápai Károly püspöki gazda elmondja, hogy régen bizony összefogott a család, együtt dolgoztak, megvolt az összefogás, így a gyarapodás hamar ment. A kollektivizálás azonban itt is sok mindenen változtatott, az állami gazdaság mindent elvett és felszántott, a hagyományos szőlőket felszámolták, olyan helyzetek alakultak ki, hogy volt olyan keményen dolgozó gazda, aki ezekben az időkben a saját földjét bérelte, és éjjel-nappal művelte a termésért. Később, amikor visszaadták a területeket, nagy zűrzavar kerekedett, sok föld tönkrement. A szüretetek ebben a térségben híresek voltak, egyszerűen volt munka és szórakozás, később a fiatalok szüreti bálokban táncolhattak, lovagolhattak s énekelhettek torkuk szakadtából – jelen sorok írója bizony több ilyenben is részt vett!

Hegyaljáról a Schneider Antal-Németh Katalin pedagógus házaspár mesél a könyvben. A hatvanas-hetvenes években buszok még nem jártak arra, nem volt út, és nem volt áram sem. Az iskolák tele voltak elmagyarosodott román családok gyermekeivel, egyetlen román família la-

kott ott csupán, de az ő gyermekük is a magyar iskolába járt – orvos lett belőle később. Amikor a pedagógus pár később Nagyváradra költözött, naponta tizenkét kilométert kellett megenniük. Akkoriban a hegyi emberek nem tudtak megélni a földből, mivel a tervgazdálkodás szerint, ha valakinek ötven árja volt, arra kötelezték, hogy öt ár búzát, öt ár kukoricát vessen, akár alkalmas volt rá a föld, akár nem. Később jött a fellendülés, az epertermesztéssel, igazi „eperbárókká” lettek a földtulajdonosok. A szőlőművelés már korábban lehanyaglott, a szőlőből már nem, de a gyümölcsből meg lehetett élni.

A podgóriai családok is gyümölcs-termesztéssel és virággal foglalkoztak, mondja el Szilágyi Aladárnak a Rozik család. Az emberek akkoriban nem haragsoltak, a Körös-partot például felosztották egymás között a gazdák, mindenkinek jutott a halakban bővelkedő folyóból egy „szelet”. A lakosok összefogtak, templomot építettek, amikor kellett, tataroztak, most épül a parókia is. A kultúrház azonban sajnos tönkrement, a négyosztályos iskolát is felszámolták, rendes út sincs: csak az ortodox román közösség kérésére emelt görögkeleti templomig jutott az aszfaltból.

A Dózsa György út és a Törkőmérő kanyargásában (ahol a fent említett nyári újsághordás megesett), a száldobágyi tóhoz vezető letérőt elhagyva a kötet írója először téved el az általa igencsak ismert helyeken. Ennek oka, hogy a gerinc határt képez Nagyvárad és Hegyközszáldobágy között, itt hol a városi számozás, hol a községi számozás szerint kanyarog a Dózsa György utca, a telekkönyvek között is iszonyú a káosz, ki ide, ki oda tartozik. Az itt lakók elmondják, régen minden talpalatnyi föld be volt telepítve, bő termést adott, mostanában azonban nagyon kevesen gazdálkodnak, lassan kihálnak a földművelő családok, hiszen a fiatalok máshol keresik a boldogulást. A Törkőmérő földútjain indult el például a Rácz család idősebbik fia is, akiből diplomata lett, haláláig Magyarország ENSZ-nagykövete volt. Azonban nemcsak elmenni lehet innen, hanem bizony jönni is: a kissötétági felvégen például él egy „bolond” olasz. A nyugalomba vonult művészettörténész itt talál otthonra, élete párját is itt ismer-te meg.

Mindannyian tudjuk, hogy Várad a térség szíve, ám arra Ali bácsi hívja fel

a figyelmünket, hogy ez a szív kisebbeket dobbanna, ha nem az említett fő ereken keresztül jutna friss vérhez. E külső tájegységek szervesen részét képezik a jól működő, nagyokat dobbanó, friss levegőjű városunk dinamikus életének.

Egy pünkösdvasárnapi sétából, néhány tervezett és véletlen beszélgetésből majdnem egy év alatt született meg tehát a kötet, amely végigkalauzolja olvasóját a város fölé emelkedő utcákon.

Benczi Boglárka

BŰNBÁKOK AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR TÖRTÉNELEMBEN

**Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila,
Vonyó József (szerk.): *Bűnbak minden időben.***

Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben

■ Jelen tanulmánykötet alapját a 21. zánkai *Dél-dunántúli történelmek nyári konferenciája* keretében meghirdetett *Bűnbakok az európai és a magyar történelemben* című összefoglaló képezte. A nem várt siker azt bizonyítja, mennyire aktuális a téma, a neves, elismert kutatók mellett felbukkanó fiatal előadók jelenléte pedig megerősíti, hogy térségünkben igény van ennek a mindenkori társadalmi-politikai problémának a kibeszélésére. Aktuális, hiszen annak ellenére, hogy a bűnbakállítás folyamata egyidős az emberiség történetével, soha nem csökkent a szerepe az évezredek alatt, a „bűnbakképzés mindent túlélő jelenség”. (12.)

A bűnbak eredeti (bibliai) jelentése szerint „az engesztelés napján ki kell választani két hibátlan bakot: az egyiket az Úrnak áldozni, a másikra pedig a közösség ráruházza minden bűnét, s kikergeti a pusztába”. (530.) Tehát ősi jelentésében a bűnbakra átruházott (!) vétkektől megszabadulva megtisztul az adott közösség, újra visszakerül a bűntelenség idilli állapotába. Ezt azonban nem szabad összetéveszteni a modern értelemben vett bűnbakképzéssel, amely során a társadalom egy adott szegmense egy másik embert vagy embercsoportot hibáztat (!) bizonyos vétkek elkövetéséért. Továbbra is megmaradva Zsidai Ágnes *Ügynökhalál Magyarországon* című tanulmányánál, amelyben a bűnbak illetően fentebb idézett értelme-

zését olvashatjuk, megfogalmazódik a modern bűnbakképződés két formája. Nem lehet egyenlőségiélet tenni a spontán, kévéssé ellenőrzött, ösztönös-indulati bűnbakképzés és a politikai célzatú, stratégiai és taktikai jelleggel bíró között.

Mind a könyv kiadásában, mind a konferencia megszervezésében részt vett a Magyar Történelmi Társulat, valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára. A kiadást továbbá a pécsi Kronosz Kiadó és a Nemzeti Kulturális Alap tette lehetővé.

A kötet 40 tanulmányt tartalmaz, melyek három tematikus csoportba sorolhatók. Egyfelől társadalomtudományi megközelítésből születtek munkák, ezek kiváló elméleti megalapozást nyújtanak a konkrét esettanulmányok számára. A szerkesztők az utóbbiakat két kategóriába rendezték: az egyetemes és a magyar történelem során kialakult számtalan példából emeltek ki néhány jelentősebbet, és azokat vették górcső alá. A több mint félezer oldalas kötet szerkesztői olyan jelentős történészek, kutatók, mint Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila és Vonyó József. Mellettük a tudományok szerteágazó területeiről érkeztek szakemberek, egy interdiszciplináris tanulmánykötetet hozva így létre.

A második és harmadik fejezetbe tartozó tanulmányokat két nagy kategóriába sorolhatnánk. Ezekben egyfelől olyan írá-

sokat találhatunk, amelyek, akár az egyetemes, akár a magyar történelemből vesznek a témát, egy nagyobb képre világítanak rá. Adott történelmi helyzetben a bűnbakállítást minden lehetséges oldalról körbejárják. Ilyen például Harsányi Iván *Bűnbakkeresés és történelmi emlékezet. Spanyol tapasztalatok* című munkája, amely a 19–20. századi spanyolországi bűnbak-tematikát elemzi. Másfelől vannak olyan tanulmányok, amelyek valamely adott helyzet egy konkrét bűnbakváltozatát mutatják be minden részletében. Erre jó példa Bessenyei József *Szapolyai János, a magyar történelem egyik legismertebb bűnbakja* című esettanulmánya. Pihurik Judit *Katonadolog 1945–1962* című tanulmányából vett idézettel élve: „a téma hatalmas dokumentációjából »mélyfúrásokkal« is mintát lehet venni, de mód nyílik horizontális áttekintésre is.” (458.) Ő ugyan a Magyar Királyi Honvédség tisztjeinek 1945–1962 közötti helyzetére vonatkoztatta, de úgy vélem, általánosítható az egész kötetre ez a találon megfogalmazott kijelentés. Természetesen éles választóvonal nem mindig húzható, esetenként elmosódik ez a határmezsgye.

A társadalomtudományok szemszögéből készült tanulmányok sorát Pók Attila indítja, a témának tán legjelentősebb, de mindenesetre legtöbbet idézett szakembere *Bűnbakok a magyar történelmi gondolkodásban* című írásával. A fogalmak tisztázásával, a bűnbakológia elméleti hátterének és a téma kutatási körülményeinek felvázolásával optimális megalapozást nyújt a kötet további tanulmányai számára. Gyáni Gábor *A történész mint bíró. A történetírói ítélkezés „joga” és veszélyei* című írása egy másik irányból közelíti meg a bűnbakképzés jelenségét, a történészek szempontjából jelentős kérdéseket vet fel, elsősorban azt, hogy vajon a kutatók hogyan járnak el a múlt eseményeinek rekonstruálásában, mint a nyomozók vagy mint a bíróság. A kérdés kétszeresen is jelentős, hisz azonkívül, hogy önmagában fontos felvetésről van szó, a tanulmányok szerzői számára is kulcsfontosságú. A *Bűnbakképzés és nemzeti identitás, avagy a szociálpszichológia mint empirikus társadalomtudomány* című munkájával László János szociálpszichológus – úgy vélem, bátran kijelenthető – teljesen eltér a többi tanulmánytól. Nem minőségében, hanem a megközelítés módjában, hisz az írás empirikus analí-

zis, amellyel a magyarok bűnbakképzési hajlandóságát igyekeznek magyarázni, és mint ilyen formailag kevés rokonságot mutat a többi tanulmánnyal. Ha feltételezzük, hogy az olvasó jártasabb a történelmi munkákban, és személyisége is közelebb áll a humán doméniumokhoz, és tekintettel a jelen kötet tematikájára ez jószerivel valószínűsíthető, akkor ez esetben nehézkes szövegnek bizonyulhat, amely a sok táblázat, képlet miatt nehezen követhető, és ezt az érzelmek számcszerűsítése sem oldja fel. Nyilván csupán a jelen kötetben feltűnő jelenség, további szociálpszichológiai munkák között más lenne a helyzet. Kiss Zsuzsanna *Hősök és bűnbakok a weimari Németországban. Adalékok a bűnbakképzés lélektani szempontjaihoz* című írásának fő címével ellentétben a társadalomtudományi fejezetbe tartozik, a lélektan irányából közelít rá a témára, magyaráz, értelmez, példákat hoz, pszichiáterek gondolatait, elméleteit ismerteti, jó alapot biztosít a későbbi esettanulmányokhoz. Ormos Mária *Bűnbakkeresés/szerecsenmosdatás – a nyugati világban (20–21. század)* tanulmányának nem ez az első megjelenési helye, a 2013-as *Múlt a jelenben* című kötetben már találkozhattunk vele. Rámutat mai és előrevetített jövőbeni problémákra is írásában. Póto János tanulmányából (*Szobrok és emlékművek mint bűnbakok ...avagy hogyan döntünk szobrot, mikor és miért?*) kiderül: nemcsak személyek, társadalmi csoportok, hanem szobrok is lehetnek bűnbakok, mindezt pedig képekkel illusztrálja. Dévényi Anna *Bűnbakból vádló, vádlóból bűnbak* című tanulmánya közel áll László János írásához, itt is a 20. századi magyar történelemtankönyvek kerültek nagytító alá három történelmi eseménnyel való összefüggésben (Mohács, Világos és Trianon), azonban, az elsövel ellentétben ezúttal a tankönyvek pontos meghatározása, felsorolása is megtörténik, majd a továbbiakban is végig visszakövethető, a szerző jelzi a tankönyvi oldalszámokat. A fejezet utolsó tanulmánya Szilágyi Mariann *„(...) megrendelni egy-két vadkant jó pénzért mindig lehet”* című írása, betekintést nyújt a téma irodalmi-mitológiai hagyományaiiba is, alaposan ismertette néhány kiemelt példát, az idézetek eredetijét és magyarázatát pedig külön pozitívumként tűnik fel.

Az egyetemes történelemben felbukkanó bűnbakok lajstromában találkozha-

tunk pápával (Maléth Ágnes: *XXIII. János és a konstanzi zsinat*), a hírhedt-híres Dreyfus-üggyel (Majoros Tamás: *Miért a harmadik köztársaság? A Dreyfus-ügy hátteréről*), a spanyol történelemmel két tanulmány is foglalkozik, tekintettel a hispán bűnbakkeresési hagyományokra, ez talán nem is olyan meglepő (Lénárt T. András: *A „tisztá faj” kérdése Spanyolországban. A középkori hispán bűnbak-képzés okai, módszerei és 20. századi utó-hatásai*, illetve Harsányi Iván: *Bűnbakke-resés és történelmi emlékezet. Spanyol tapasztalatok*). A perek sorát folytatja az 1912-ben kirobbanó orosz Bejlisz-ügy (Bebesi György: *A Bejlisz-ügy. A sztolipini konszolidáció szakítópróbája, a hírhedt orosz vérvád-per*), az I. világháború elő-estéjén lezajlott Apis-konceptiós per (Hornay Árpád: *„Aki kirobbantotta az első világháborút”. Dragutin Dimitrijevic-Apis koncepció per*), a Salni Köztársaságban lefolytatott büntetőperek bevezet-akordja, az 1944-es veronai per (Kindl Melinda: *Giustizia è stata fatta! Avagy Olaszország árulói*), illetve Hahner Péter Nixon, a bűnbak című tanulmányában a 37. amerikai elnök körül kirobbant bot-rányt elemzi, írása végén pedig egy köny-vészeti is található, egyedülállóan a kö-tetben. Továbbá megjelennek a jezsuiták és a nők is mint bűnbakok (Ugrai János: *A jezsuiták mint az iskolaügy „kerékkö-tői”? A 18. századi oktatáspolitikai diskur-zus a Habs-burg Monarchiában a bűnbak-képzés tükrében*, illetve Lengyel Tünde: *Keresd a nőt! A nők mint bűnbakok a kö-zépkorban és a kora újkorban*).

A magyar történelem bűnbakjaival foglalkozó tanulmányok nagy része (18 tanulmány a 22-ből) a 20. századból me-ríti, legalább részben, témáját. A már em-lített Bessenyei József Szapolyai-eset-tanulmányát követi Kovács Adrienn Padányi Bíró Márton veszprémi püspök egyházszervező munkásságának megíté-lése, majd a 19. századi „spicli” témát elemzi Deák Ágnes nyomozói alaposság-gal (*Rendőrbesúgók nyomában*). Kaposi Zoltán egy szokatlan bűnbakot állít a középpontba, a nagybirtokot, azon belül is az uradalmat és az agrárszegénység kapcsolatát a 19–20. század fordulóján (*A nagybirtok mint bűnbak*). Ezzel pedig a kronológiai sorrendbe állított tanul-mányok sora el is éri a 20. századot. Paksy Zoltán írása tulajdonképpen egy téves né-zet cáfolata és egyben bizonyíték, nevez-

tesen, hogy nem a Tanácsköztársaság alatt és bukása után indult meg az anti-zsemitizmus „futótüze”, hanem már ko-rábban (*A zsidóság bűnbakká válása és az antiszemita hisztéria kezdete Magyaror-szágon az első világháború végén*). Her-czeg Ferenc író alakjáról és munkásságá-ról szól Gazdag László tanulmánya (*Her-czeg Ferenc és a forradalmak – Északi fény*). Fedinec Csilla írása a ruszin–ukrán paradigmáról szól, és mint ilyen kevésbé járja körül a bűnbakológia tematikáját (*„A leggyengébb fél”. Gondolatok a ruszin–ukrán paradigma újraértelmezéséhez*). A *Bűnbak-képzés és/vagy bűnbak-képződés* című tanulmányban Erőss Zsolt arra tesz kísérletet, hogy az 1930-as évek közepétől a belpolitikai élet előterébe kerülő diktató-rikus vádak hátterét újragondolja Gömbös Gyula és Marton Béla megítélésével kap-csolatban. A II. világháború több bűnbak-képzést is lehetővé tett, ezek közül emeli ki Molnár Judit a csendőrséget (*„Ürüg a deportálás”*), melynek kutatása már több mint tízéves múltra tekint vissza, befejezettnek azonban még mindig nem tekinthető. A második világegésbe való bekapcsolódás szintén bűnbakok kaval-kádját vonta maga után (Olasz Lajos: *Ha-diállapotban a Szovjetunióval – bűnbakok és felelősök*). Szálasi Ferenc mint a tökéle-tes bűnbak szerepel Karsai László tanul-mányában (vakmerő címválasztását meg-indokolja). Az 1945-öt követő politikai tisztogatásokból Franz Basch népbíró-sági perét emeli ki Gerhard Seewann, Gyar-mati György pedig az 1945–1956 közötti időszak ellenség- és bűnbaklajstromát veszi sorra a kötet legnagyobb terjedelmű tanulmányában (*Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1965*, 28 oldal). Püski Levente azt vizsgálja, hogyan lett az arisztokráciából bűnbak a világháború után az MKP politikai dis-kurzusában (*Ellenségéből bűnbak*). Kovács József a *Ludas Matyi* satirikus lapból, a kommunista politikai humor szócsové-ből válogatott karikatúrákat 1945–49 kö-zött. A humornak nem mindig eleget tevő karikatúrák részletes elemzése mellett párhuzamosan a korszak politikai esemé-nyeinek bemutatása is megtörténik, ezzel jobban elősegítve az érthetőséget. Pihurik Judit már idézett *Katonadolog 1945–1962* című tanulmánya a „horthysta katonatisztek” kommunizmusbeli sorsát és meg-ítélését elemzi. Az antijezsuitizmus újra felbukkanó téma, a Társaság létrejöttének

rövid ismertetését már Ugrai János tanulmányában, más formában ugyan, de olvashattuk. Az ötvenes évek egyetemi-főiskolai hallgatóinak fegyelmi ügyeit tárgyalja Polyák Petra, míg a hetvenes években a termelőszövetkezeti vezetők kerültek hasonlóan pellengérré Varga Zsuzsanna tanulmányában. Az 1956-os forradalommal két tanulmány is foglalkozik, Lénárt András két, egymással felelő propagandafilmm jeleneteit boncolgatja (*A Köztársaság tér arcai. Bűnösök ábrázolása két propagandafilmen*), másfelől Tóth Eszter Zsófia írása Bordás András Kossuth-díjas esztergályos meggyilkolására próbál fényt deríteni, voltaképpen változatokat mutat be egy történetre („*Kenyér; szőlő porba hulltak.*” Bordás András tragikus halála 1956-ban: a forradalmi és az ellenforradalmi bűnbakképzés prizmatörései). A már említett *Ügynökhalál Magyarországon* című tanulmány zárja a kötetet. Ugyan kronológiailag is illik a sorba, azonban, akarva vagy akaratlanul, ideális utolsó tanulmánynak, kevésbé fókuszál egy adott helyzetre, a fogalmi tisztázásokon túl rámutat Magyarország rendszerváltás utáni bűnbakképzésére és ennek máig tartó helyzetére. „Azt mondjuk, nincs igazi rendszerváltás múlttal való szembenézés, erkölcsi megtisztulás nélkül. A bűn büntetésért kiált, ahhoz viszont meg kell nevezni a bűnösöket. A magyar rendszerváltó elit immár 23 éve nem tud megbirkózni a Vergangenheitsbewältigung problémájával, voltaképpen ott tartunk, ahol elkezdtük.” (543.)

A nagyszámú tanulmány közötti könnyebb eligazodást biztosítandó a magyar nyelvű tartalomjegyzéket egy angol nyelvű is követi, majd a kötet végén névmutató, illetve a szerzők és szerkesztők névsora, munkásságuk rövid ismertetése található. Az angol nyelvű tartalomjegyzék azonban nem társul további idegen nyelvű fordításokkal, rezümével vagy épp előszóval, így önmagában kérdéses, mennyire szolgálja a pragmatizmust. A szerzők és szerkesztők rövid bemutatása azonban kiváló adalék az olvasó számára.

A kötet jegyzetapparátusában nem konzekvens, ugyanis akad olyan tanulmány, melyben teljességgel hiányzanak a lábjegyzetek, indoklás nélkül (75.), máshol ezt a hiányt megindokolja a szerző (83.), azt hozva fel érveként, hogy ez túlterhelné írása kereteit, csak a jelentősebbeket emeli át az eredeti tanulmányból. A következő szerző viszont már előszeretettel alkalmazza a jegyzeteket, néhol a szöveget háttérbe is szorítva (102.). Az esetek többségében azonban kellő mennyiségű lábjegyzettel találkozhatunk, kimerítő kiegészítő információt szolgáltatva az olvasónak. A következetlenség pedig talán annak tudható be, hogy ezen munkák egy része elsősorban a konferencia előadásaiaként születtek meg, esetenként már korábban is megjelentek más helyeken, így eltérő formai követelményeknek tettek eleget. Pozitívumként jegyezhető fel továbbá az, hogy azon esetekben, amikor egyes témáknál több, a kötetben fellelhető tanulmány is érintőlegesen közelít egymáshoz, akkor erre vonatkozó utalást és helymegjelölést találhatunk a lábjegyzetben.

A konferencia során elhangzott előadásokat követő viták néhány esetben arra késztették a szerzőket, hogy munkájukat átdolgozzák az új gondolatok, adatok tükrében. Azonban nem mindenki élt ezzel a lehetőséggel, ez érthetően esetfüggő.

Tekintetbe véve a kötet terjedelmét és a tanulmányok nagy számát, lehetséges, hogy szerencsésebb választás lett volna az anyagot két kötetben megjelentetni. A fejezetek méretkülönbségéből kifolyólag adva is lenne, hol húzhatnák meg a határt a két kötet között, az első két fejezet tartozna az első kötetbe, a másodikba pedig a magyar történelem bűnbakológiája, amelyhez a 40-ből 22 tanulmány tartozik. Azonban jelen formájában sem tartható túlzottnak a terjedelem, hisz minden írás különállóan is értékelhető munka, önmagukban is helytállnak, együtt pedig egy nagy kép mozaikjaiként összeállnak, és egységet alkotnak.

Takács Kincső

KÜLHONI BELBECS

■ Induljon ez a recenzió metrón! Párizs 19. kerülete felé utazunk a 7-es vonalon, ahol a szállásunk van, a táskámban a *Kisebbségkutatás* című folyóirat külhoni magyar doktoranduszokkal foglalkozó lapszáma, amelyben doktoranduszok életpályájáról, agyelszívásról és Magyarország 2011-es Alaptörvényének nemzetfogalmáról olvasni. A kocsis zsúfolásig tele a környék lakóival: mindannyian bevándorlók. És mindannyian franciák. Úti társammal – aki erdélyi magyar, és éppen tanulmányai miatt tartózkodik a francia fővárosban – arról beszélgetünk, vajon mi a szükséges és elégséges feltétele annak, hogy valaki francia legyen, és mi lehet a sikeres integráció receptje, milyen alapanyagot felejtünk vagy spórolunk ki Kelt-Európában már a 19. század óta, hogy nem süil ki semmi jó az asszimilációs díból. Hogy megtaláltuk volna a bölcsek kövét, nem állítom, de talán nem lesz érdektelen, amire a táskámban levő lapszám alapján jutottunk.

A lapszám mintegy fele az ún. *Arany-metszés 2013. Külhoni magyar doktoranduszok a Kárpát-medencében* című, az MTA Domus Programja által támogatott kutatás eredményeit dolgozza fel országonként egy-egy tanulmányban, illetve egy bevezető tanulmánnyal indít, amely a kutatás menetét és eredményeit ismerteti. A szövegek összeolvasása külön élmény volt. Szépen kirajzolódott ugyanis, hogy egyazon forrás más-más szempontok előtérbe helyezésével milyen olvasatokat ad, milyen következtetésekre vezet, illetve mely kérdések válaszolhatóak meg a források alapján, és melyek nem.

Halász Iván tanulmánya a nemzetfelfogás kérdéséről szól a hatályos közjogban. Egy rövid fogalomtörténeti áttekintés után arra a következtetésre jut, hogy 1989-től hangsúlyosan egyfajta kettősség jellemzi a magyar közjogi nemzetfelfogást: a kulturális-nyelvi, azaz etnicizáló nemzetfelfogás mellett, különösen a határon túli magyarok és magyarországi kisebbségek vonatkozásában, az országlakosok vonatkozásában a politikai nemzetfelfogás van érvényben, ez pedig a honpolgárokra mint alkotmányozó entitásra

vonatkozik. A tanulmány a 2011-es Alaptörvény szövege alapján azt elemzi, milyen kockázatokat rejt magában a két nemzetfogalom összemosása közjogi szövegekben, illetve az elmozdulás egy kulturális-nyelvi, történelmi-érzelmi nemzetfelfogás felé. A cikk szerzője úgy érvel, hogy mivel demokratikus államban a hatalom forrása az állampolgárok közössége, az összes többi magyarért vállalt felelősség csupán többletvállalás lehet ehhez képest. Ezután azt vizsgálja, milyen többletet jelent egy személy számára Magyarországon az, ha nemcsak legális lakosa, hanem állampolgára is az országnak, és melyek azok a kizárólagos jogosultságok, amelyek a magyar állampolgársághoz kötődnek.

Miért olyan nagy kísértés az államnemzeti és etnicizáló nemzetértelmezés összemosása? Dieter Langewieschét, a tübingeni egyetem professzorát idézem ennek kapcsán a 19. századi nemzetépítés jellegéről. Akkoriban az a vélekedés vált normává, hogy egy versenyképes teljesítményközösséget kell létrehozni, amely lehetővé teszi a széles néprétegek részvételét, mozgatórugója pedig a nemzeti eszme, és ez leginkább nemzetállami keretben valósítható meg. Ennek érdekében pedig a következő feladatkat kell teljesíteni: védelmi közösséggé kellett válni, hogy ellenálljon a külső veszélynek, jogközösséggé, a biztonságért és egyenlőségért, politikai közösséggé, amely az általános szavazati jogban konkretizálódott, kultúrközösséggé az oktatás homogenizációjával, valamint szolidaritás-, illetve környezeti közösséggé.

Mindezt nem csupán azért ismertetem részletesebben, mert éppen a Halász Iván tanulmányára esik a lapszám arany-metszése, hanem mert, mint látni fogjuk, a szociológusok is gondban vannak, amikor meg kell állapítaniuk, kik a „külhoni magyar” doktoranduszok. „Mi adja a kategóriába tartozás alapját: a származás, a doktori iskola vagy a munkavégzés országa/nyelve, esetleg az állampolgárság? Beleszámítanak-e azok a hallgatók, akik PhD-képzésük ideje alatt Magyarországra költöznek, s itt vállalnak munkát? Bele-

számítanak-e a magyar tudományosságba azok, akik nem tudnak a szűkös szülőföldi magyar intézményrendszerre rákapcsolódni, ezért többségi intézményeknél dolgoznak?” A sort végtelenségig folytathatnánk hasonlóan érvényes és fontos kérdésekkel.

Az *Aranymetszés 2013.* kutatói a doktoranduszságot mobilitásként és identitáskeresésként értelmezik, s mint ilyen nem csupán a szakmai életpálya megalapozásaként, hanem mint az identitásbeli és magánéleti „keresés” időszakát is vizsgálják nemzetközi és magyarországi adatbázisok, valamint egy online kérdőív alapján, így mintegy 500 személy adatait dolgozzák fel. Az így kapott mintán (amelyet a tanulmány szerzői nem tekintenek reprezentatívnak) a doktoranduszok állampolgárságát, migrációs tendenciáit, életkorát, nemi megoszlását, a választott szakot, jövőképét, motivációját, a tudományos integráció irányát vizsgálják, és a következő három kérdésre keresnek választ:

1. *Hány Kárpát-medencei magyar fiatal vesz részt jelenleg a doktori képzés különböző formáiban, azaz milyen tudományos rekrutációs bázissal számolhat a kárpát-medencei magyarság?*

2. *Milyen irányú a doktoranduszok integrációs törekvése (szülőföldjük, a többségi állam vagy Magyarország, esetleg valamely más ország tudományos hálózatahoz kívánnak csatlakozni)?*

3. *Milyen sikerrel képesek a Kárpát-medencei magyar doktoranduszok beágyazódni a tudományos társadalomba?*

Már a problémafelvetésben megfogalmazódik az a szempont, amely az én olvasatomban az itt bemutatott vizsgálatnak a tétje, és gondolkodóba ejtett a kutatás fantáziacíme is – *Aranymetszés* –, amely szintén egy ilyen értelmezést támaszt alá. A tét tehát a magyar-magyar „agyelszívás”, amely értelmezhető egyrészt veszteségként a „hátramaradt” kisebbségi közösség számára, másrészt azonban egyéni sikertörténetként is felfogható. Megkockáztatok ennek alapján egy sarkosabb megfogalmazást: az egyén sikeres integrációja egy többségi (tudományos) közösségbe nem egyeztethető össze a kisebbségi közösség érdekével.

Szintén tanulságos a régiónkénti tanulmányok (tudományos) nemzetfelfogása, ti. milyen módszerrel válogatják ki a kutatók az adott ország doktoranduszai-

nak adatbázisából a magyar hallgatókat, azaz hogyan, milyen szempontok figyelembevételével döntenek el, ki a magyar, mi a szükséges és elégséges feltétele annak, hogy valaki magyar doktoranduszként a vizsgálat tárgya legyen.

Az erdélyi, szlovákiai, vajdasági és kárpátaljai tanulmányok nagyrészt a kutatás kvantitatív adatainak ismertetését vállalják. Az Erdélyről szóló vizsgálat majdhogynem ki is merül a doktoranduszok olyan szociodemográfiai adatainak ismertetésében, mint a nem, életkor, családi állapot, állampolgárság, szülők iskolai végzettsége, korábbi mobilitás, migrációs hajlam, migráció oka, munka jellege külföldi egyetemen, nyelvismeret. A tanulmány a román Oktatási Minisztérium adatbázisának feldolgozásakor egyszerűen „564 magyar nevű” doktoranduszt könyvel el magyar nemzetiségűként.

A szlovákiai adatokat feldolgozó tanulmány rögtön a magyar doktoranduszok azonosításának nehézségével indít, hiszen a románhoz hasonlóan a szlovák adatbázisok sem tartalmaznak adatokat a nemzetiségi hovatartozásról, így a kutató a szlovákiai magyar diákszervezetek nyilvántartásainak alapján szerzett információkat tekintette kiindulási alapul. Az online kérdőív terjesztésében is hozzájuk, illetve a magyar intézmények oktatóihoz fordult. A kérdőívet 106 doktorandusz töltötte ki, és többségük jövőképe optimista, és inkább a szlovákiai (magyar) tudományos életbe ágyazódnának be, jöhetnek a tudományos intézmények, felsőoktatási intézmények befogadóképessége jóval kisebb, mint a fiatal tudósok száma.

A vajdasági magyar doktoranduszok adatait vizsgáló tanulmány szerzői egyaránt alkalmazzák a közösségi és az egyéni perspektívát. Az elsőt a migrációs tendenciák, a másodikat az egyéni motiváció és versenyképesség vizsgálatakor. A szerzők azt nézik, valóban elmegy-e a magyar értelmiség, mint ahogy azt a vonatkozó irodalom állítja. (Nemigen.) Mutatkozik-e hajlandóság a hazatérésre? (Inkább hosszú távon.) A szlovákiai elemzéshez hasonlóan vizsgálják, hogy a fiatal tudósok jövőtervei, vágyai mennyire vannak összhangban a valósággal, a lehetőségekkel, azaz megéri-e számukra a befektetett anyagi és szellemi energia. (Nem nagyon.)

Mind a vajdasági, mind a kárpátaljai magyar doktoranduszokra jellemző az alacsony szintű idegennyelv-ismeret, ami

nem teszi őket versenyképesé a nemzetközi munkaerőpiacon, illetve egyfajta fél-lábas migráció (magyarországi tanulmányok, de közben otthoni munkahely), ez pedig nem kedvez a magyar–magyar agyszívásnak, az integrációnak, sokkal inkább szocializációs nehézségeket eredményez a magyarországi tudományos életbe való beágyazódáskor – derül ki a képzéssel való elégedettségére vonatkozó kérdésekre adott válaszokból. A mobilitás és a kárpátaljai magyar tudományos intézmények utánpótlására vonatkozó kérdések kapcsán itt is problematikus, ki is a kárpátaljai magyar.

A kárpátaljai kutatásban új szempont, hogy a szerző a generációs sajátosságokat is figyelembe veszi az adatok elemzésekor, illetve az egyéni életút felől fogalmaz meg kérdéseket. A doktorit „parkolásnak”, a felnőttkor késleltetésének (is) te-

kinti, olyan életszakasznak, amely magánéleti, egzisztenciális és szakmai kereséssel kapcsolódik össze. Ez a tanulmány kitüntetett figyelmet szentel a női kutató életpálya nehézségeinek.

Mindebből úgy tűnik, hogy a megkérdezettek inkább a „hátszág” magyar nyelvű tudományosságába kívánnak bekapcsolódni a doktori fokozat megszerzése után. Feltűnően kevesen töltötték ki azonban az online kérdőívet olyanok, akik külföldi, de nem magyarországi felsőoktatási intézményben tanulnak. Valószínűnek tartom, hogy éppen a fogadó ország tudományos életébe való sikeres integráció miatt nem jutott el hozzájuk a kérdőív, mert a kutatásokból az derül ki, hogy noha agyszívásra van némi esély, a szívátültetés veszélye még nem fenyeget. (*Kisebbségkutatás* 2013. 3. sz.)

Adorjáni Anna

ABSTRACTS

György Gömöri

■ **Cambridge**

Keywords: *Hungarian literature, Polish literature, Cambridge, Oxford, university life*
The author of this essay, specialist both in Hungarian and Polish literature, literary historian, poet and translator, who is also a long-time collaborator of the journal *Korunk*, summarizes his teaching and other experiences of his life in Cambridge, the famous English university town. György Gömöri compares the memories of his formative years spent in Oxford with his first impressions from Cambridge, and also offers an account about the most important changes which Cambridge went through over the years.

Sándor Ilyés

■ **Working Class Clubs in Cluj-Napoca: Industrial Workers and Ethnography**

Keywords: *Cluj-Napoca (Kolozsvár), industrial workers, ethnography, interdisciplinary research, community, subcultures*

The culture of industrial workers, and more precisely working class clubs prove to be a suitable theme for ethnographic research, but only the researcher is not content with the use of only one type of source, and in the same time is not disturbed with trespassing between different fields of study. The author presents how dealing with this topic one transcends the stereotypes of classic ethnographic research, and incorporates in his discourse the notion of subculture, identity and the urban swirl. As he cannot carry out an analysis of the working class as a whole, he has to concentrate on a segment of it, namely the clubs and their small communities. However, these cannot be understood without embedding them into a wider urban and historical context and without finding the subcultural values and identity patterns which define them.

Lajos Kántor

■ **In a Liminal Situation, in the Centre of Transylvania**

Keywords: *Korunk, Cluj-Napoca (Kolozsvár), Hungarian literature, editors, nationalism, cosmopolitanism*

What was the *Korunk*, the Hungarian cultural journal reestablished in 1957

from Cluj-Napoca like in those first years when the young graduate of the Bolyai University was accepted among its editors to the literary section? Lajos Kántor presents one after the other the members of the editorial staff, along with their cultural roots and their different world-views, as well as the accusations which were brought forward against him in 1962, of nationalism and cosmopolitanism alike, as he tried to offer an analysis of the novel phenomena of Transylvanian Hungarian poetry. As an other interesting and characteristic episode, preserved for posterity by the account given to the secret police, the Romanian Securitate, by the chief secretary of the editorial board, Lajos Kántor remembers the conversation between the young editor and his older colleague about the pressures to which Stephan Hermlin, one of the key members of the editorial staff of the eastern German cultural journal, *Sinn und Form, wasput to by the Stasi*. The author of the essay sketches a brief portrait of the two leaders of the editorial board of the *Korunk*, editor-in-chief Gáll Ernő and his assistant, Balogh Edgár, who both had a positive, but also very different role in shaping the character of the journal *Korunk*.

Béla Markó

■ **Transylvan Urban Dream**

Keywords: *poetry, Transylvanian cities, Hungarian culture, Târgu Secuiesc (Kézdivásárhely), Cluj-Napoca (Kolozsvár), Târgu Mureş (Marosvásárhely), Bucharest*
Béla Markó, Transylvanian Hungarian poet born in Târgu Secuiesc (Kézdivásárhely), the former president of the Democratic Union of Hungarians in Romania and former assistant prime minister of Romania, who graduated from the Department of Hungarian Literary Studies of the Babeş-Bolyai University, reviews in his essay all those cities in which he spent time during his eventful life: his place of birth, followed by Cluj-Napoca (Kolozsvár), Târgu Mureş (Marosvásárhely), and the place of his political activity, Bucharest. The author emphasizes the importance of feeling at home and presents his experiences in the Romanian capital. His approach to the Transylvanian cities, formerly inhabited mainly by Hungarians, of which only Târgu Secuiesc (Kézdivásárhely) still

remains inhabited by a Hungarian majority, is a nostalgic one, but also realistic.

Gyöngyi Pásztor

■ **Cities: Concepts and Theories**

Keywords: *urban sociology, demography, administration, infrastructure, citizens*

The aim of this theoretical study is to systematize our sociological knowledge about cities, to review the most important perspectives of analysis, and to offer theoretical guidelines for us, in order that we may not only see, but also understand

the city as a sociological entity. In spite of its wide use, the concept of the city is difficult to define. The larger part of our definitions presents the number of people, the administrative functions of cities, sometimes economical characteristics or the quality of the infrastructure. However, the essential aspect is mostly missing from these definitions, because cities are not only structures, but spaces inhabited by people, who think and feel in distinct ways, and use the space of their cities in different ways.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kántor Lajos

Adorjáni Anna (1985) – társadalom-történész, Balassi Intézet – Bukaresti Magyar Intézet
Adorjáni Panna (1990) – mesterképzős hallgató, KRE, Budapest
Bányai János (1939) – irodalomtörténész, a Szerb Akadémia tagja, Újvidék
Benczi Boglárka (1990) – újságíró, kritikus, Nagyvárad
Berszán Réka (1985) – doktorandusz, BBTE, Kézdivásárhely
Bogdán László (1948) – költő, szerkesztő, Sepsiszentgyörgy
Csapody Miklós (1955) – irodalom-történész, PhD, Budapest
Gali Máté (1988) – doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger
Gömöri György (1934) – költő, ny. egyetemi tanár, London
Hamburg József (1895–†) – szemésorvos, publicista
Ilyés Sándor (1976) – néprajzkutató, PhD, Kolozsvár
Jánosi Andrea (1979) – grafikus, illusztrátor, Kolozsvár
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Kovács Kiss Gyöngy (1960) – történész, PhD, főszerkesztő, Korunk
Kőrössi P. József (1953) – író, szerkesztő, Budapest
Láng Zsolt (1958) – író, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Lőrincz György (1946) – író, Székelyudvarhely
Markó Béla (1951) – költő, politikus, Marosvásárhely
Mátyás B. Ferenc (1943) – író, Budapest
Pásztor Gyöngyi (1977) – szociológus, egyetemi tanársegéd, BBTE, Kolozsvár
Podmaniczky Szilárd (1963) – író, szerkesztő, Balatonboglár
Pomogáts Béla (1934) – irodalom-történész, az MTA doktora, Budapest
Takács Kincső (1991) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Tibori Szabó Zoltán (1957) – szerkesztő, Szabadság, egyetemi oktató, PhD, BBTE, Kolozsvár
Varga Gábor (1948) – mérnök, politikus, író, Nagyvárad
Zalán Tibor (1954) – költő, Budapest
Zörgő Noémi (1984) – kommunikációs szakember, PhD, egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„Az számít, hogy ostromlók vagy ostromlottak vagyunk-e. Itt Erdélyben csakis így, ilyen értelemben tudok a városaimra, vagyis a váraimra gondolni, hiszen a magyar nyelvben – de nem csak a magyarban – vár és város etimológiailag összetartoznak. (Milyen érdekes, hogy a románba viszont a magyarból került a város szó: oraș, de ez az átvétel nem jelent sem többet, sem kevesebbet, csak azt, hogy egymástól lényegileg különböző rendszerekben élünk valaha.)”

(Markó Béla)

ISSN 1222 8338

5 LEJ
500 FT

AMINTIRI CITADINE
URBAN MEMORIES